

**INDICADORS
PSICOSOCIALS
DE RISC EN
LA INFANCIA**

Treball de TESI DOCTORAL.

Ferran CASAS i AZNAR

Director: Dr. Bienvenido VISAUTA VINAUCA.

Departament de Psicologia Social de la U.C.B.

A G R A I M E N T S .

Aquest treball no és pas el resultat d'un esforç individual, sinó manifestació de molts intercanvis relacionals amb persones que l'han influenciat, i amb les que em sento en deute. Cal dir, sense cap vacil·lació que no sols tracta una temàtica psicosocial, sinó que ell mateix és fruit d'activitats ben psicosocials.

Són molts els amics i amigues, companys i companyes que hi han contribuït de maneres diferents, al llarg d'aquests darrers 3 anys. Uns m'han donat repetidament el seu alè i altres han patit amb paciència les meves preocupacions; fins hi tot alguns vincles afectivament intensos s'han pogut ressentir del meu distancament, en els moments que més m'ha absorbit la tasca. Gràcies a tots ells per la comprensió i suport rebuts, dels que en vull donar públic testimoni.

També vull esmentar personalment a alguns col·legues pel temps que m'han dedicat i per l'amabilitat amb que m'han facilitat informacions valuoses recollides en el contingut d'aquest treball. Les primeres ajudes rebudes es remonten als moments en que encara redactava la tesi de licenciatura: aleshores em van ajudar ja en algun aspecte relacionat amb aquest treball el Dr. Alfred Bechini i, molt particularment, qui va ser-ne director, el Dr. Santiago Diaz de Quijano, que en diverses ocasions ha seguit facilitant-me un suport extraordinari, amb la característica disposició que reflecteix a un gran amic.

Per ordre cronològic, hauria de referir un bon nombre d'altres suports, destacant la generositat del Dr. Enric Pol i del Dr. Fernando Chacon. Les orientacions rebudes del Dr. José Ramón Torregrosa, del Dr. Amalio Blanco i del Dr. Pedro Ridruejo. I les ajudes del Dr. José Manuel Cornejo, del Dr. J. Ma. Blanch, del Dr. Gonzalo Musitu, del Dr. Alipio Sánchez, de la Dra. Pilar Gonzalez i de Núria Codina.

Un agraïment molt destacat l'he de testimoniar al Dr. Frederic Munné, qui, quan dialogavem sobre el treball del meu primer curs de doctorat que ell impartia, em va fer decantar decididament per l'estudi dels indicadors, fent-me adonar del seu interès epistemològic. Vull deixar, a més, constància que el Dr. Munné no va estar sols als orígens d'aquesta tesi, sinó que també m'ha donat repetidament suports valiosíssims, a més de la seva comprensiva insistència en moments d'entrebanc i defalliment.

Un altra agraïment particularment destacat l'he de fer constar per la persona del director d'aquest treball, el Dr. Bienvenido Visauta, qui ha patit en bastantes ocasions l'invasió d'alguns dels seus espais privats amb els meus problemes. La importància de les seves aportacions metodològiques i la paciència que ha tingut en tot moment són dignes de resaltar. De la mateixa manera que ho és l'enriquiment de que m'he beneficiat en les converses amb ell, més enllà del que queda reflectit en les pàgines següents.

Finalment he de deixar constància que la redacció d'aquesta tesi ha gaudit d'altres col.laboracions personals i materials que l'han fet possible. Per una banda, la dels meus alumnes del Departament de Psicologia Social de la U.C.B., dels seminaris sobre qualitat de vida dels infants, pel que fa a la recollida de dades. Per l'altra, una beca, al llarg de l'any 1987, de la Fundació Jaume Bofill, la qual va mostrar cap aquest treball una comprensió admirable en moments de dificultat, a més de donar repetit suport informatiu. A tots ells els expreso un molt sentit reconeixement.

Ferran Casas.

Maig 1988.

I N D E X.

PRESENTACIO DE LA TESI. Pàg. 8

PART I: ELS INDICADORS.

1.-Introducció a la Part I.	13
2.-El "Moviment" dels indicadors socials.	16
2.1.-Els orígens: Els indicadors socials com indicadors societals o macrosocials.	16
2.2.-Els antecedents: Els sistemes de comptabilitat social davant els sistemes d'indicadors econòmics.	23
2.3.-Desenvolupament històric: Ad-hocitat per imperatius polítics i tecnològics.	36
2.4.-Definicions d'indicador social i tipologies.	45
2.5.-Una polèmica classificació: Els anomenats indicadors socials "objectius" i "subjectius".	57
2.6.-L'oculta dimensió disciplinària de la polèmica.	71
3.-Més enllà del "Moviment" dels indicadors socials.	74
3.1.-Introducció a l'"altra" història dels indicadors: Els indicadors conceptuals.	74

3.2.-La noció d'Indicador: Un primer acostament.	87
3.3.-Definicions i tipologies d'indicadors: Un segon acostament.	103
3.4.-El paper dels indicadors en el procés de recerca científica: Requisits metodològics del seu us.	114
3.5.-Indicadors i models.	127
4.-Indicadors psicosocials.	134
4.1.-Discussió per un enmarcament teòric de la noció d'"indicador psicosocial".	134
4.2.-Algunes observacions històriques: Psicologia social i qualitat de vida.	141
4.3.-Psicologia social comunitària: el benestar com a definició de salut.	151
4.4.-Psicosociologia del desenvolupament humà: educació i processos de socialització.	157
4.5.-Psicologia social i canvi social: La dinàmica de les necessitats socials i dels problemes socials.	164
4.6.-Psicologia social i tecnologia social: Avaluació d'impactes, programes d'intervenció i la seva valoració.	184
5.-Possibilitats i limitacions de l'us d'indicadors.	199
5.1.-Un pont entre les ciències socials i les tecnologies del canvi social.	199
5.2.-D'un "estil epistèmic" a un procediment rigorós: La necessària modestia i precaució en un llarg camí per recórrer.	203

PART II: EL RISC PSICOSOCIAL EN LA INEANCIA.

6.-Introducció a la Part II.	209
7.-Perspectiva ecosocial en psicologia social i comunitats humanes.	212
7.1.-Psicologia social ecològica.	212
7.2.-Ecologia urbana, comunitat urbana i anàlisi d'àrees socials.	223
7.3.-La família: unitat socioecològica i agent socialitzador primari.	233
7.4.-La noció de clima social.	246
8.-La disadaptació psicosocial.	253
8.1.-El procés de socialització.	253
8.2.-Desviació, inadaptació, alienació, dissocialitat i marginació en la infància.	265
8.3.-Adaptació, inadaptació, disadaptació.	286
8.4.-Reacció social, control social i legitimització dels problemes socials.	293
8.5.-Disadaptació i qualitat de vida dels infants.	299
9.-El risc psicosocial.	302
9.1.-Introducció a la noció de risc en la infància.	302
9.2.-Els perfils individuals de risc.	310
9.3.-Les poblacions en risc i l'epidemiologia.	317
9.4.-Perspectives des d'una noció psicosocial del risc.	321
9.5.-Epidemiologia psicosocial del risc a la disadaptació en la infància.	326

9.6.-Intervencions socials preventives i de tractament, i la seva valoració.	329
10.-Atenció social a la infància a Catalunya i situacions de risc existents.	332
10.1.-Evolució històrica recent de la xarxa de suport social a la infància.	332
10.2.-Estudis recents sobre les problemàtiques socials dels infants a Catalunya: Factors de risc detectats.	339
PART III: PROPOSTA D'UN SISTEMA D'INDICADORS DEL RISC A LA DISADAPTACIÓ PSICOSOCIAL EN LA INFÀNCIA.	
11.-Introducció a la Part III.	353
12.-Disseny teòric d'un sistema d'indicadors del risc a la disadaptació psicosocial en la infància.	359
12.1.-Interès de construir el sistema d'indicadors.	359
12.1.1.-La rellevància social d'investigar el fenomen: Una problemàtica en vies de legitimització.	359
12.1.2.-Un repte per a la psicologia social Aplicada.	362
12.2.-Objectiu: Articulació d'una bateria de recerques psicosòcio-epidemiològiques.	364
12.2.1.-Procés d'aproximació al coneixement científic d'una realitat psicosocial complexa.	364

12.2.2.-Informacions útils per a la presa de decisions en relació a programes d'intervenció social.	367
12.3.-Models teòrics proposats per l'estudi dels components del concepte.	370
12.3.1.-Delimitació teòrica i conceptual del fenomen objecte d'estudi amb indicadors.	370
12.3.2.-Primers esbossos de models teòrics.	380
12.3.3.-Model psicosòcio-epidemiològic per a la recerca inter-àrees.	389
12.3.4.-Model teòric analític per a la intervenció feta des de serveis públics.	390
12.3.5.-Model teòric per als programes d'intervenció social preventiva i per a la seva investigació valorativa.	392
12.4.-Indicadors teòrics de les dimensions del concepte, per a un estudi inter-àrees.	395
12.4.1.-Dimensions del component "ambient físic".	395
12.4.2.-Dimensions del component "ambient social objectiu".	398
12.4.3.-Dimensions del component "clima social".	404
12.4.4.-Aspectes relatius al "discurs ideològic determinadors del socialment desitjable".	408
12.4.5.-Algunes consideracions sobre les "predisposicions personals".	409
12.5.-Operacionalització dels indicadors teòrics.	420
12.5.1.-Premisses i suposicions metodològiques de partença.	420
12.5.2.-El marc espacio-temporal de l'operacionalització.	425
12.5.3.-Llistat de possibles indicadors empírics operacionalitzats.	427
12.6.-Síntesi: Utilitat i limitacions d'un sistema d'indicadors de risc a la disadaptació psicosocial en la infància, avui, a	

Catalunya.	438
13.-Estudi pilot de viabilitat del sistema teòric dissenyat a la ciutat de Barcelona.	441
13.1.-Presentació.	441
13.2.-Dades disponibles sobre l'ambient físic i sobre l'ambient social objectiu.	444
13.3.-Disseny d'una enquesta pilot sobre clima social comunitari en relació a la infància.	453
13.3.1.-Enmarcament teòric i objectius de la recerca.	453
13.3.2.-Descripció dels factors.	458
13.3.3.-Prova pilot de l'enquesta a 6 districtes de Barcelona.	464
13.3.4.-Anàlisi dels resultats.	466
13.3.5.-Conclusions sobre els resultats de l'enquesta.	486
13.4.-Síntesi: Indicadors de condicions objectives i indicadors de clima social.	490
14.-RESUM I CONCLUSIONS.	501
14.1.-A manera de resum.	501
14.2.-Conclusions.	507
15.-ANNEX: Qüestionari assajat per obtenir possibles indicadors de clima social en relació a la infància.	520
16.-BIBLIOGRAFIA.	528

P R E S E N T A C I O .

Aquesta tesi és un fruit d'un compromís que el doctorand va adquirir fa 14 anys amb els infants marginats per raó de problemàtiques socio-familiars molt greus.

Bona part d'aquests anys els ha passat dedicat professionalment a l'atenció de nois d'aquests orígens, primer directament, i més tard desenvolupant tasques de planificació de serveis socials en aquest àmbit i d'assessorament a d'altres professionals que hi treballen.

Igual que els ha succeït a d'altres persones inmerses en problemàtiques de marginació al llarg de la història, durant molt de temps i especialment al nostre país, els infants marginats ho han estat tot a l'hora, tan de les polítiques socials, com, amb honoroses excepcions, dels interessos dels científics socials.

Des de fa molts pocs anys, i per raons més aviat alienes a aquests infants com són les reivindicacions adultes de seguretat ciutadana, les polítiques socials han començat timidament a proposar-se intervenir en aquest àmbit, convençudes que determinades vessants de la tan necessària prevenció hi són vinculades.

Per aprofitar aquesta "obertura", un bon nombre de tècnics (o tecnòlegs, com després discutirem) de diferents administracions de tot l'Estat Espanyol (ajuntaments, diputacions i comunitats autònomes) s'han llençat a fer el que l'oportunitat els ha permès a cada indret.

és, tanmateix, encara molt feble el suport que han pogut rebre d'esferes acadèmiques (un cop més, llevat d'honoroses excepcions), perquè es tracta de temàtiques que encara s'hi han guanyat poca presència.

La complexitat de moltes de les problemàtiques socials que vivim actualment al nostre món, i la d'aquests infants n'és bon exemple, unida a que es tracta de camps tan d'actuació professional com de recerca científica tradicionalment poc generosos i difícilment gratificants, resulten factors ben descoratjadors per aquells que intenten abordar-les.

Potser amb una mica d'inconsciència i un massa d'osadia, el doctorand va destriar un treball vinculat a aquest àmbit, assumint el repte d'intentar obrir algun nou camí des del rigor científic, i amparant-se en l'evident rellevància social de la qüestió.

Sense oblidar que, on la ciència no té encara respostes prou satisfactòries, a vegades ja hi trobem tecnòlegs que lluiten per aconseguir nous coneixements i per canviar situacions desfavorables per moltes persones. Facilitar eines a aquests professionals per desenvolupar una tasca cada cop més rigorosa és una responsabilitat que cal assumir i que ja avui, al menys a Catalunya, molts demanen amb insistència.

La creixent utilització d'indicadors en la realització d'activitats ben disperss, i la confusió que el seu us està originant en la pràctica, ens va decidir a adoptar-los com a temàtica d'aquest treball per a tesi doctoral. El nostre propòsit era prendre distància d'una mena d'enrenou amb força categoria de "moda", per abordar-lo des de la perspectiva de la ciència, i de les seves aplicacions concretes en el marc de la psicologia social. De bon començament mai havíem imaginat que la temàtica tingués portes i finestres que s'obrissin cap a móns tan apassionats, i també tan inabastables, al menys per a nosaltres.

Presentem aquí un treball dividit en tres parts. A la primera abordem la tan utilitzada i poc analitzada noció d'"INDICADOR". Sobtarà que comencem exposant un subconjunt del conjunt: Els indicadors socials. Ho hem fet per raons didàctiques: De fet, ells són la punta de llança d'aquesta "moda".

Hem intentat posar un mica de llum sobre què és realment un indicador, i, sobretot, hem intentat clarificar alguns dels requisits inexcusables pel seu ús científic. També hem justificat la pertinència d'emprar el concepte d'indicador psicosocial, fins avui molt poc habitual en la literatura psicosocial.

A la part segona introduïm tot un ventall de línies que, des de la Psicologia Social, enmarquen teòricament i ens permeten abordar fonamentadament en perspectiva aplicada, el concepte i àmbit sobre el que volem fer una proposta de treball amb indicadors psicosocials: El risc a la disadaptació psicosocial en la infància.

Finalment, la tercera part configura una mena de prova pilot d'un projecte de recerca autoperfectible en diferents fases i que podria requerir molts anys i recursos per desenvolupar-lo. El presentem, però, perquè considerem que té ple sentit, en l'estat actual del coneixement de la problemàtica abordada, com un primer pas immediat a d'altres fàcilment assumibles per etapes, des de programes públics d'ampli abast territorial, dins la nostra societat present.

31 de març de 1988.

PART I :

ELS INDICADORS.

1.-INTRODUCCIO.

"Es necessari abordar el regne del social per aquelles parts més vulnerables a la investigació científica. Sols més tard podrà dur-se més lluny l'estudi i, mitjançant un treball d'aproximació progressiva, penetrar poc a poc en aquesta realitat fugaç que l'esperit humà no podrà, potser, arribar mai a conèixer completament". (DURKHEIM, 1895).

La utilització del terme "indicador" ha passat ha ser poc menys que una moda des de la darrera vintena d'anys ençà.

La "moda" sembla que esclatà amb l'enorme interès polític que van despertar un seguit de treballs d'orientació fonamentalment tecnològica, quan no estrictament tècnica, que apareixeren als E.U.A. la segona meitat de la dècada dels 60. Aquests treballs eren guiats pel propòsit de configurar sistemes globals d'informació rellevant sobre l'estat i l'evolució de la societat. Molts dels sistemes que van anar apareixent eren merament descriptius i es van anomenar "comptabilitats socials".

Un cert nombre de científics socials van eixecar aleshores la seva veu i van reivindicar la presa en consideració dels inexcusables antecedents científico-conceptuals dels indicadors. Al mateix temps que també es desplegaven innombrables crítiques a la manca de fonamentació teòrica i de rigor de bona part dels treballs que utilitzaven indicadors socials.

Alguns tecnòlegs socials van senyalar que l'origen dels "indicadors socials" era molt anterior en el temps, a l'aparició de la seva consideració científica. Els indicadors socials

"tècnics" són tan vells com l'interès dels governants per conèixer dades quantitatives globals sobre grans grups humans i es remonten, com a mínim, a l'antiga civilització egípcia.

El cert és que l'aparició de la "moda" desvetlla una cosa que havia passat desapercibuda al llarg de la història: El concepte "indicador" fa referència a una manera de aprehendre la realitat, o encara més, a un "estil epistèmic" que ha interessat i ha estat estimulat tan per responsables de grups humans (polítics, tècnics de l'Administració Pública, i tecnòlegs socials en general), com per investigadors i teòrics de la Ciència, però de formes diferents i sovint ignorant-se reciprocament. Amb la "moda", les dues corrents històriques s'han retrobat, com per casualitat.

Amb el present treball ens agradaria justificar que cal anar més enllà de les polèmiques específiques suscitàdes pels anomenats "indicadors socials" les darreres dues dècades. Sens dubte són promovedores d'un procés, malgrat que molt lent, molt interessant i constructiu de coneixement de la realitat societal, fins i tot a escala internacional.

Intuïm, d'acord amb reflexions ja fetes abans que nosaltres per autors que tractarem en el text d'aquest treball, que el fet realment transcendent per la Ciència és haver-se adonat que l'home intenta conèixer els fenòmens complexos utilitzant unes eines molt particulars que ara anomenem "indicadors".

Ja en altres processos d'adquisició de coneixements s'ha demostrat el gran interès que pot tenir la seva "reconstrucció" històrica. És el cas de la noció de número i la seva escriptura que relata de manera apassionant SCHMANDT-BESSERAT (1978). Pensem, per això, que ens caldrà, en el futur, intentar copgar i analitzar el procés històric del succeït (que encara és viu i continua marxant) per extreure'n reflexions constructives. Cosa que queda més lluny dels propòsits d'aquest treball, en el que ens limitem a encetar la qüestió.

Pot ser que l'estudi històric dels indicadors no sols sigui útil per il·lustrar com s'han construït uns determinats coneixements socials, sinó també per evidenciar les possibilitats futures d'una col·laboració entre científics i tecnòlegs del camp social. Possibilitats que no poden fructificar en base a crítiques destructives i pretensions exclussivistes d'uns i altres, que acaben portant a un empobridor distancament recíproc. És una col·laboració crítica però constructiva, ben segur, la millor manera d'optimitzar l'us d'aquest coneixement social en benefici de l'humanitat.

2.-EL "MOVIMENT" DELS INDICADORS SOCIALS.

"En qualsevol circumstància, qualsevol avaluació adequada, objectivament verdadera, de la qualitat de vida, ha d'incloure indicadors de variables psicològiques". (BUNGE, 1975, pàg. 77).

2.1.-Els orígens: Els indicadors socials com indicadors societals o macrosocials.

La noció "indicador social" és generalment atribuïda a BAUER (Ed.) (1966), pel llibre que va editar amb aquest títol en plural. Així ho trobem, per exemple, a BLOOM (1977, pàg. 379, ed. 1984), i a CARMONA, (1977, pàg. 27). Sis anys després d'aquesta publicació, segons la recopilació bibliogràfica feta per WILCOX, BROOKS, BEAL & KLONGLAN (1972), els treballs sobre indicadors socials ja eren més de 1.000.

Aquest "esclat" d'interès va fer que l'adjectivació de "moviment" utilitzada per DUNCAN (1969) adquirís ràpid consens.

Després de llegir amb deteniment "Social Indicators", és difícil no acabar sospitant que moltes de les cites i diversitat d'atribucions que es fan a BAUER, s'han anat reproduïnt automàticament i no s'han després d'una tal lectura. És per això que ens sembla important puntualitzar alguns aspectes d'aquest "origen atribuït", que agruparem en 7 apartats.

En primer lloc, cal destacar que l'obra editada per BAUER no és un treball exclusiu d'ell, sinó que n'està formada per 5: un

d'ell mateix, dos de BIDERMAN, un de GROSS, i un de ROSENTHAL & WEISS, precedits d'una introducció històrica de GROSS, i a quin més valuós. Dient això, obviament, no volem en absolut desmerèixer el valor de la tasca de BAUER coordinant i editant l'obra. Sols tenir en compte que determinats punts de vista, com veurem, són diferents entre ells i no atribuïbles a BAUER. Tan BAUER com GROSS són professors d'Administració a Universitats dels E.U.A., mentres que WEISS ho és de Sociologia, i BIDERMAN i ROSENTHAL són Investigadors Associats a programes d'institucions públiques d'aquell país.

En segon lloc, tan a la introducció històrica, com al contingut del treball, es trobem cites de referències anteriors a la noció d'"indicador social". Concretament RUSSET, ALKER, DEUTSCH & LASSWELL (1964) ja havien publicat un "World Handbook of Political and Social Indicators", traduït al castellà el 1968.

Indiscutiblement l'obra editada per BAUER va ser la que va donar ressò definitiu a la noció d'"indicador social", implantant-la amb un abast internacional, però no la va crear.

En tercer lloc, aquests autors assumeixen una noció d'"indicador social" únicament i estrictament "macrosocial", integrativa fins i tots dels "indicadors econòmics". A la introducció, GROSS (pàg. xv), assumint paraules de la "National Commission on Technology, Automation and Economic Progress", diu que "cal algun sistema de comptabilitat social que eixampli els nostres conceptes de costos i beneficis, i col·loqui la comptabilitat econòmica en un marc més ampli".

A continuació (pàg. xvi) assumeix també les paraules d'un raport de les Nacions Unides, en el sentit que "cal considerar els aspectes econòmics i socials, no forçant els uns dins un motllo dels altres, sinó integrant-los a un nivell major d'abstracció", i aclareix que, en parlar de "comptabilitat social", "'social' es pot considerar que significa 'societal' o 'pertanyent al sistema social'".

En quart lloc, l'enfocament que aquests autors donen als "indicadors socials" és fonamentalment tecnològic. Els defensen com a eines útils per a administrar la globalitat de la societat. Insisteixen en que el que interessa és tenir informació de la "societat com un tot", de manera que es pugui valorar l'"estat i la direcció de la societat".

Aquesta informació ha de configurar un sistema cibernètic de "feedback" prou àgil com per permetre la detecció precoç o l'anticipació dels impactes produïts per programes tecnològics de repercussió global sobre la societat (BAUER, pàg. 11). I ha tenir "més que interès acadèmic" (BAUER, pàg. 66). Curiosament, al Prefaci, el President del "Committee on Space" de la American Academy of Arts and Sciences, agraeix "la independència de supervisió acadèmica que ha permès desafiar nocions acceptades".

D'aquesta manera els indicadors socials, postula BAUER, seran útils pels programes polítics globals, des dels que no interessa tan la predicció (les més probables entre les possibles variacions), com l'anticipació (les més importants entre les més probables variacions, en relació a objectius establerts). És a dir, poden proveir les bases de planificació per polítiques de futur. En aquest marc, el seu pragmatisme és claríssim: "és preferible començar amb dades dolentes, advertir a tothom dels seus defectes i limitacions, i aconseguir el seu millorament amb l'ús" (GROSS, pàg. xvi).

En cinquè lloc, a l'obra no es nega la necessitat de models teòrics, com sovint se li ha criticat. BIDERMAN (pàg. 84) reconeix que "per a ser útil cada indicador ha de relacionar-se amb un concepte sobre la societat, que sigui part d'una teoria de la societat explícita o implícita". Ara be, es manifesta preocupat sobre "per què determinats models, més que altres, influencien la producció de dades estadístiques nacionals; la correspondència entre les que guien als estadístics i les que s'utilitzen en la presa de decisions; i les conseqüències de tot

això" (pàg. 85).

GROSS (pàg. 171 i ss.), per la seva part, en base als avenços incipients de la teoria de sistemes i al concepte de sistemes generals; proposa la construcció de "models únics", bo i passant dels models parcials als "models generals". Variis d'aquests models seran proposats els anys següents, un repàs i crítica global a tots els quals ha estat feta pel soviètic LAPIN (1979).

Des del seu pragmatisme radical i "futurible", el que BIDERMAN fa és acusar els models teòrics de societat existents d'excessives limitacions: "Els objectius predictius i analítics, més que els normatius, han caracteritzat generalment als models conceptuals comprensius de sistemes socials que s'han produït en el període de postguerra, el més notori dels quals ha estat el de PARSONS & SHILS (1951). Aquest esquema (i d'altres), s'ha adreçat a comprendre el que existeix i a anticipar el que pot succeir, més que a especificar què hauria de succeir i hauria de ser" (pàg. 77).

En sisè lloc, i potser aquest és l'aspecte que va ser viscut com més revolucionari, l'obra defensa els estudis per mostreig (sample-survey studies) ben fets com una possible font d'informació tan vàlida com les estadístiques censals (més "certificatives", però plenes d'errors), i molt més flexibles i àgils d'obtenció (BIDERMAN, pàg. 104).

La necessitat d'aquesta agilitat és ampliament argumentada. Una, entre moltes, de les raons aduïdes es fonamenta en els plantejaments de OGBURN (1964) per comprendre la dinàmica del problema social i del canvi social. "Segons OGBURN, diferents tipus d'institucions i elements culturals canvien amb diferents proporcions en resposta a les innovacions tecnològiques que els afecten: en particular, la 'cultura material' canvia més ràpidament que els aspectes de 'cultura no-material' que li són associats, tals com les creences, valors, costums i pautes d'organització social" (BIDERMAN, pàg. 105).

En ~~setè~~ lloc, encara que sovint s'oblida i malgrat que ja es despren del paràgraf anterior, al treball editat per BAUER cal destacar que ja s'obren decididament portes a la necessitat d'informacions rellevants de significació psicològica i psicosocial en els sistemes de comptabilitat nacionals (GROSS, pàgs. 216 i ss.), introduint-se les nocions d'interès, necessitat, satisfacció i dissatisfacció. De fet el que fa aquest autor és ampliar a nivell de la societat global tot un seguit de plantejaments fets per ell mateix dos anys abans a nivell de les organitzacions (GROSS, 1964).

En relació als interessos, GROSS (pàgs. 222 i ss.) parla d'interesos "més objectius" i interessos "més subjectius", cosa que provocarà no poques polèmiques els anys següents, com tot seguit veurem. GROSS és, doncs, un clar predecessor de la noció d'"indicador psicosocial".

A més d'iniciar aquests debats d'ampli abast, l'obra editada per BAUER tampoc està exenta de punts internament polèmics, malgrat que no semblen haver despertat massa interès posterior. GROSS diu que "els indicadors socials poden ser 'tous' tan com 'durs', qualitatius tan com quantitius, ordinals tan com cardinals..." (pàg. xvii). Mentres que BIDERMAN (pàg. 69) especifica que "el seu interès està en les dades quantitatives que serveixen com a índexs per a condicions de la societat socialment importants: els indicadors socials". Aquí s'escau ja una pregunta que ha quedat ben amagada al si del "moviment", però respecte a la qual s'han anat posicionant diferents autors: Els indicadors socials són "una mesura quantitativa de la realitat" o bé són, com diu BAUER en la seva definició "qualsevol forma d'evidència que permeti una avaluació"?

Totes aquestes puntualitzacions sobre l'obra de BAUER (Ed.) (1966), a manera de "retorn als orígens atribuïts", pensem que eren necessàries precisament per donar-li el just valor, que sens dubte és enorme i indiscutible. No és per casualitat que (i això

ho compartim plenament amb moltíssims autors, al igual que ho fa BLANCO, 1985, pàg. 184) marca l'impuls definitiu d'aquest singular "moviment".

Senzillament hem pretès destacar alguns dels punts sobre els que haurem de retornar al llarg de les pàgines següents, i que a cops s'han passat per alt. Volem així senyalar d'antuvi que moltes de les crítiques que se li han fet són força estèrils: L'obra original ja advertia de la seva parcialitat i limitacions. Mentres que molts dels fils de reflexió encetats són prou suggestius com per retornar-hi, com qui torna a les fonts sempre provocatives de les obres mestres clàssiques.

GROSS ja va intuir l'enrenou que provocaria aquesta obra i, potser una mica vanidosament, es va permetre ser profètic a la introducció: "Els tipus d'indicadors socials proposats en aquest volum requereixen abandonar la perspectiva ptolomèica amb que la gent veu girar el món al voltant seu. Demanem una mena de revolució copernicana a través de la qual poguem mirar les nostres decisions com implicant la totalitat del sistema social, i no només la part que gira entorn les nostres pròpies persones" (p.xviii). La part subratllada és d'un article de BOULDING (1966) sobre "L'ètica de la decisió racional".

No s'ha d'oblidar que el treball de BAUER i els seus companys va ser finançat per la N.A.S.A., a partir d'un encàrrec de l'any 1962 fet a través de la "American Academy of Arts and Sciences", amb el propòsit fonamental de mesurar la repercusió que podia tenir en la globalitat de la societat americana el seu programa d'exploració espacial. Però tampoc es pot desconsiderar que la "ad-hocitat" que això comporta ja queda clarament suggerida en el treball.

Malgrat els aires pretensiosos que se li poden criticar a diferents apartats de l'obra editada per BAUER, cal que subratllem que també s'hi troben molt sovint assenyats contrapunts de precaució:

"Alguns efectes d'un programa potser mai podran ser distingits dels efectes d'altres desenvolupaments de la societat.... L'existència de bones dades sobre certs canvis de la societat no faran necessàriament possible aïllar els efectes d'un programa específic" (BAUER, pàgs 14-15).

"La maduració dels conceptes de comptabilitat social tardarà moltes dècades.... Requerirà la participació de científics socials de moltes disciplines i el trencament de moltes barreres de llenguatge entre ells" (GROSS, pàg. 271).

2.2.-Els antecedents: Els sistemes de comptabilitat social davant els sistemes d'indicadors econòmics.

El progrés està repetidament associat amb els esforços per aconseguir noves formes d'informació quantificada. GROSS (pàg. x) ens recorda que això ja és evident en l'Antic Testament: La predicció de Josep dels 7 anys de fam va obligar a càlculs de producció i magatzematge del gra disponible a tot Egipte. Després de la fugida d'Egipte, Jahvé va encarregar Moisès el primer cens de que la història té coneixement. El propòsit principal era saber "quants eren capaços d'anar a la guerra", però també establir els impostos. Ja en època d'ocupació romana, Josep i Maria van haver d'anar a Betlem per censar-se...

El terme "estadística" deriva del llatí "ratio status" i del seu equivalent italià "ragione di stato". Aquests termes van ésser acunyats durant l'Edat Mitjana per designar l'estudi de la política pràctica, distingint-la de les aproximacions filosòfica i històrica a l'estat. El segle XVIII, ACHENWALL va acunyar el terme "Statistik" com equivalent alemany de "ratio status", adaptant-se posteriorment a l'anglès (WILCOX, 1934, citat per BIDERMAN, pàg. 75), llengua en la que es troba escrit per primera vegada el 1770 en un document traduït (GROSS, pàg x).

CARLEY (1981) senyala que al segle XVI, a Alemanya, es recollien irregularment dades sobre mortalitat. El segle XVII, CONRING urgia la recol·lecció de dades d'interès per l'estat, sobre aspectes militars, comercials, demogràfics i financers.

A Anglaterra, el mateix segle XVII, William PETTY va introduir el concepte de "política aritmètica", argumentant sobre l'interès que tenia disposar de dades per a governar. I un comerciant, GRAUNT, va introduir les primeres taules d'expectatives de vida pels diferents grups d'edat. Va ser l'astrònom HALLEY qui va assenyalar la importància d'aquestes taules per utilitzacions pràctiques de govern.

La constitució americana dels "Founding Fathers" ja preveia un cens decenal de la població que es va iniciar a partir de 1790. Al llarg dels anys, les dades recollides en el mateix es van anar ampliant. Mentres que, a Anglaterra, a principis del segle XIX, van anar surgint institucions encarregades de recollir estadístiques socials, fins que al 1854 es publicà el primer "Statistical Abstract" (CARLEY, 1981).

LAZARSELD (1961) situa els inicis dels esforços per a la quantificació social en el treball del belga QUETELET (1835), que publicà un manual d'estadístiques sobre Bèlgica: "Sur l'homme et le développement de ses facultés. Essai de physique sociale".

LE PLAY (1864) publicà uns anys més tard un estudi sobre el que podríem considerar "canvi social" a França: "La réforme sociale en France".

Fins aquí, hom podria perfectament interpretar que les estadístiques, en el seu sentit lat, com diu DE MIGUEL (FUNDACION FOESSA, 1967, pàg. 14), han estat sempre "indicadors socials". Ara bé, a més de les estadístiques, al llarg de la història van apareixent "informes socials", que pretenen donar "contingut" a la mera relació de dades quantitatives.

En començar el segle XX, cal citar l'italià NICEFORDO, que publicà un treball sobre "La Medició de la Vida", i, posteriorment, el que segons CARLEY (1981, pàg. 15) podria ser el primer raport social de la història: "Les Indices Numériques de la Civilisation et du Progrès". En aquest treball NICEFORDO intentà desenvolupar indicadors clau per a varies dimensions del seu concepte de civilització (CARLEY, citant DAVID, 1973). Cal que observem aquí que NICEFORDO utilitza la noció de "indices numeriques", gens lluny dels futurs conceptes d'"indicador", "indicador múltiple" i "index".

Per a BLANCO (1985, pàg. 175) els estudis amb "indicadors

socials" s'inicaven amb els treballs de Charles BOOTH et alt. (1902-1903) sobre les condicions de vida i la pobresa a Londres, seguit per un estudi de Benjamín ROWNTREE ("Poverty: A Study of Town Life"), sobre la mateixa temàtica, a la ciutat de Iork. En atribuir aquests orígens, BLANCO s'està referint, ben segur, només als indicadors més orientats vers l'estudi de la qualitat de vida (títol del seu treball) d'una àrea urbana concreta, més enllà ja de la simple confecció de rapports. Aquest autor també senyala, al igual que es fa en el treball de CIMA (1979, pàg. 28 i ss.) la importància dels estudis de Hugo PEPPING (1935) als països escandinaus, sobre els nivells de vida i les necessitats.

Al referit treball de CIMA es puntualitza que l'estudi de BOOTH va ser realitzat entre 1889 i 1891, i publicat posteriorment en 17 volums ("Life and Labour of the People in London"). Se senyala també que, a continuació, entre 1905 i 1910, la "Royal Comission on Poor Laws and Relief of Distress" -en la que col·laborà el matrimoni WEBB- va elaborar uns informes que originaren la "National Insurance Act" de 1911, el principal autor de la qual, W.H. BEVERIDGE, és precisament el pioner de les teories del "Welfare State".

Els predecessors històrics del moviment, de tota manera, semblen diferents segons les preocupacions de cada autor que n'aporta dades. Així FOX (1974, citant BROOKS, 1972) troba els primers antecedents en el treball del "President's Research Committee on Social Trends", comissionat el 1929 pel president Hoover, i que va publicar un primer "Recent Social Trends" el 1933.

Els treballs d'aquest Comitè ja havien estat citats com antecedents per GROSS (BAUER, Ed., 1966), però a partir del, segons ell, influent "Recent Social Trends in the United States" de 1943. Segons FOX, el Raport de 1933 va estar dirigit per William F. OGBURN, i en ell es recollien temes de candent interès en aquell moment, com per exemple: interessos i actituds socials canviants, la família, activitats de lleure, delinqüència, salut, etc.

CARLEY (1981) manté que, en finalitzar el primer quart de segle XX, cal destacar de manera especial la contribució que dos autors van fer a l'estudi de la realitat social i que són netament predecessors del Moviment dels Indicadors Socials. Es tracta de l'economista britànic A.C. FIGOU i del sociòleg americà William F. OGBURN.

Aquest darrer l'acabem de citar com a director del Report publicat el 1933. Ara bé, OGBURN havia publicat el 1922 un treball teòretic sobre el "Canvi Social", que va tenir molta repercusió. En ell argumentava que el canvi social cal explicar-lo pel desenvolupament i evolució de la cultura, i que podria ser estudiat amb mesures fiables del canvi. Les millors mesures del canvi social, deia, són, quan es poden disposar, les descripcions quantitatives en forma d'estadístiques de sèries temporals (El subratllat és nostre). Quan no, les observacions descrites meticulosament. OGBURN sempre va estar interessat en promoure el rol de la recerca social en la presa de decisions del govern. Durant el període 1928 a 1934, OGBURN va editar anualment l'"American Journal of Sociology", dedicat al canvi social.

Cal notar que un bon grup dels autors més rellevants del posterior Moviment dels Indicadors Socials van ser deixebles de OGBURN: En concret Albert B. BIDERMAN, Otis Dudley DUNCAN, Albert J. REISS i Eleanort Bernet SHELDON (LAND, 1983).

FIGOU, per la seva part, va fer una aportació crítica als economistes neo-clàssics, mantenint que no es podia seguir ignorant el concepte de "costos socials", ja que són els que ocasionen que el benestar públic i el privat siguin diferents. Al seu llibre, de títol tan suggestiu, "The Economics of Welfare", mantenia que els costos socials, o "disserveis", havien de ser quantificats per determinar la seva repercusió ("impact") en la "producte social net".

Els arguments de FIGOU va ser represos els anys 50 i incorporats

a la economia del benestar. Segons CARLEY (1981), van tenir repercussió no sols en el "Moviment dels Indicadors Socials", sinó també en àmbits afins, com és el de l'"avaluació de l'impacte social" ("social impact assessment"). Distinció que crida molt l'atenció, donat que BAUER (1966) proposà els indicadors socials fonamentalment com a instrument per avaluar l'impacte social. Això entenem que s'explica perquè CARLEY deu considerar aquesta avaluació com una branca de la "investigació valorativa", que comentarem a l'apartat 4.6 d'aquest treball.

L'any 1960 apareix el Report del "President Eisenhower's Commission on National Goals" titolat "Goals for Americans". En un apartat encapçalat "objectius a casa", aquest Report repassava temes com: la igualtat, l'educació, les condicions de vida, la salut, el benestar, etc.. Les recomanacions d'aquest Report van ser abordades, per estudiar els seus costos, en un treball de la "National Planning Association", protagonitzat per Leonard LECHT, i publicat precisament també el 1966 sota el títol de "Goals, Priorities, and Dollars" (FOX, 1974, pàgs 1 i 2).

Per a GROSS (BAUER, Ed., pàg xiii) un pas fonamental en eixemplar concepcions va ser donat, en iniciar-se l'administració Kennedy, quan COHEN va iniciar les anuals "HEW Trends" i els mensuals "HEW Indicators" ("HEW" significava "Health, Education and Welfare").

Pel cas espanyol, DE MIGUEL (FUNDACION FOESSA, 1967, pàg.14) senyala que a principis d'aquest segle les fonts estadístiques oficials recollien gran quantitat de fets estrictament "socials" (al marge dels econòmics i demogràfics). Això tornà a succeir al llarg dels anys 40. En canvi els anys 50 i 60, l'INE (Instituto Nacional de Estadística) va posar l'accent en les dades econòmiques, en un moment d'accelerat desenvolupament industrial en el que també es produïen abundants informes periòdics dels bancs.

Va ser precisament l'any 1966 (data de la edició de BAUER) que apareix a l'Estat Espanyol un primer gran treball fonamentat en

"indicadors socials", amb pretensió de donar un contrapunt a l'ús i abús dels indicadors econòmics. Es tractà de l'"Informe Sociològic sobre la Situación Social en España" (FUNDACION FOESSA, 1966), al qual l'any següent ja es va afegir l'important "3 Estudios para un Sistema de Indicadores Sociales" (FUNDACION FOESSA, 1967).

Aquests 3 estudis inclosos són obra d'Amado DE MIGUEL RODRIGUEZ, Juan DIEZ NICOLAS, i Antonio MEDINA MEDINA, als quals ens tornarem a referir més endavant per la importància d'algunes definicions i plantejaments que ja trobem en aquests autors. En aquells moments comprovem que la preocupació pels indicadors socials a l'Estat Espanyol estava ben a l'alçada de la resta de països occidentals, si no per davant de molts, malgrat que rarament són citats per autors estrangers.

Després d'aquesta triple i valiosa obra, apareixeren ben aviat d'altres treballs: DEL CAMPO (Ed.) (1972), els posteriors informes de la FUNDACION FOESSA (p.ex.: 1983, Ed.), CARMONA (1977), GARCIA-DURAN & FUIG (1980), etc.

També als E.U.A. van apareixer molts altres treballs amb poca diferència de temps en relació a "Social Indicators". Això indica que aquesta obra no va sorgir inesperadament, com un bolet aïllat, sinó que ja existia un clima expectant i favorable.

Sembla que les arrels més fresques, en l'interval dels 15 anys anteriors, les podem trobar tan en el creixent descontent pels indicadors econòmics, com en el creixent interès dels organismes internacionals, especialment de l'O.N.U., per disposar de mesures comparatives d'abast internacional sobre aspectes socials de cada estat. Endemés de l'impuls que donaren les preocupacions mostrades per la UNESCO respecte als efectes de les noves tecnologies sobre la societat.

Des de 1946 l'O.N.U. venia publicant anualment el "Yearbook on Human Rights". L'any 1950 la UNESCO inicià la publicació periòdica

titolada "L'Impacte de la Ciència en la Societat". Des de 1963, i amb caràcter bianual, l'O.N.U. decidí publicar "Reports on the World Social Situation", el primer dels quals recull dades des de 1950 (U.N.O., Department of Social Affairs, 1963), assumint el concepte d'"estandard de vida", desenvolupat la dècada anterior.

Segons GROSS (pàg. 270), "en aquests rapports 'socials' s'utilitza per referir-se a certs conceptes de benestar mínim (com en la frase 'treballador social') més que als aspectes majors de la societat". Malgrat l'intent de definició el 1954 ("Report on International Definition and Measurement of Standards and Levels of Living". U.N.O., 1954), GROSS (pàgs 158-159) critica aquests treballs per manca de marc conceptual en el que es pugui assentar la informació que proporcionen.

El mateix any 1954 un Comité d'Experts de l'O.N.U. va proposar 12 categories per mesurar el "nivell de vida", des d'una perspectiva internacional: salut, alimentació i nutrició, educació, condicions de treball, situacions d'ocupació, estalvi i consum agregats, transport, habitatge, vestit, lleure i entreteniment, seguretat social i llibertats humanes.

Uns anys després, un informe del "United Nation Research Institute for Social Development" elaborat per DREWNOWSKI & WOLFE (1966), proposava un "índex de nivell de vida", basat en 7 categories: nutrició, allotjament, salut, educació, lleure, seguretat, i entornament (observem que aquesta proposta coincideix amb l'any de publicació de l'obra editada per BAUER) .

Al llarg d'aquells anys, però, les formulacions al voltant del concepte de benestar social fan que una nova noció vagi guanyant adeptes, especialment entre polítics i responsables d'administracions públiques: el de "qualitat de vida".

A vegades s'atribueix la seva implantació a LEVI & ANDERSSON (1975, pàg. 58 i ss.) que hi dediquen un apartat del seu treball i tenen el destacable mèrit de posar molt ènfasi en els seus

components psicosocials.

En qualsevol cas, aquesta noció ja va ser utilitzada molt abans per GROSS (1966, pàg. 228). Al treball editat per CAMPBELL & CONVERSE (Eds.) (1972), que tot seguit comentarem, la majoria d'autors participants utilitzen el concepte profussament. Els seus orígens i relació amb el benestar social han estat tractats per MOIX (1980, pàgs. 316 i ss.). Al treball de CIMA (1979, pàg. 21) es considera que "el pas del tema del 'benestar' al tema 'qualitat de vida' suposa una recuperació del tema de la 'felicitat'", amb la seva tradició psicològica. Més endavant haurem de retornar sobre tots aquests conceptes.

LAND (1975, pàg. 5-6) defensa que l'impuls inicial del "moviment" dels indicadors socials s'explica per una coincidència històrica d'interesos: Legisladors, membres de l'Administració Pública i científics socials cercaven la manera d'obtenir informacions rigoroses sobre el punt de partença i les conseqüències d'actuacions socials, derivades de determinades decisions polítiques. Amb altres paraules, es tractava de trobar "mesures" de la "situació social" a un territori determinat i un moment donat, que servissin a manera de variables independents, permetent controlar les conseqüències de l'aplicació d'un determinat programa polític, que representa una mena de conglomerat de variables dependents.

A començaments dels anys 60 les crítiques als sistemes d'indicadors econòmics, especialment als de medició del producte nacional (PNB i PNN), van ser molt fortes, per les seves demostrades limitacions i manca de predicció. De totes maneres, la seva utilitat per guiar determinats aspectes polítics tampoc podia ser negada, pel que el terreny estava conreuat per "reflotar" algun sistema alternatiu. Això va fer que les propostes d'alguns tècnics socials, suggerint sistemes de comptes socials per informar les decisions en matèria de política social, trobessin tan bona acollida.

CARLEY (1981) senyala com, al mateix temps que la NASA, una altra institució americana, la Russell Sage Foundation, va donar suport a un seguit d'estudis per explorar els problemes conceptuals i metodològics de la investigació del canvi social a gran escala, de la manera que ja havien proposat SHELDON i MOORE (veure MOORE & SHELDON, 1965).

El treball de gran repercusió realitzat per aquests autors va ser, tanmateix, el publicat el 1968: "Indicators of Social Change: Concepts and Measurements". Certament sorpren que els treballs potenciat per aquesta Fundació, alguns de gran repercusió i d'importància ben destacable per a la psicologia social, com veurem a continuació, siguin oblidats per autors de la línia més "radicalment tecnològica", tan prestigiosos com CAZES (1972). Probablement la raó cal cercar-la en la línia més científico-aplicada que tecnològica que potencià la Fundació.

Segons LAND (1975, pàg. 6) un altre treball crucial també és del 1966: El volum I del Report de la "National Commission on Technology, Automation, and Economic Progress", que, sota el títol "Technology and American Economy", va proposar la creació d'un "sistema de comptabilitat social" que informés, no sols de l'evolució econòmica del país, sinó també dels canvis socials. L'informe estava presidit per Howard R. BOWEN, i no va ser completat fins 1967.

Ara be, sembla, segons LAND, que va ser Daniel BELL, autor de posteriors treballs i membre de la Comissió, qui va insistir en aquesta línia. La proposta va tenir importància i repercusió pel fet de sortir d'un organisme oficial reconegut, un dels objectius del qual era "recomenar accions respecte als canvis tecnològics i les seves conseqüències". Aquesta obra entenem que té el valor de fer de pont entre els estudis econòmics clàssics, basats en indicadors econòmics exclusivament, i el "moviment" dels indicadors socials.

Segons CAZES (1972, pàg. 9) aquest report evita el terme

"indicadors socials", però s'hi refereix inequívocament

"ja que les seves recomanacions s'inclinen per la creació d'un sistema de 'comptabilitat social' que dongui un mesura dels recursos humans en quatre camps:

(1) Mesurament dels costos socials i restitucions netes de les innovacions econòmiques.

(2) Mesurament de les malalties socials (p.ex.: delinqüència, desestructuració familiar).

(3) Creació de 'pressupostos d'assoliment' en àrees de necessitats socials definides (p.ex.: habitatge, educació).

(4) Indicadors d'oportunitat econòmica i mobilitat social".

El tema de les necessitats socials és un dels que també haurem de reempendre més endavant.

Seguint amb l'opinió de CAZES (1972, pàg. 10), és després d'aquest raport que l'Administració Nordamericana pren gran interès en promoure "les estadístiques i indicadors socials complementaris que sigui necessari" (missatge del President del 1-3-66, en relació a la salut i educació). Arran d'aquesta decisió, la tardor de 1966 es va constituir un "Panel sobre Indicadors Socials", format per 41 científics socials i igual nombre d'estadístics i experts de l'administració. El resultat del seu treball es reflectí el Gener de 1969, amb l'aparició de "Toward a Social Report", coordinat per RIVLIN & OLSON.

Com hem insinuat alguns paràgrafs abans, una línia d'esforços que ens interessa destacar especialment, d'important interès i repercusió per a la psicologia social, neix amb la Russell Sage Foundation. Concretament, amb un encàrrec que aquesta Fundació va fer paral·lelament al treball de SHELDON i MOORE (1968), amb la intenció que en fora complement: Es tracta de "Human Meaning of Social Change", de CAMPBELL i CONVERSE (Eds.) (1972). En paraules de CARLEY (1981, pàg. 19):

"mentres que el treball dels primers es referia a indicadors objectius, socioestructurals, el segon es referia a indicadors psicològics o subjectius, d'actituds, expectatives, aspiracions i valors".

Els subratllats són nostres, perquè entenem que aquesta assimilació que fa CARLEY entre psicològic i subjectiu és més que discutible, malgrat que va ser assumida per gran nombre d'autors del "moviment", fins el punt d'haver-se constituït ja com un hàbit d'identificació dels indicadors, especialment entre economistes i sociòlegs. Més endavant tornarem sobre el tema.

Posteriors treballs finançats i editats per la Russell Sage Foundation van enfatitzar sobre la medicació social, l'anàlisi de dades acumulades i el desenvolupament de models socials (FERRIS, 1979). A criteri nostre, i en el que aquí ens afecta, cal destacar especialment les obres de CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976), continuació del treball de 1972, i la de LAND & SPILERMAN (Ed.) (1975) sobre "Models d'Indicadors Socials", a les que també tindrem ocasió de tornar a referir-nos-hi.

En qualsevol dels casos, tots els primers treballs del "moviment" tractaven d'aconseguir indicadors per a us polític, és a dir, en última instància "informacions útils cara a la presa de decisions polítiques". Fins i tot, és segons el seu us en polítiques socials que el mateix LAND (1971), autor que es va anar desmarcant paulatinament de la línia més pragmàtica, va fer la seva primera definició de 3 tipus d'indicadors: Descriptius d'actuacions socials, descriptius d'altres fets socials i analítics.

En l'interval de pocs anys, començaren a aparèixer informes socials a pràcticament tots els països industrialitzats. En concret, a Gran Bretanya, aparegué l'any 1970 el primer raport social amb el títol "Social Trends", i el 1973 aparegueren els primers a Estats Units, França ("Données Sociales"), Alemanya

("Gesellschaftliche Daten") i Japó ("White Paper on National Life").

Al treball de CIMA (1979) es fa referència també a desenvolupaments en d'altres països, com és el cas d'Àustria i Nova Zelanda, però es destaca especialment el treballs d'autors escandinaus, com GALTUNG i ALLART.

GALTUNG va impulsar des de l'Institut Internacional d'Investigacions sobre la Pau, d'Oslo, la creació, l'agost de 1973, del "Programa Mundial d'Indicadors" (W.I.P. = World Indicators Program), mentre que el segon ha dirigit nombrosos treballs de recerca empírica i metodològica sobre els indicadors de desenvolupament. Les publicacions del W.I.P. començaren a apareixer el 1975, i declararen el propòsit d'ocupar-se dels "objectius socials finals": "felicitat personal", "benestar", "realització personal", etc...

L'interès acadèmic pels indicadors socials, al menys als E.U.A., va créixer paral·lelament a l'esclat del "moviment". El 1972, el Social Science Research Council (SSRC) va establir un "Centre per a la Coordinació de la Recerca sobre Indicadors Socials" a Washington. Aquest Centre, el juliol de 1973, va editar la seva primera "Social Indicators Newsletter", veient la llum 18 números, fins a setembre de 1983, en que es va deixar de publicar.

La segona meitat dels 70 l'euforia del "moviment" va començar a minvar. S'havien dipositat moltes expectatives ingènues sobre els anomenats "indicadors socials" en el sentit originari, doncs la complexitat dels temes que es pretenia abordar era molt superior a la prevista (BLANCO i CHACON, 1985).

Al nostre entendre, el treball escèptic i crític de SHELDON & FREEMAN (1970) va ser, probablement, el precursor d'aquest desencant. Ara be, la multiplicació de les crítiques va tenir un efecte científicament molt positiu: Començaren a apareixer més

treballs que abordavem els aspectes metodològics i es posà energicament sobre la taula la "ad hoc-itat" amb que s'estaven movent molts investigadors. L'absència o feblesa dels marcs teòrics utilitzats, va evidenciar un buit que obligava a retornar uns passos enrera.

PLESSAS & FEIN (1972) van parlar de la "disputa fonamental sobre els indicadors socials": L'oposició difícilment conciliable entre les urgències polítiques d'identificar i definir fites socials per a l'acció immediata, a curt termini la majoria de les vegades, i el rigor i validesa científica de les anàlisis i investigacions necessàries per a aquesta definició.

és enmig d'aquesta crítica que copsem un canvi "implícitament consensuat" (hem trobat molts pocs autors que el facin explícit) en el sentit atribuït originalment als "indicadors socials": Deixen de ser exclusivament "indicadors macrosocials", per començar a referir-se també a fenòmens socials d'abast més reduït o parcial.

Com s'expressa al treball de CIMA (1979, pàgs. 48-49), també la reflexió sobre el concepte de "qualitat de vida" havia hagut de cedir el lloc a un veritable "activisme sociològic", requerit i estimat per les institucions públiques per orientar la seva gestió. El lligam de la noció d'indicador social al concepte de "qualitat de vida", també criticat al mateix temps, va reconduir l'interès dels investigadors cap a aspectes parcials, més concrets, de la qualitat de vida, utilitzant, pel seu estudi, "indicadors", que van seguir qualificant-se de "socials".

2.3.-Desenvolupament històric: Ad-hocitat per imperatius polítics i tecnològics.

Com acabem d'apuntar, la segona meitat dels 70, el "moviment" dels indicadors socials entra en una forta crisi. Cal insistir en que els interessos polítics i econòmics que es van posar en joc a l'entorn dels seus primers passos van forçar un ritme de recerca, tan aplicada com tecnològica, tan accelerada que feia molt difícil una reflexió teòrica adequada.

CARLEY (1981, pàg. 19) en cita exemples, com és el cas de la National Science Foundation, que el curs 71-72 va proveïr, només per a la Universitat de Michigan, ajudes per valor de més d'un milió de dolars per a recerques específiques sobre indicadors socials. La conseqüència és que el corpus científic relatiu als indicadors socials va créixer, com ja hem apuntat, en la "ad-hocitat", cosa que està en la base de la confusió sobre què són i per a què se suposa que s'han d'utilitzar aquests indicadors (CARLEY, 1981, pàg. 13).

Molts punts polèmics, que haguessin merescut un debat i, en el millor dels casos, un consens entre els investigadors, havien quedat pendents, o fins i tot havien passat per alt, i cada investigador mantenia una línia de criteris singularment particular. Ens sembla que no hi ha millor prova del que estem dient que la mateixa proliferació dispar de definicions d'indicador social.

Són molts i diversos, al nostre entendre, els fronts polèmics que s'enceten o es plantejen amb el "moviment" dels indicadors socials. Alguns d'ells van ser molt explícits, però d'altres només els podem intuir esborrissoladament i caldrà esperar a que investigadors de la història de la ciència ens els puguin clarificar.

Tots ells, pensem, han contribuït a l'acumulació d'una sensació

de confusió, generadora del desencant al·ludit. Però també, insistim, perquè potser s'ha destacat encara poc, han deixat un sediment molt sòlid per a construir un treball menys grandiloqüent, però molt més ben fonamentat científicament i amb importantíssimes expectatives de futur. La frustració està en que, malgrat els advertiments de BAUER (Ed.) (1966), hom esperava resultats "immediats" i "espectaculars" de l'ús dels indicadors socials.

Sense pretendre que són els més importants, volem abordar molt breument només tres d'aquests fronts polèmics, per la connexió que tenen amb els nostres plantejaments posteriors:

- 1.-el de la "mesura sense teoria" i de la "teoria sense mesura".
- 2.-el del "reduccionisme" d'un mesurament exclusivament "macrosocial".
- 3.-el de les dades objectives versus dades subjectives.

Al tercer li dedicarem l'apartat 2.5 d'aquest capítol sencer, donada la seva rellevància. Veguem a continuació els altres dos.

FOX (1974, pág. 4), en relació al primer d'aquests fronts, es queixa de que en el "moviment" dels indicadors socials es reiniciï la ja antiga disputa entre economistes, i apel·la a que s'obrin canals efectius de comunicació, ja que, només així, al sí de l'economia es va poder "assolir una nova síntesi dels coneixements experts teorètics i empírics".

Aquesta polèmica s'originà, sens dubte, pel pragmatisme provocatiu que s'utilitzava al llarg de tota l'obra editada per BAUER. Ell mateix (op. c., pág. 37) retorna a la pregunta de l'economista WILES: "és millor tenir una mesura imperfecta de la variable que realment t'interessa, o una mesura precisa d'una variable que és sols una aproximació al que t'interessa?". La medició, afirma (pág. 39) només té sentit si s'acompanya d'una resposta a la pregunta "per a quin propòsit?", donat que

l'important és la seva utilitat general.

En una altra vessant d'aquesta polèmica, DIEZ NICOLAS (1967, pàg. 194) recorda que el problema de la medició dels conceptes sociològics és casi tan antic com la investigació sociològica mateixa, i que queda il·lustrat amb la llarga disputa entre LUNDBERG i BLUMER:

"El primer defensava l'operacionalització dels conceptes sociològics, i estava a favor del seu us malgrat no estigueren totalment refinats, mentres que el segon feia veure la necessitat de definir cuidadosament els conceptes i la seva operacionalització, fins el punt de demorar el seu us fins a no tenir indicadors suficientement refinats de conceptes definits amb precisió i exactitud".

Al nostre entendre, en el rerafons de la polèmica no està sols una discrepància de posicions filosòfiques, sinó també una actitud "col·laboradora" o "antagonista" entre ciència teòrica i tecnologia social. És evident que una actitud acadèmica purista radicalitza les crítiques de "pseudocientifisme" damunt de les pràctiques dels "tècnics" o "tecnòlegs socials" (segons utilitzem l'accepció més habitual a les administracions públiques, o la proposada per VARELA, 1969, 1971), i crea un allunyament de postures i d'activitats que afavoreix el pragmatisme radical per una banda i l'aïllament del món acadèmic per l'altre.

Fent una observació al pas, cal apuntar que la distinció entre "tècnic" i "tecnòleg" que fa BUNGE (1980, pàg. 206), no és la utilitzada habitualment a l'Administració Pública, al menys al nostre país. Per aquest autor "tecnòleg" és una categoria de tècnic, i "tecnologia és la tècnica que empra coneixement científic". Mentres que a l'Administració Pública del nostre país s'enten com a "tècnic" tot aquell professional format en una disciplina científica que aplica els seus coneixements en la prestació de serveis públics, per contraposició als que els administren o gestionen. Aquest és el sentit que nosaltres donem

al mot "tècnic" quan l'utilitzem disjuntivament amb el de tècnòleg.

Contrastant amb allò dit, una actitud radicalment pragmàtica per part dels tècnòlegs socials duu a la ad-hocitat i a l'inmediatisme, i augmenta el poder de manipulació del treball investigador per part dels interessos polítics i econòmics del moment, a més d'exacerbar injustament les crítiques per manca d'utilitat i de rellevància social dirigides al treball acadèmic.

El paper del científic social aplicat és delicat i crucial, segons com se l'entengui, ja que pot prendre partida més cap al cantó de la ciència bàsica, o pot jugar un importantíssim "rol-frontissa" entre aquesta i la tecnologia social, sobretot quan aquesta s'orienta a la recerca de sol.lucions per a les necessitats socials sobre les que es preten intervenir des d'organismes públics.

Només una postura col.laboradora, però metodològicament rigorosa per part de tots, pot ajudar al necessari aprofundiment epistemològic de la qüestió: el coneixement no és exclusivament ni "teòric", ni "aplicat", ni "tecnològic" (recordem que BUNGE, 1980, pàgs. 206 i ss., parla de l'existència d'un coneixement i d'una recerca tecnològics, compatibles amb el mètode científic), perquè la comprensió de la realitat desborda a uns i altres. És, aleshores, obvi, que la col.laboració pot enriquir a tots plegats i pot ser un gran ajut per construir i eixamplar el coneixement científic.

En relació al segon front polèmic, considerem que ha estat bastant més sutil. De fet, pel que nosaltres coneixem, d'entrada no ha originat cap discussió oberta, sinó més aviat referències confoses, com la que hem destacat quan CARLEY considera que els "indicadors d'impacte social" no són "indicadors socials". Autor que, per altra banda parla de la necessitat "essencial per la bona recerca amb indicadors socials, de desenvolupar incrementalment proves d'hipotesi a nivells micro" (CARLEY, 1981,

pàg. 70). Potser la publicació que més explícitament manifesta assumir un canvi de perspectiva, renunciant als indicadors "macrosocials" en el sentit originari, és la de SHONFIELD & SHAW (1972), a la que retornarem en l'apartat 4.5.

Ha estat en la pràctica que han anat apareixent cada cop més publicacions utilitzant el nom d'"indicadors socials", sense referir-se a "indicadors macrosocials". És a dir, l'exclusiva reserva de "social" que havia pretès el "moviment" en els seus orígens no s'ha respectat. Senzillament els tecnòlegs socials s'han limitat a intentar donar resposta als problemes que se'ls anaven plantejant, i, en utilitzar tècniques semblants, no han trobat cap contradicció en seguir anomenant-les "indicadors socials".

Ara bé, aquesta utilització "multi-us" del qualificatiu "social" que acompanya a "indicadors" segueix sent font de confusions. GALTUNG (1972, pàg. 255) identificava "indicadors socials" amb "indicadors de desenvolupament". La corrent actualment més prolífera de treballs amb indicadors, identifica "indicadors socials" amb "indicadors de qualitat de vida".

Com diu MUNNÉ (1986, pàg. 141), el terme "social" comporta una considerable ambigüitat. Es pot referir tan a comportaments interpersonals com transpersonals. És a dir, a dimensions psicosocials o sociològiques de la realitat, qüestió que reemprendrem en tractar el tercer front polèmic i la vessant disciplinària dels indicadors socials.

També es pot referir, obviament, a diferents "nivells" del social, des del "micro" fins el "macro". En aquest punt cada cop són més els autors que, ancorant-se en la teoria general de sistemes (TGS), parlen d'un continuum integratiu des del microsocial fins el macrosocial, en que els diferents "nivells" establerts analíticament, resulten en la pràctica inseparables sense reduccionismes molt importants. Només cal recordar els plantejaments de BROFENBRENNER (1977) quan parla de microsistema,

mesosistema, exosistema i macrosistema (SEIDMAN, 1983, pàg. 14; FERNANDEZ BALLESTEROS, 1987, pàgs. 19-20):

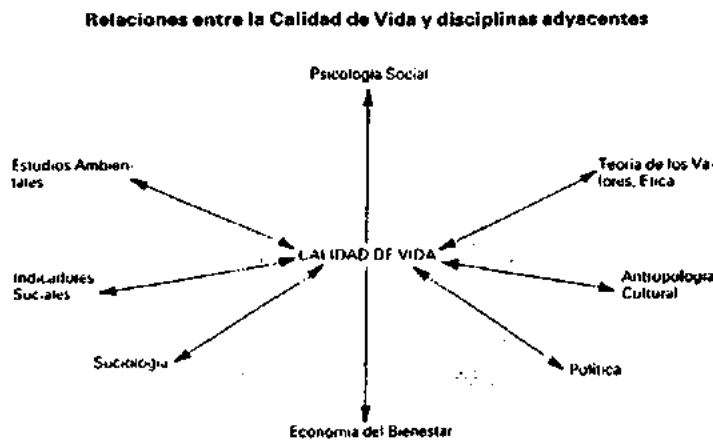
"El microsistema implica les relacions establertes per una persona en la seva immediata situació, contenint aquesta dimensions temporals, físiques, relacionals i conductuals. El mesosistema compren les interrelacions entre situacions que es donen en un moment específic del temps. L'exosistema implica aquelles estructures normals específiques superiors al mesosistema, i finalment, el macrosistema conforma i integra els patrons culturals i subculturals que s'expressen en manifestacions dels micro, meso i exosistemes".

No és gens d'extranyar, doncs, que els treballs sobre indicadors socials s'hagin anat "eixamplant" sigilosament, abordant l'estudi d'entorns socials territorialment reduïts, i que s'han anat acostant a la clàssica i polèmica noció de "comunitat": barris, veïnats, món rural, etc...

Paral·lelament, els estudis s'han anat polaritzant a l'entorn de temàtiques concretes: educació, salut, lleure, habitatge, treball, etc. Sens dubte l'interès pel concepte "qualitat de vida", com ja hem suggerit, ha aglutinat molts més treballs amb indicadors socials que cap altre. Un exemple n'és la revista internacional "Social Indicators Research", que s'ha afegit el subtítol "An international and interdisciplinary journal for quality-of-life measurement".

Aquest sutil i ràpid (i fins i tot ens atraveriem a afegir que "constant") eixamplament del camp d'estudi abastat amb indicadors "socials", sumat a la pluralitat de disciplines que els utilitzen, o, en el millor dels casos, a la seva utilització interdisciplinària, ha dut a confondre'ls amb un àmbit disciplinari d'estudi. Així BLANCO (1985, pàg. 176) reproduïx un esquema de SOLOMON et al. (1980, pàg. 227) en el que parla de les "matèries i disciplines relacionades amb el concepte de qualitat de vida", on apareixen els "indicadors socials" al mateix nivell

que la Sociologia, l'Economia del Benestar, la Psicologia Social o l'Antropologia Cultural. Vet'el aquí:

La nostra postura, que defensarem a les pàgines següents, és decididament que els indicadors socials no poden ser considerats un àmbit disciplinari. Això ens connectarà precisament amb el tercer front polèmic al que ens hem referit, el qual, per la seva importància, li reservem, com hem dit ja, l'apartat 2.5 sencer.

Ara bé, el que sí considerem que ha estat el "moviment" dels indicadors socials és un "enrenou" o "moguda" d'investigació tecnològica d'una magnitud amb pocs precedents en el camp social. Com diu BUNGE (1980, pàgs. 211-212), la investigació científica i la investigació tecnològica, "a més de ser metodològicament semblants, en ambdós casos estan orientades a fites, només que les seves fites són diferents. La finalitat de la investigació científica és la veritat per la veritat mateixa; la fita de la investigació tecnològica és la veritat útil a algú".

Per molt que no trobem consens entre els diferents autors, i amb ànim d'intentar clarificar-nos nosaltres mateixos enmig de la confusió que s'evidencia entre ells, aportem la nostra opinió sobre els principals tipus d'informacions que es pretenien obtenir amb les recerques tecnològiques mitjançant indicadors

socials al llarg dels primers 15 anys del "moviment":

1.-Informacions sobre la situació social global, a manera de fotografies dels aspectes rellevants d'una societat en un moment donat.

Utils per a:

A) comparar-les en moments diferents del temps.

B) comparar-les entre societats diferents en el mateix moment del temps.

Ambdós casos es conclouen amb interpretacions més o menys lliures del significat de les diferències trobades. Són les anomenades "comptabilitats socials".

2.-Informacions sobre determinats canvis socials, amb les següents variants:

2.1.-Informacions sobre canvis socials "naturals".

Utils per a:

A) controlar la seva evolució, i poder decidir una intervenció correctora si arribés el cas, en relació a objectius "artificialment" establerts.

B) anticipar la seva evolució i preveure'n les conseqüències, és a dir, fer prospectiva social.

2.2.-Informacions sobre canvis directament i intencionalment provocats. Utils per a:

A) controlar ("monitorejar", diuen alguns autors) l'eficiència i conseqüències dels programes d'intervenció social, durant el procés d'acció social.

B) valorar els resultats de la intervenció després de realitzada.

2.3.-Informacions sobre canvis ocasionats com a conseqüència de la introducció d'elements nous en les dinàmiques socials. Utils per a:

A) avaluar l'impacte social de determinades accions

socials.

- B) controlar les conseqüències secundàries dels programes d'innovacions tecnològiques o d'altra tipus.
- C) anticipar l'efecte de les conseqüències més probables.

Per obtenir les informacions del tipus 2.2 generalment s'utilitzen els anomenats "indicadors valoratius" o "indicadors de resultats", mentres que per les del tipus 2.3, els anomenats "indicadors d'impacte social". Als que fa referència l'apartat 2.1, habitualment se'ls anomena "indicadors de canvi social", malgrat que, en un sentit ampli, de fet tots aquests indicadors poden ser considerats de canvi social.

2.4.-Definicions d'indicador social.

Són tantes les definicions aportades pels autors d'aquest "moviment", i tan dispars, que CARMONA (1977) va dedicar un apartat del seu llibre, amb el títol de "Un autor, una definició", a repassar-ne 19 de destacables, d'entre les existents fins aleshores. No volem pas ser aquí tan exhaustius, per la qual cosa només n'aportarem algunes que ens semblen especialment il·lustratives dels diferents posicionaments.

Començant pels pioners, BAUER (1966) inicia la primera pàgina del treball amb una definició que ha estat repetida infinitat de vegades:

"Aquest volum està íntegrament dedicat al títol dels indicadors socials: estadístics, sèries estadístiques i totes les altres formes d'evidència que ens permeten avaluar ("assess") on estem i on anem en relació als nostres valors i objectius, i valorar ("evaluate") programes específics i determinar el seu impacte".

CARLEY (1981) considera de major repercussió la definició donada a "Towards a Social Report", del US DEPARTMENT OF HEALTH, EDUCATION AND WELFARE (HEW) (1969):

"Són estadístics de directe interès normatiu, que faciliten un judici concís, comprensiu i equilibrat dels aspectes principals d'una societat. Són, en qualsevol cas, una mesura directa de benestar i estan subjectes a la interpretació que, si canvien en la direcció "correcta", mentres altres coses romanen igual, les coses van millor o la gent està millor".

Observem que aquesta definició és més limitativa que la de BAUER (1966), perquè implica que només les dades quantitatives poden considerar-se indicadors, i, perquè identifica "indicadors

socials" amb la pretensió de que són "mesures directes de benestar social".

En una línia ben semblant es manté la definició donada per l'O.C.D.E. (1971):

"Un indicador social és una estadística social que intenta mesurar les modificacions del nivell de benestar relatiu a un aspecte particular d'una aspiració social, és a dir, a una preocupació social determinada".

Totes aquestes definicions i moltes altres que podríem afegir segueixen, obviament, una línia estrictament pragmàtica, que podem anomenar enfocament tècnic-descriptiu.

LAND (1971), com element crític dins del "moviment", dona la volta a les definicions existents, afirmant que:

"Un indicador és un component (paràmetre o variable) en un model sociològic d'un sistema social, o d'una part d'aquest". (El subratllat és nostre).

Foc després, al projecte DORIS (Dossiers Régionaux et Indicateurs Sociaux) del Govern de Québec (Canadà), trobem la següent definició:

"Un indicador social és la mesura estadística d'un concepte o d'una dimensió d'un concepte, o d'una part d'aquesta, basat en una anàlisi teòrica prèvia, i integrat en un sistema coherent de mesures semblants, que serveixen per descriure l'estat de la societat i l'eficàcia de les polítiques socials". (citat per CARMONA, 1977) (El subratllat és nostre).

Entenem que amb aquestes definicions ja es tendeix seriosament un pont entre l'àmbit tècnic i tecnològic i el de les ciències socials aplicades, adoptant un enfocament que podem anomenar

tecnològico-analític. En elles es nota la influència de les crítiques rebudes des de la perspectiva metodològico-conceptual, que tractarem més endavant. Ambdós enfocaments ens venen a recordar que l'ús d'indicadors només pot tenir un sentit en rigor si queda lligat a uns postulats i teories científicament establerts.

és gratament sorprenent, però, comprovar que entre nosaltres, els autors dels 3 treballs premiats per la FUNDACIO FOESSA (Ed.) (1967), molt abans que aquests autors nordamericans, ja van tenir en compte aquesta necessitat de lligar els aspectes teòrics de l'ús d'indicadors, amb l'utilització aplicada dels anomenats indicadors socials.

També entre nosaltres, i referint-nos a un moment més recent, trobem que GONZALEZ RODRIGUEZ (1986), aporta una altra definició interessant en aquesta línia:

"Indicador social és la definició operativa o part de la definició operativa de qualsevol dels conceptes clau per a la creació d'un sistema d'informació que permeti descriure el sistema social". (el subratllat és nostre).

Aquest autor dona, a continuació la següent classificació dels referits conceptes clau:

1.-Components del sistema: El sistema social pot concebre's com un conjunt de components relacionats entre sí en una xarxa o trama, de manera que cada component relacioni amb d'altres de forma més o menys estable. El conjunt d'aquestes interrelacions constitueix l'estructura del sistema. La idea és operativitzar (mesurar) els components del sistema o subsistemes. Un cop identificats i operativitzats els components del sistema, comptarem amb la base per analitzar l'acompliment o no de les fites o objectius del sistema.

2.-Objectius del sistema: Un cop identificats els components

del sistema, el seu rendiment es mesura en termes dels seus objectius. L'operacionalització de les fites del sistema proporciona mesures de rendiment del mateix.

3.-Àrees de problemes socials: En operacionalitzar aquestes àrees, ens proporcionen dades globals sobre problemes específics que sorgeixen i requereixen atenció urgent: vells, pobresa, immigrants, etc.

4.-Objectius de la política social: Es tracta d'aquelles situacions socials considerades desitjables pels planificadors i a les que s'ha d'orientar l'acció. Aquestes mesures polítiques s'imposen al sistema i poden no coincidir amb les fites o objectius del mateix. La simple operacionalització dels objectius de la política social pot resultar inadequada com a base per avaluar el rendiment del sistema.

Amb aquest ordenament GONZALEZ RODRIGUEZ perfila tan possibles tipologies dels indicadors socials, com les seves àrees d'aplicació, aspecte aquest segon que tractarem més endavant centrant-nos en la Psicologia Social exclusivament.

Observem que les tres definicions que hem aportat, pertanyents a un enfocament tecnològic-analític (LAND, projecte DORIS, i GONZALEZ RODRIGUEZ), estan bastant d'acord en el sentit del component "social" de la noció "indicador social": Al·ludeix a tot o part del sistema social, partint d'una explicació científica d'aquest sistema total o parcial.

Però observem també com es refereixen de manera ben diferent al significat del concepte "indicador":

- a) Per a LAND és un component d'un model.
- b) Al projecte DORIS és una mesura estadística d'un concepte o d'una dimensió d'un concepte.
- c) Per a GONZALEZ RODRIGUEZ és la definició operativa, o part de la definició operativa d'un concepte.

Donat que el que diuen tots tres és imprescindible per a l'ús rigorosament científic d'un indicador, podriem dir que les 3 definicions són incomplertes d'alguna manera, però complementàries entre si.

Una altra manera de copsar com entenen els diferents autors què són els indicadors socials és veure les tipologies que en proposen. De manera paral·lela al que succeeix amb les definicions, sembla que encara estem molt lluny d'arribar a consensos entre els estudiosos. Existeixen gran diversitat de classificacions, cadascuna destacant un o altre aspecte de la seva configuració o de la seva aplicació. Alguns autors, com per exemple LAND (1975, 1983), han anat revisant o canviant les seves propies classificacions al llarg dels darrers anys.

Considerem útil repasar alguna d'aquestes classificacions, perquè ens destaquen característiques rellevants dels INDICADORS, i, per tant, ens ajuden a perfilar paulatinament el contingut de la noció.

Al treball de BLANCO i CHACON (1985) hi trobem recollides 3 formes diferents de classificar els indicadors socials, que reproduïm a continuació ja que contenen aspectes d'interès per a nosaltres:

- a) En primer lloc diuen que alguns autors distingeixen entre indicadors descriptius i avaluatius. Els primers serien col·leccions de fets o dades que no estan basats en cap model explícit de causa-efecte o de relacions mitjans-fites, i sobre els que no existeix una teoria prospectiva quant a l'assignació dels recursos. Són els indicadors utilitzats per redactar els informes socials nacionals, i, per determinats estudiosos, de fet, no són veritables indicadors, sinó mers estadístics (BLANCO i CHACON, 1985, pàg. 185).

En canvi, els indicadors avaluatius (també anomenats

normatius, analítics o diagnòstics), es basen en un model i perfilen una hipòtesi sobre la relació entre dos o més factors en el passat (avaluació) o intenten predir les seves relacions en el futur.

Entenem que aquesta classificació coincideix amb una de les proposades per LAND (1975, 1983), autor que ha fet diferents canvis de plantejaments en aquest sentit al llarg dels darrers anys, cosa a la que ens tornarem a referir tot seguit.

- b) En segon lloc, resalten que s'ha distingit entre indicadors positius, negatius i ambiguus, segons si la variació del seu valor expresa un millorament, empitjorament, o un moviment en relació a un òptim que cal prefixar, i que, en qualsevol cas queda expressat pel concepte que es preten mesurar (en el cas d'aquests autors, la qualitat de vida).
- c) En tercer lloc, aporten la distinció entre indicadors objectius i subjectius o psicològics. Els primers reflecteixen la importància de fenòmens tals com estímuls ambientals o respostes conductuals, fenòmens que són mesurables a nivell d'intervals o de raó, i sensibles als mètodes comuns d'anàlisi de dades.

Els segons es refereixen a una propietat que implica un sentiment, actitud, preferència, opinió, judici o creença d'algun tipus. Es basen en informes individuals sobre aspectes significatius de la realitat de l'individu i s'avaluen generalment mitjançant escales ordinals.

Malgrat que es tracta d'una assimilació freqüent a la literatura sobre indicadors, i que es troba a molts autors anteriors als que acabem de referir (per exemple, CARLEY, 1981, pàg. 31), veurem que d'altres discuteixen que es pugui identificar indicadors "subjectius" amb "psicològics", ja que entenen que alguns

indicadors "objectius" tenen també profunda significació psicològica i psicosocial. Però tornem a topiar amb el tercer dels fronts polèmics que hem apuntat a l'apartat anterior, i que hem deixat per exposar precisament al vinent.

CARMONA (1977), davant les dificultats d'optar per alguna tipologia, decideix aportar un "vocabulari" per tipificar els indicadors:

-En primer lloc, citant un treball del CONSEIL ECONOMIQUE DU CANADA (1974), parla d'indicadors qualitatius i quantitatius, classificació que assimila a la de "subjectius i objectius", cosa que considerem francament discutible.

-En segon lloc, citant el "Rapport final du groupe indicateurs sociaux", del COMMISSARIAT GÉNÉRALE DU PLAN (1971), distingeix entre indicadors simples i sintètics. Els primers estan formats per estadístiques poc complicades i disponibles directament, sobre un fenomen o població puntual. Els segons són els indicadors "principals", o "agregats" que sintetitzen una situació global que hauria de ser estudiada en múltiples aspectes.

-En tercer lloc, citant KAMRANY i CHRISTAKIS (1969), distingeix entre indicadors absoluts, relatius, i autònoms. Els absoluts són aquells pels que existeix un umbral científicament establert. Els relatius mesuren certes condicions comparativament entre diferents grups o comunitats, i són els que sovint no hi ha més remei que utilitzar, perquè en la pràctica no hi ha altres dades. I els autònoms són aquells que només poden ser útils per estudiar les condicions d'una regió molt determinada, donades les seves especificitats.

Aquesta classificació és la que assumeix DEL CAMPO (Ed.) (1972) al seu conegut "Los indicadores sociales a

debate".

-En quart lloc, citant LAND (1975), es refereix a indicadors descriptius i analítics. Els primers s'utilitzen per descriure situacions i canvis socials, mentres que els segons pretenen identificar relacions entre diferents indicadors descriptius. És una classificació que ja hem citat abans, i sobre la que encara tornarem.

-En cinquè lloc, citant GIRARDEAU (no consta any), diferencia indicadors interns i externs. Els primers són el producte de l'activitat d'un sistema, mentres que els segons expliquen el resultat de l'activitat de varis dominis, pertanyents a d'altres sistemes.

-Finalment, citant MARTIN (1975), apunta l'existència d'indicadors d'objectiu, de mitjà i de producte.

Els primers permeten quantificar el que es vol realitzar en un camp determinat, per després examinar els resultats obtinguts. Els segons mesuren els mitjans movilitzats per aconseguir una acció volguda. I els tercers quantifiquen les sortides del sistema d'intervenció.

L'us polític que se'n fa és un patró bastant habitual per definir classificacions d'indicadors socials. Amb aquesta orientació decididament aplicada, ens sembla interessant la classificació que ens aporta CARLEY (1981, citant CARLISLE, 1972):

1.-Indicadors informatius. Són els que es proposen descriure el sistema social i els canvis que hi succeeixen. Estan formats per estadístiques socials subjectes a una producció regular de series temporals, i que poden ser desagregades per variables rellevants.

2.-Indicadors predictius. Són indicadors informatius que encaixen dins de models formals explícits de subsistemes del sistema social.

3.-Indicadors orientats al problema. Són indicadors que apunten cap estudiar situacions o accions polítiques a emprendre sobre problemes socials concrets, com poden ser les mesures a adoptar davant l'elevada taxa de delinqüència juvenil a una àrea determinada.

4.-Indicadors d'avaluació de programes. Són objectius polítics operacionalitzats per controlar el progrés i efectivitat de polítiques particulars.

Observem el paral·lelisme que existeix entre aquesta proposta i la de GONZALEZ RODRIGUEZ (1986), que hem detallat fa algunes pàgines.

A CARLEY (1981, pàg. 25; 1983, pàg. 154) trobem una altra classificació, fortament influenciada pels autors de formació més econòmica, entre els que en podem trobar moltes de semblants:

-Indicadors d'"input": Són les mesures dels recursos disponibles en algun procés que afecta el benestar en l'ambient social. Els podriem anomenar "indicadors de recursos".

-Indicadors de "throughput": Es basen generalment en mesures de quantitat de treball o de casos. Els podriem anomenar "indicadors de serveis".

-Indicadors d'"output": Que també podriem anomenar "indicadors de resultats" i que se subdivideixen en dos tipus diferents, "indicadors d'"output intermig", que són mesures de resultats d'activitats específiques, i "indicadors d'"output final", que representen la qualitat final, no la quantitat. Aquestes darreres són sovint mesurats per "indicadors socials subjectius", mentre que tots els altres són majoritàriament "indicadors socials objectius".

LAND, a un treball de 1975, barrejant diferents aspectes

d'aquestes tipologies anteriors, fa una triple tipificació d'indicadors socials:

- Indicadors descriptius de producte (output descriptive indicators). Són mesures del producte final de processos socials, i es relacionen principalment amb la valoració de problemàtiques socials i de polítiques socials.
- Altres indicadors descriptius. Són mesures generals de les condicions de l'existència humana i dels seus canvis.
- Indicadors analítics. Són components de models conceptuals explícits dels processos socials, que resulten en valors dels indicadors de producte.

En aquest treball LAND manifesta modificar la classificació prèviament proposada a SHELDON i LAND (1972). Té especial interès en destacar que la categoria dels indicadors analítics només estava implícita a la literatura sobre indicadors socials fins que ell mateix la va identificar i enfatitzar (LAND, 1971), proposant que els indicadors socials calia identificar-los com a components d'un model del sistema social, incluint, quan fora possible, aspectes sociopsicològics, econòmics, demogràfics i ecològics. Idees que, tanmateix, ja hem ressaltat en el seu moment, havien estat explícitament assenyalades per GROSS (1966) i per BIDERMAN (1966).

Sembla cert que la persistent posició de LAND en favor de potenciar els indicadors analítics, dins el "moviment" dels indicadors socials, va posar unes sòlides pedres del pont cap a l'anàlisi conceptual dels indicadors socials. Ara bé, LAND no hem trobat que citi mai els treballs de MERTON o de LAZARSELD, peces clau d'aquesta anàlisi conceptual en la història de les Ciències Socials. A la literatura científica anglòfona, aquestes referències les anirem trobant paulatinament a d'altres autors.

Notem, de tota manera, que LAND arriba als problemes de la

conceptualització quan constata la necessitat de models teòrics. Mentres que MERTON o LAZARSELD, com veurem al capítol vinent, arriben a l'anàlisi empírica dels indicadors a través dels problemes de mesurament dels conceptes.

Com que retornarem més endavant sobre aquestes diferents línies de treball científic, continuem ara amb les tipologies dels indicadors.

Al 1983, LAND publicà un nou treball que introdueix manifestant que es tracta d'una revisió del camp dels indicadors socials des dels seus orígens, els anys 60. I tot seguit afirma haver identificat que es troben 3 classes d'indicadors socials:

- 1.-Indicadors normatius de benestar. Són els que es focalitzen en la medició directa del benestar i estan subjectes a la interpretació que, si canvien en la direcció apropiada mentres les demés coses resten igual, les coses o la gent estan millor.
- 2.-Indicadors de satisfacció. Són els que mesuren la satisfacció psicològica, la felicitat, la realització en la vida, utilitzant instruments de recerca aplicada que indaguin la realitat subjectiva que la gent viu.
- 3.-Indicadors socials descriptius. Són índexs de condicions socials i de canvis inclusius per a diversos segments de la població.

és absolutament frapant que, en aquest darrer treball, no queda ni rastre del concepte d'"indicadors analítics". En canvi, hi dedica un apartat a parlar de conceptualització i medició. És de destacar, de tota manera, que amb aquesta classificació LAND preten diferenciar amb una nova terminologia el que fins aleshores s'anomenaven majoritàriament "indicadors objectius", quan quedaven acollits per alguna teoria científica (ara "indicadors normatius de benestar"), els anomenats "indicadors

subjectius" (ara "indicadors de satisfacció") i els indicadors no adscrits a cap teoria (ara "indicadors socials descriptius").

Per acabar aquest apartat, volem aportar una tipologia més, habitual en el contexte tecnològic específic dels serveis socials, que distingeix entre indicadors d'activitat i de resultats, diferenciant aquests darrers en indicadors d'eficàcia i d'eficiència, i que, entre nosaltres, recull SARASA (1985).

2.5.-Una polèmica classificació: Els anomenats indicadors socials "objectius" i "subjectius".

Ja hem citat que GROSS (1966, pàgs. 222 i ss.) va fer una distinció entre interessos "més objectius" dels membres d'una societat, i interessos "més subjectius". Ambdues categories, deia ell, podien ser mesurades amb indicadors socials.

GROSS, demostrant una gran sensibilitat vers la qüestió, puntualitzava que el terme "objectiu" indica merament que és més fàcil identificar-los (els interessos) i apreciar el seu grau de satisfacció o dissatisfacció. Però que no entra en la seva intenció "suggerir que són menys significatius que altres".

Els interessos objectius, per a GROSS, inclouen les necessitats biològiques més elementals de l'organisme humà, i les necessitats de sobrevivència més elementals dels sistemes socials més amplis. Quan estan desatesses, esdevenen els interessos més importants en aquells moments. Quan estan ateses, comencen a perdre significació. Les àrees d'aquests interessos per les que planteja GROSS la necessitat d'indicadors socials són les següents:

- Activitat, ocupació i lleure. Entre les premisses i arguments que planteja al respecte cal destacar que "tan el cos com la ment, i generalment ambdós, precisen algun nivell mínim d'activitat". El treball, especialment, és font de satisfacció, i fa que la persona se senti útil, que és necessitada i que pertany a un grup social.
- Sobrevivència i salut.
- Ingressos i consum.

Fel que fa als interessos "més subjectius", GROSS planteja les següents àrees:

- Pertinença, participació, afecció.

- Estatus, respecte, poder.
- Autorealització, bellesa, creativitat.
- Seguretat, llibertat, incentiu.

GROSS reconeix d'entrada que amb aquests interessos "més subjectius" es toquen les facetes més difícils de l'acompliment ("performance") del sistema social, i que caldrà un considerable treball de psicòlegs, antropòlegs, sociòlegs, científics de la política i filòsofs, per aconseguir major claretat conceptual. Relaciona aquestes àrees amb els conceptes de "great society", "good life" i "quality of the lives" que aleshores es barrejaven en els discursos polítics dels E.U.A.

Com a síntesi d'aquestes dues categories, i donat que els interessos particulars dels ciutadans poden ser molt contraposats, GROSS rebutja el terme d'"interès nacional", i proposa el d'"interès públic" per indicar la multiplicitat d'interessos que les persones d'una societat tenen en comú. El terme "benestar general" expresaria la síntesi del interessos públics (pàg. 233). Finalment defensa que un "verdader Estat del Benestar" hauria d'estar "orientat a proveir condicions que permetin el desenvolupament i gratificació de tota la gama d'interessos humans", las quals, en la seva expressió més forta, han de ser proclamades en forma de dret. "Els drets humans estan fonamentats en les necessitats de l'home i en els interessos comuns de la humanitat".

Veiem, doncs, que la distinció que GROSS fa entre "més objectiu" i "més subjectiu" és refereix més que altra cosa a "àmbits de la vida fàcilment quantificables a nivell macro", en relació a "àmbits més abstractes i més difícilment mesurables a nivell macro". És a dir, es refereix fonamentalment a la facilitat de consens sobre la seva mesura. Aquesta distinció no té res a veure amb els aspectes psicosocials de la vida social, implícitament presents en ambdós conjunts d'"interessos".

Per altra part, hem de resaltar l'estret vincle que GROSS

estableix entre interessos-necessitats-drets humans, àmbit de concurrència que les darreres dècades ha anat mereixent paulatinament més atenció de diferents disciplines científiques, i molt particularment de la política social.

Un nombre molt considerable de treballs posteriors van començar a distingir en les seves propostes d'indicadors entre "objectius" i "subjectius", utilitzant criteris dispars, i organitzant-se una confusió molt important. En posarem alguns exemples, la majoria polaritzats a l'entorn del mesurament de la qualitat de vida.

Per a CARLEY (1981, pàg. 31) indicadors objectius són els mesurables amb escales de ratio o intèrval, mentres que indicadors subjectius són "els basats en autoinformes sobre els aspectes 'significatius' de la pròpia realitat, i com a tals representen variables psicològiques que es presenten generalment en escales ordinals". Ja hem destacat anteriorment la confusió que CARLEY demostra entre les nocions de "psicològic" i "subjectiu" a un altre lloc del seu treball.

Ell mateix cita a d'altres autors (HENDERSON, 1974; MINDLIN, 1974) que identifiquen "quantitatiu" i "qualitatiu" amb "objectiu" i "subjectiu" respectivament, i critica el seu plantejament com a confusional:

"ja que els ordenaments subjectius ordinals són sovint manipulats d'una manera quantitativa, estadística. A més, com BUNGE (1975) apunta, en part aquesta distinció pot reflectir més l'estat d'enderriment del camp d'investigació dels indicadors socials que l'actual subjectivitat de les condicions que són investigades. És possible que un dia els psicòlegs desenvolupin indicadors que donguin avaluacions 'objectives' de la qualitat de vida en termes de variables psicològiques".

CARLEY no sembla copçar que els arguments de BUNGE són també aplicables per criticar la seva pròpia classificació.

En el grup criticat per CARLEY podem situar a CARMONA (1977), per a qui indicadors objectius són els quantitius, mentres que els subjectius són els

"qualitatius, els quals medeixen la concepció que els individus o grups tenen dels aspectes estàtics i dinàmics dels sectors, i determinen les aspiracions i previsions, pel que fa a l'evolució futura dels sectors. Aquests indicadors poden ser obtinguts mitjançant enquestes sobre les activitats de les persones, estudis psicològics, etc." (pàg. 49, citant un document del Conseil Economique du Canada, 1974).

En canvi, com ja hem referit a l'apartat 2.4, BLANCO & CHACON (1985, pàg. 185-186), coincidint amb CARLEY, distingeixen també entre indicadors objectius i "indicadors subjectius o psicològics". Recordem que, segons aquests autors, els primers:

"reflecteixen la freqüència de fenòmens tals com estímuls ambientals o respostes conductuals.."

"Quan la propietat de l'indicador implica sentiment, actitud, preferència, opinió, judici o creença d'algun tipus, l'indicador es denomina 'subjectiu'. Obviament, l'àmbit dels indicadors subjectius és molt ampli, ja que es basen en informes individuals sobre aspectes significatius de la realitat de l'individu i són, per tant, variables psicològiques que s'avaluen generalment mitjançant escales ordinals".

Com tot seguit veurem, altres autors no estan d'acord amb que les "respostes conductuals" no siguin "psicològiques".

Abans ens referirem encara als treballs de l'economista LIU (1975, 1977), qui, després d'afirmar que "qualitat de vida" és un concepte de valor molt subjectiu, postula que té dos components

majoritaris: subjectius o psicològics i objectius (o socials, econòmics, polítics i ambientals). Ara be, per sorpresa del lector, segueix la seva argumentació dient que com que els components psicològics no són "normalment quantificables" perquè "la seva naturalesa és més qualitativa", s'han de suposar constants, i en un moment concret del temps, considerar la qualitat de vida només com a funció dels factors socials, econòmics, polítics i ambientals que són quantificables, que en són els seus indicadors. Aquestes afirmacions entenem que poden obeir a un desconeixement de les ciències psicològica i psicosocial, i que duen aquest autor a assimilar "psicològic" gairebé a "no-quantificable"; equívoc que considerem caldria evitar.

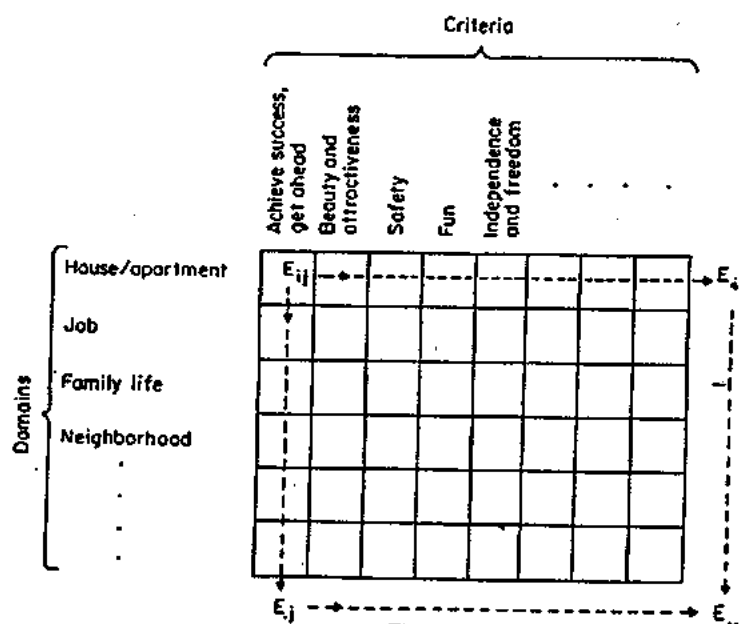
ANDREWS & WHITEY (1976) i ANDREWS (1981), entre molts d'altres, van sortir decididament al pas d'aquesta confusió, bo i argumentant que la distinció entre indicadors objectius i subjectius "és una classificació poc clara i poc útil" (ANDREWS & WHITEY, 1976, pàg. 5), perquè els indicadors subjectius es refereixen a "percepcions o avaluacions de sí mateix i de la pròpia vida", que poden referir-se a aspectes molt objectius (edat, sexe, ...), mentre que els indicadors objectius són reports fets per persones, no referits a si mateixos, però que poden incloure apreciacions o interpretacions molt subjectives (ANDREWS, 1981, pàg. 378).

És per això que ANDREWS i WHITEY (1976, pàg. 6) proposen que:

"pot ser més útil i més significatiu considerar els aspectes individualístics o consensuals del fenomen, l'accessibilitat privada o pública a la evidència, i les diferents formes i pautes de comportament necessaris per canviar quelcom, que aferrar-se a les nocions simplistes d'objectiu i subjectiu".

A partir d'aquí presenten un model conceptual que reproduïm perquè el considerem molt incitador per aprofundir en la reflexió d'aquesta dimensió metodològica.

EXHIBIT 1.1. Two-Dimensional Conceptual Model with Examples of Possible Domains and Criteria and with Evaluations of Well-Being at Three Levels of Specificity

- E_{ij} = Affective evaluative response to a particular domain with respect to a particular criterion
- E_i = General affective evaluative response to a domain (across criteria)
- E_j = General affective evaluative response to a criterion (across domains)
- $E_{..}$ = General affective evaluative response to life-as-a-whole--i.e., perceived quality of life

El cert és que, quan per estudiar la "qualitat de vida" es comencen a utilitzar ampliament els indicadors socials es comprova ben aviat com, sovint, no existeix relació entre les mesures pretesament "objectives" de la qualitat de vida, i les mesures d'"autoatribucions" sobostament relacionades amb aquesta qualitat de vida. SCHNEIDER (1974, pág. 505), per exemple, manifesta:

"no haver trobat cap relació entre el nivell de benestar mesurat a una ciutat per una ampla gamma d'indicadors objectius comunament utilitzats i la qualitat de vida subjectivament experimentada pels individus d'aquella ciutat".

STRUMPEL (1974), en un treball sobre satisfacció en el treball destaca haver trobat fortes diferències de correlació als diferents estrats socio-econòmics, entre els indicadors socio-econòmics i la satisfacció.

En anar-se publicant cada cop més resultats similars, van anar apareixent postures tan radicalment a favor com en contra d'un tipus d'indicadors i dels altres. BLANCO & CHACON (1985, pàg. 186) posen l'ènfasi en els problemes metodològics dels indicadors subjectius, que pateixen els vicis típics dels autoinformes, sobretot el de la desitjabilitat social. Afirment aquests autors que BUNGE (1975) "considera que les mesures subjectives signifiquen un pas enrera en el camp de la qualitat de vida".

Vist que CARLEY (1981), com hem vist unes pàgines enrera, també atribueix a BUNGE una actitud negativa vers els indicadors subjectius, volem reproduir exactament les seves paraules (BUNGE, 1975, pàg. 73):

"Segurament no tots els indicadors necessiten ser quantitativs.. La decisió d'introduir i utilitzar indicadors quantitativs depèn dels nostres objectius. Però també depèn del nostre marc teòric: Cal recordar que sense tal marc, cap indicador és fiable i sensible".

I més endavant (op. c., pàg. 77):

"En resum, encara que alguns indicadors de condicions subjectives són ells mateixos subjectius, no necessàriament ho han de ser: La subjectivitat de tals indicadors pot ser precisament un indicador de l'estat de retard en aquell camp de recerca. En qualsevol circumstància, qualsevol avaluació adequada, objectivament verdadera, de la qualitat de vida, ha d'incloure indicadors de variables psicològiques. I si tals indicadors són objectius, molt millor".

Res, doncs, més lluny de les intencions de BUNGE que criticar l'ús dels indicadors "psicològics", comunment mal anomenats "subjectius". Ans al contrari, defensa inequívocament la seva necessitat, sent molt més important tenir un marc teòric definit que inclús la desitjable quantificació. Això sense deixar d'aspirar a anar construint procediments cada cop més objectius.

SCHNEIDER (1975) i altres autors, com KUZ (1978), subratllen que la recerca sobre qualitat de vida que utilitzi només variables objectives és altament sospitosa, perquè proporciona només un aspecte d'un problema que és multidimensional. Altra cosa és averiguar perquè sovint no es troba correlació entre unes i altres.

És així com va anar consolidant-se la "tercera via", la postura avui més aparentment "consensuada": Cal convingar els indicadors objectius i subjectius en tot estudi sobre qualitat de vida i en tot sistema d'indicadors socials que s'hi refereixi, bo i estudiant la relació estadística que es dona entre ells. Aquesta és la postura assumida i aprofundida, per exemple, per GLATZER & MOHR (1987, pàg. 15 i ss.), i per molts més autors.

GLATZER & MOHR veuen en les "enquestes sobre qualitat de vida" o "welfare survey", que recullen fonamentalment dades subjectives, una adventatge molt important: Les condicions de vida són així avaluades per la població. Representen aleshores un útil correctiu de l'avaluació de l'estat d'una societat feta només per experts científics i polítics. De fet, aquest argument ja va ser plantejat en el seu moment per CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976, pàg. 5).

GLATZER & MOHR, presenten una interessant taula de doble entrada de "nivells de benestar" o "categories de la qualitat de vida", en base als plantejaments de la OCDE, i que traduïm a continuació:

PERCEPCIO I AVALUACIO

		bona	dolenta
CONDICIONS OBJECTIVES DE VIDA	bona	benestar	dissonància
	dolenta	adaptació	deprivació

La qualitat de la vida en un domini de la vida es considera que és més alta quants més ciutadans es troben en el nivell de "benestar". Mentre que les poblacions objecte de les polítiques socials estan fonamentalment constituïdes pel nivell "deprivació". Els "dissonants" representen el potencial per a la protesta i el canvi; a aquest grup també se'l descriu com situat en un dil. lema de dissatisfacció. El que es troben en la categoria "adaptació" representen freqüentement la realitat d'impotència i retracció social; aquí es parla d'una paradoxa de satisfacció (GLATZER & MOHR, pàg. 17).

Tota la polèmica que venim relatant a les darreres pàgines no és sinó una expressió d'una disputa molt vella i encara avui per avui inacabada al si de les ciències socials: La dialèctica entre medicions objectives i subjectives de la realitat. Sovint ambdues tan "reals" com divergents entre si.

Referint-se a les dimensions metodològiques a considerar en l'avaluació de situacions, de contextos o de l'ambient, FERNANDEZ-BALLESTEROS (1987, pàg. 31) considera precisament com a més rellevant aquella en que es polaritza allò objectiu i allò subjectiu. Això comporta:

"en altres paraules, l'anàlisi de l'ambient be com a realitat física, social o cultural, o be com aquesta és percebuda pels subjectes. Aquesta distinció ja apareixia en

els treballs de KOFFKA (1935), LEWIN (1936) o MURRAY (1938), i continua sent un dels punts de discussió més import a l'hora de conceptualitzar variables ambientals (GIBSON, 1956; YELA, 1974; FELECHANO, 1975)".

Per una part "quan parlem d'objectivitat en Psicologia -com en altres ciències- més aviat estem apel.lant a la 'intersubjectivitat' o a la consistència entre diferents observadors externs (KAPLAN, 1964)" (FERNANDEZ-BALLESTEROS, 1987, pàg. 32).

Com ja hem referit, en el mateix rovell de l'ou dels inicis del "moviment" dels indicadors socials, la Roussell Sage Foundation va encarregar paral.lelament dos treballs de gran abast. Tots dos van tenir gran repercusió en els desenvolupaments posteriors dels estudis amb indicadors socials. Precisament un d'ells, el de SHELDON & MODRE (Ed.) (1968), es pot dir que es fonamentava en un estudi i proposta dels anomenats indicadors "objectius". Mentres que l'altre, de CAMPBELL & CONVERSE (Ed.) (1972), ho feia sobre els anomenats indicadors "subjectius", és a dir, sobre percepcions i avaluacions de diferents aspectes de la societat.

Aquests darrers autors, que ja tenien treballs anteriors en la mateixa línia (CAMPBELL & CONVERSE, 1970), es pot dir que no complerten una proposta consolidada fins un treball posterior: CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976).

Farem un petit repàs d'aquell contexte històric i dels plantejaments d'aleshores, per millor comprendre com neix l'interès més sistematitzat pels mai anomenats indicadors "subjectius".

CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976) comentaven que, des de les esferes polítiques, el nou concepte de qualitat de vida rarament era definit amb precisió, però que comunment se li donava la implicació que:

"la nació ha de canviar la seva fixació en objectius

basicament econòmics, per objectius basicament psicològics, des d'una concentració en el benestar exterior, a un interès per la sensació de benestar". (Els subratllats són nostres).

Aleshores aquests autors criticaren energicament el fet que les mesures de benestar social sovint prenen "les condicions objectives de vida" com a representatives de "l'experiència subjectiva de la vida", quan la relació entre les unes i l'altra disten molt d'estar provades (op. c., pàgs. 3 i 4).

"Sabem molt poc de la manera com germina una nova idea en alguns segments de la societat, com resulta influenciada per aconteixements eventuals, com es difon per la població general, o com es mou de idea pública a un acte institucional" (CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS, 1976, p. 4).

El canvi social només pot ser entès, deien, recollint dades psicològiques, per la qual cosa cal entrar en el món subjectiu de les percepcions, expectatives, sentiments i valors, amb els corresponents problemes de definició i mesura:

"No podem donar un sentit a les regularitats de la interacció entre canvi psicològic i canvi social mentre no haguem establert un sistema de reportar dades psicològiques paral·lel al repertori d'indicadors socials". (El subratllat és nostre).

Avui podem afirmar que va ser a partir d'aquestes argumentacions i del laboriós i interessant treball d'aquests autors que els estudis sobre "experiència de qualitat de vida" van anar-se implantant a tots els països occidentals, per tal d'incorporar alguns dels seus resultats als sistemes d'indicadors socials.

Observem que, per les paraules textuais, molt cautes, d'aquests autors, és evident que entenien que "percepcions, expectatives, sentiments i valors" no tenien que formar part d'un sistema d'indicadors socials, sinó formar un sistema paral·lel. Sistema

que, ens sembla clar, hauria de ser anomenat d'"indicadors psicosocials". Per contrast, en la pràctica, els darrers anys han anat apareixent cada cop més sistemes integrats anomenats d'"indicadors socials", que incorporaven aquests indicadors anomenats "subjectius".

Estudis sobre aspectes socials de contingut psicològic ja havien començat uns anys abans als E.U.A.: GURIN, VEROFF & FELD (1960) havien realitzat, el 1957, una recerca per mostreig per conèixer amplis aspectes de la salut mental de la població. L'enquesta incorporava un ítem sobre felicitat autoatribuïda.

Algunes conclusions derivades de correlacionar aquest ítem amb d'altres són semblants a les "redescobertes" 20 anys després per d'altres investigadors: L'autoatribució de felicitat esdevenia menor i menys qualificada quan més alt era l'estatus de qui responia, tan si l'estatus es mesurava pels ingressos, l'ocupació, l'educació, o qualsevol altre indicador convencional.. De manera similar tendien a reportar felicitat menys qualificada la gent jove que els vells. Finalment, es podia discernir certa tendència situant la felicitat autoatribuïda en nivells relativament elevats a les petites ciutats i les àrees rurals, i més baixos que la mitjana a les ciutats centrals de les grans àrees metropolitanes, inclús quan es controlaven altres diferències d'estatus.

Després d'aquest treball, orientat com "estudi epidemiològic sobre la salut mental", es va obrir camí per a bastants d'altres. Es de destacar el que BRADBURN va iniciar, segons CAMPBELL, CONVERSE i RODGERS (1976, pàg. 6), l'any 1961 al National Opinion Research Center dels E.U.A., fruit del qual va sorgir una primera publicació el 1965, sota el títol "Reports on Happiness: A Pilot Study of Behavior Related to Mental Health" (BRADBURN & CAPLOVITZ, 1965). Aquests autors van centrar molt el seu qüestionari al voltant de la pregunta sobre felicitat autoatribuïda extreta del referit treball de GURIN, VEROFF & FELD.

Ara be, el més important de tots va ser, sens dubte, el de CANTRIL (1965), que utilitzant l'escala confeccionada ex-professo (SASS = "Self-Anchoring Striving Scale"), amb preguntes obertes sobre les esperances i pors en relació al futur per identificar els interessos dels entrevistats, va ser passada a 13 països, inclosos els E.U.A. BLANCO & CHACON (1985) atribueixen a aquest autor "les arrels dels treballs amb indicadors subjectius". CARLEY (1981, pàg. 35 i ss.) argumenta que el va precedir MASLOW (1954) amb la seva proposta de classificació jeràrquica de les necessitats humanes.

Amb el treballs de BRADBURN & CAPLOVITZ i de CANTRIL emergeix una altra polèmica. CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS, anomenaren les seves respectives posicions teòriques "l'aproximació 'felicitat'", i "l'aproximació 'satisfacció'", per l'enfasi posat en una o altra noció. La diferència no és sols semàntica. 'Satisfacció' té connotacions més d'experiència cognitiva i 'felicitat' més d'experiència en sentiments o afectes. Després de llargues argumentacions, i no sense dubtes, aquests autors acaben decantant-se per l'us de la noció de 'satisfacció', en relació a la qualitat de vida, tal i com és percebuda i valorada pel propi subjecte. A partir d'aquí el tema ha ocasionat rius de tinta i agries polèmiques en les que ara no podem entrar en detall (veure MICHALOS, 1980a; ARGYLE, 1987)..

Sia amb una aproximació o l'altra, els treballs sobre percepcions i avaluacions subjectives en relació a la qualitat de vida, s'han multiplicat arreu del món des de la segona meitat dels anys 70. A més del que ja hem citat, podriem afegir la interminable llista d'articles apareguts a revistes, especialment a la "Social Indicators Research". Una revisió de la literatura alemana al respecte la trobem a ZAPF (Coord.) (1987). Mentre que una revisió exhaustiva de "l'aproximació felicitat" l'ha feta VEENHOVEN (1984a, 1984b).

Entre nosaltres comptem amb dos treballs pioners amb aquest

enfocament: "Encuesta sobre la Calidad de Vida en España" (CIMA, 1979), i "La Calidad de Vida en España" (ALVIRA, LOZANO, MONTAÑEZ i VILLANUEVA, 1982).

Totes les polèmiques referides han tingut nombrosos beneficis pel desenvolupament de les ciències socials tan teòriques com aplicades. Un exemple ben interessant n'és la "teoria de les discrepàncies múltiples (Multiple Discrepances Theory -MDT-) produïda arran dels treballs de MICHALOS (1985).

Algunes de les línies de recerca més recients estan abordant frontalment el clàssic problema de l'esbiaix de la desitjabilitat en les mesures de benestar subjectiu, aprofundint la temàtica per tipus d'escala utilitzada i grups d'edat (veure concretament KOZMA & STONES, 1988). Igual que l'esbiaix originat per l'estat d'ànim o humor passatger en contestar els qüestionaris (veure MOUM, 1988).

Per acabar aquest apartat, volem apuntar que entre les noves temàtiques vinculades a la qualitat de vida que està generant amplies recerques cal situar l'optimisme, del que l'influent MICHALOS (1988) acaba d'informar sobre un treball exploratori a partir de les dades de 30 països obtingudes la darrera dècada en enquestes d'opinió de GALLUP.

2.6.-L'oculta dimensió disciplinària de la polèmica.

Hem argumentat sobre la imprecisió que comporta l'ús de les expressions "indicadors objectius" i "indicadors subjectius", i també sobre els equívocs que radiquen en identificar "indicadors socials subjectius" amb "indicadors socials de fenòmens psicològics".

Als arguments expressats, aportats per autors diversos, n'hi volem afegir un més: L'ús d'aquestes nocions fa confosa la naturalesa del possible abordatge disciplinari de qualsevol fenomen "social" que hom vol aprehendre amb indicadors.

La falera de construir llistats de "comptabilitats socials", quan més llargs millor, que reflecteixin diferents aspectes "interessants" de la societat, ha dut a oblidar-se que aquest "interès" no és un mera qüestió de "temes que capten la curiositat del públic en general", sinó també d'aspectes "demostradament rellevants per a les ciències socials", a partir de postulats i relacions que es poden establir, al menys teòricament, sobre i entre diferents fenòmens.

Entenem, per tant, que probablement seria més clarificador parlar d'"indicadors de condicions contextuais de vida" i d'"indicadors de percepcions o avaluacions personals de diferents aspectes de la vida". D'entre aquests darrers caldria distingir entre les autoatribucions i les heteroatribucions, és a dir, la percepció i avaluació de la pròpia vida en la societat, o de la vida social en general.

Per altra banda, aquests indicadors el més freqüent és que es refereixin a relacions entre individus o entre individus i el seu contexte social, per la qual cosa el més propi seria parlar només d'"indicadors psicosocials", quan es refereixen a fenòmens psicosocials (en el sentit donat per MUNNÉ, 1986), l'estudi dels quals s'escau dins la disciplina científica de la psicologia

social. De la mateixa manera, i diferenciadament, caldria parlar d'"indicadors sociològics", "indicadors demogràfics", "indicadors antropològics", etc.

En aquesta línia, com ja hem dit, els plantejaments de CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976) apuntaven que un sistema d'indicadors psicosocials es tenia que construir paral·lelament a un sistema d'indicadors socials.

Som conscients que amb aquesta resituació disciplinària dels indicadors que proposem tampoc es clarifica del tot la confusió actual, perquè existeixen un seguit de dades que més propiament són "indicadors per a us interdisciplinari", ja que corresponen a mesures de la realitat interpretables desde diferents disciplines científiques a l'hora (cosa, aleshores, ben desitjable que es faci, en opinió nostra), o, fins i tot, emanades de raonaments interdisciplinaris.

Considerem, però, que aquesta tipificació disciplinària dels indicadors pot ser molt clarificadora per potenciar estudis específics des dels enfocaments propis de cada disciplina científica, complementats per la perspectiva metodològica que pugui donar l'"us d'indicadors", la qual pot oferir, probablement, elements comuns a totes elles.

Al nostre parer, la col·laboració interdisciplinària es podrà construir començant amb un aprofundiment de cada fenomen social en el marc de cada disciplina, amb la diferent perspectiva d'anàlisi de la realitat que cadascuna pot aportar, per després abordar una hipotètica síntesi explicativa interdisciplinària, com plantejen, per exemple, APOSTEL et al. (1982). Ens sembla, en canvi, improbable, que començant, pretesament, des d'una interdisciplinarietat no elaborada sigui fàcil aportar coneixement a les diferents disciplines científiques interessades en l'estudi d'un mateix fenomen social.

Com diu APOSTEL (1982, pàg. 109-110), la interdisciplinarietat

encara és un enfocament molt jove, i cal començar a aprofundir-hi, construint una metodologia comparativa entre-disciplines científiques.

Tan un sistema de comptabilitat social, com qualsevol sistema d'indicadors que pretengui mesurar la qualitat de vida, es pot afirmar que, si preten ser globalitzador i multidimensional, necessàriament ha d'incloure indicadors sociològics (dades sobre grans conjunts socials i els seus aspectes transpersonals) i indicadors psicològics (com cada individu es percep i avalua a si mateix), quedant els interrogants posats en el com interrelacionen entre si aquests aspectes, com perceben els individus el medi social, com interactuen les diferents percepcions i avaluacions dels altres, etc.

Dit en altres paraules, un interrogant bàsic, un repte important, no està situat tan entre les vessants d'allò objectiu o d'allò subjectiu, ni entre els nivells "macro" o "micro" del sistema social, sinó a nivell psicossocial. El problema està en explicar com interrelacionen les variables individuals amb les variables ambientals, econòmiques, sòcio-culturals, etc..., concretes que contextualitzen la vida d'aquests individus, i quin "clima social col·lectiu" (al·ludint a la noció de MOOS, 1974, referida per RIDRUEJO, 1981, 1983), configura aquestes interrelacions, opinions, actituds, percepcions, avaluacions, etc., sobre la mateixa realitat social. Heus aquí clarament que és la Psicologia Social qui ha d'acceptar aquest repte.

Per tal de continuar amb l'intent de situar-nos entre les polèmiques i confusions en que es troben els indicadors, ens proposem tot seguit reempendre el fil de la història, per destapar un altre aspecte de la seva gènesi.

3.-MES ENLLA DEL MOVIMENT DELS INDICADORS SOCIALS.

Fa molt poc que s'està estudiant el problema dels indicadors. LAZARSELD és, indubtablement, l'autor que més ha contribuït a fer progressar les ciències socials en aquesta matèria (GRAWITZ, trad. 1975, vol. I, pàg. 336).

"..En realitat, en afirmar que una persona és prudent volem dir que aquesta persona adopta un cert nombre d'actituds característiques de la prudència: assegura els seus bens, divideix els seus riscos, no es llença a cegues, etc.(...). La paraula "prudent" és, doncs, una forma pràctica d'expressar en termes abstractes un tret comú als actes habituals d'aquesta persona (...). En el seu sistema psicofísic hi ha una sèrie de caràcters distintius que l'impulsen a actuar prudentment..."

(William JAMES, 1909. "The Meaning of Truth". Paràgraf freqüentment citat per LAZARSELD).

3.1.-Introducció a l'"altra" història dels indicadors: Els indicadors conceptuals.

Una visió històrica ben diferent de la que hem presentat

repassant els antecedents i naixement del "moviment" dels indicadors socials, molt lligats a les tecnologies socials, se'ns ofereix quan revisem l'utilització que s'ha anat fent de la noció d'"INDICADOR" en les ciències socials bàsiques i en els tractats de Metodologia, al llarg dels anys.

L'escassetat de mútues referències bibliogràfiques que s'evidencia entre uns autors i els altres fa pensar en dos corrents històrics que han tingut un desenvolupament paral·lel, i que només han coincidit incidentalment. Malgrat que han abordat problemes del coneixement de la realitat social que, en el fons, possiblement tenen característiques ben semblants -o potser són dues cares d'una mateixa moneda-, com veurem més endavant, sembla que les respectives preocupacions s'han focalitzat en aspectes diferents.

Molts anys abans del naixement del "moviment" dels indicadors socials, MERTON (1949, rev. 1957, trad. 1972, pàg. 102) afirmava que :

"una tasca més de l'anàlisi conceptual és l'establiment d'indicadors observables de les dades socials que interessen a la investigació empírica. Esforços primerencs en aquesta direcció són manifestos a les obres de DURKHEIM".

A les notes de peu de pàgina MERTON fa referència d'un treball seu de 1934 on diu que ja abordava la temàtica dels indicadors, a partir de "La Divisió del Treball Social" (DURKHEIM, 1893).

De fet, si bé que és cert que en DURKHEIM trobem latent el concepte científic d'INDICADOR, només trobem l'ús del mot en la seva accepció més literària, quan afirma que "el concepte vulgar de qualsevol fenomen social serveix d'indicador pel sabi: Li indica 'grosso modo' en quina direcció cal investigar" (DURKHEIM, 1895, trad. 1985, pàg. 62). Per a DURKHEIM el mot "indicador" es refereix a una pista pre-científica.

El sentit científic que posteriorment li donaren MERTON i LAZARSELD a la noció d'indicador la considerem suggestivament implícita en els següents comentaris (DURKHEIM, 1897, trad. 1985, pàg. 346):

"..emocions i impresions concretes escampades en la societat. Malgrat que lis atribuïm una realitat, no sumiem amb fer d'elles tota la realitat moral. Això seria prendre el signe per la cosa significada. Un signe és segurament quelcom; no és una mena d'epifenòmen subrogatori; se sap avui el paper que juga en el desenvolupament intel·lectual. Però, tanmateix, no és més que un signe. Creiem que, després d'aquesta explicació, no se'ns retreurà més, en sociologia, el substituir allò exterior per l'interior. Partim de l'exterior, perquè és l'únic immediatament conegut per assolir l'interior."

DURKHEIM ens estava dient, amb altres paraules, que en ciències socials s'utilitzen sovint molts conceptes que no són directament observables. Aquests conceptes cal arribar-hi indirectament, a través de "signes externs", que no són altra cosa que una prenoció del que actualment anomenem "indicadors". Comparem aquestes frases amb les que trobem a LAZARSELD (1954; trad. 1971, pàg. 44):

"Treballem amb ítems observables perquè, d'alguna manera no especificada, son INDICADORS d'allò que volem abastar.. Però sabem que cap ítem és indicador complet de la característica subjacent". (El subratllat és nostre: ens hi referirem més endavant).

L'"interior", aquesta "característica subjacent", és el que LAZARSELD (1954; 1970) anomenà estructura latent. Es tracta de:

"..conceptes que no es refereixen a una característica directament observable, sinó més aviat a una disposició per part de certs objectes a manifestar reaccions específiques

en circumstàncies determinades". (LAZARSELD, 1954; trad. 1971, pàg. 33).

Per a LAZARSELD els indicadors són dades observables relacionades amb l'estructura latent d'un concepte, mentres que per a MERTON són instruments lligats a una operacionalització d'un concepte. Parlant de l'"operacionalisme" diu:

"El indicador o signe de la cosa conceptualitzada, està idealment en relació directa amb allò que significa (y la dificultat d'establir aquesta relació és, tanmateix, un dels problemes crítics de la investigació)." (MERTON, op. c., pàg. 125).

No hem pogut aclarir l'origen de l'us de la paraula "indicator" a la bibliografia anglòfona. Als treballs del "moviment" dels indicadors socials i a les obres nordamericanes sobre metodologia de les ciències socials més recents (p. ex.: ABRAHAMSON, 1983) només hem trobat les expressions "indicator" i "index".

Ara be, GRAWITZ (trad. 1975, pàg. 338, nota 13) adverteix que a les obres angleses es troba la noció "indicator" indistintament amb les expressions "proxy" i "index", reservant "index number" pel que nosaltres diem "index". És possible que la unificació terminològica es donés amb la implantació de la noció de "social indicator", noció que com ja hem dit utilitzaren RUSSET et al. (1964), abans que BAUER (Ed.) (1966).

També el metodòleg nordamericà NDWAK (1963, pàgs. 31 i ss.), totalment aliè al "moviment", utilitzava ja amb anterioritat el terme "indicator". És probable que aquestes diferències terminològiques s'originin per raons estrictament de llenguatge, i no de contingut, entre fonts anglòfones europees i nordamericanes anteriors al "moviment"; però seria interessant comprovar-ho.

A la revisió de 1957 de l'obra de MERTON (1949, trad. 1972, pàg.

124-126), bo i mencionant la importància dels indicadors, cita com estudi ampli dels mateixos el de LAZARFELD & ROSENBERG (1955), i un treball filosòfic de Suzanne K. LANGER (1948).

Per la seva part LAZARFELD parla de la noció d'indicador a un treball de 1951 (LAZARFELD & BARTON, 1951, trad. 1971, pàg. 127), i possiblement ho fes ja abans. A partir d'aquí va dedicar una gran atenció a la temàtica, malgrat que després de la lectura dels seus treballs hom queda la sensació que sempre és una temàtica "satèlit" del tema de fons que realment preocupava a aquest autor: La ja referida noció d'estructura latent i el seu estudi.

De fet LAZARFELD no acaba mai de definir amb precisió que enten ell per indicador, remetent-se a referències indirectes, especialment a una cita que repeteix a la majoria dels seus treballs, de W. JAMES (1909). També cita com a predecessors dels seus plantejaments a Max WEBER (1947), i, en relació a l'estructura latent, les nocions de "construcció" de HENDERSON (1935) i d'"univers d'atributs" de GUTTMAN (1950) ("L'univers consisteix en tots els atributs que defineixen el concepte"). LAZARFELD, per altra part, utilitzà sovint, en els seus articles, exemples extrets del treball de ZEISEL (1947), que dedicà un capítol als "índexs".

Veiem, doncs, que MERTON i LAZARFELD citen autors ben diferents com a predecessors del concepte d'indicador o de les nocions que li són vinculades. Caldrà esperar a un estudi històric més minuciós per dilucidar els orígens, tan del mot, com de l'elaboració paulatina del concepte.

Nosaltres ens quedem amb la impressió que MERTON intuïa molt més clarament que LAZARFELD la importància de la noció d'indicador, i per això va abordar la seva definició i el seu us de manera més frontal. La seva, a criteri nostre, certera comparació de la noció d'"indicador" amb la de "signe" no la tornarem a trobar ja fins a BUNGE (1975). En canvi, per a LAZARFELD la noció no era

res més que un instrument imprescindible per fer mesurables les "estructures latents", la noció realment clau per a ell; ara be, la gran dedicació de LAZARSELD a desenvolupar una recerca empírica ben ancorada teòricament ha fet que donés un molt ampli resò a l'us d'indicadors en les Ciències Socials.

Segons POLLAK (1986), MERTON era deixeble de PARSONS, amb qui LAZARSELD estava enemistat. Per això les relacions entre ambdós van ser sempre difícils. Cosa que explica el que no resulti feina planera dilucidar quina va ser l'aportació original que cadascun d'ells dos va fer a la noció d'indicador quan només tenim el recurs de seguir les cites recíproques.

Cal recordar que MERTON i LAZARSELD van treballar junts a la Univesitat de Columbia, al Bureau of Applied Social Research, pel que LAZARSELD havia estat nomenat abans, a partir de l'any 1941, sent-ne MERTON el director del 1942 al 1971 (POLLAK, 1986). Malgrat els diferents enfocaments teòrics dels dos autors, van col.laborar en alguns treballs (per ex.: MERTON i LAZARSELD, Eds., 1950) i, ben segur, es van influenciar reciprocament. Sembla, doncs, que els indicadors deuriem ser una de les preocupacions probablement compartides pels dos rellevants autors. Segons POLLAK (1986), el fet d'acunyar la noció de "teories d'abast intermig" conjuntament, va ser una mena de símbol de reconciliació.

En qualsevol cas, la noció d'"indicador" estava ja present en la bibliografia sociològica abans que MERTON i LAZARSELD li donessin l'empenta definitiva. Mentre que MERTON (1949, rev. 1957) a la seva obra parlà ja d'indicadors de molts conceptes, l'us més freqüent abans d'ell estava gairebé restringit a la construcció dels famosos "índexs de posició de classe social".

De fet, sembla que la noció d'índex va ser emprada abans que la d'indicador. Ja hem mencionat com NICEFORD parlava de "índexs numèriques" els primers anys d'aquest segle. JOHNSON (1960) cita el primer intent de dissenyar un "índex de les classes socials"

per part de CHAPIN (1933).

Com es sobradament sabut, la construcció d'aquests índexs ja va generar interessants i acalorats debats sobre l'adequació de l'ús d'indicadors "subjectius", a més dels "objectius", per construir-los, molt abans que tal polèmica reneixés al sí del "moviment" dels indicadors socials. Volem apuntar que JOHNSON (1960) cita un treball de GROSS (1953) -coautor de l'obra editada per BAUER- entre els intents de validar qüestionaris autoclassificatoris de classe social. Un estudi mixte, barrejant indicadors d'ambdós tipus, va ser realitzat per GERMANI (1963, trad. 1971) a llatinoamèrica.

Entre els índexs apareguts enmig d'aquesta corrent d'interès per l'estudi de les classes socials cal destacar, per la seva transcendència, l'I.S.C. (Index of Status Characteristics) proposat per WARNER (veure WARNER, MEEKER & EELLS, 1949). LAZARFELD (1954, trad. pàg. 78) argumenta com la tècnica de WARNER es pot transformar, pas a pas, en anàlisi d'estructura latent.

El treball de BARBER (1957) presenta una interessant síntesi de tot aquest procés, dedicant prop de un centenar de pàgines a parlar d'indicadors i índexs de posició de classe social. Malgrat aquesta notòria extensió, no trobem en aquesta obra cap reflexió específica sobre la noció d'indicador: es limita a utilitzar-los.

Veiem doncs que, durant bastants anys "indicadors" i "classe social" van ser nocions gairebé inseparables. A molts tractats sociològics és al capítol sobre estratificació social on trobem exposada la noció d'indicador (per exemple: JOHNSON, 1960; MUNNÉ, 1971).

Entre l'ampli repertori de conceptes que al manual de MERTON (1949, rev. 1957) s'il·lustra que poden ser o estan sent estudiats amb indicadors, trobem referits els indicadors d'anomia, per una part, i els indicadors estadístics d'atributs

de grup i indicadors estadístics d'estructura social, per l'altra, suggerint confeccionar, a partir d'aquests darrers,

"indicadors d'integració i de cohesió que permetrien l'estudi sistemàtic, amb un rigor no possible en els dies de DURKHEIM, de la incidència de les diferències de contexte social sobre la conducta dels individus situats en posicions diferents dins del grup".

El matic que introdueix MERTON entre "indicadors" i "indicadors estadístics" fa sospitar que aquest autor pensava tan en indicadors "qualitatius" com "quantitatius", malgrat que no ho expliciti, mentre que, probablement, per a LAZARSELD els primers no serien admissibles.

Quan parla d'indicadors estadístics d'estructura social, MERTON (op. c., pàg. 264 i ss.), en el marc de l'estudi dels contextes socials (temàtica que ha resorgit recentment amb fort impuls, en Psicologia), fa una comparació que cal destacar, entre l'ús d'indicadors estadístics en estudis d'ecologia social (referint-se als indicadors d'estratificació social i d'anomia) i el que es fa en el famós treball "The American Soldier" (STOUFFER et al., 1949-1950):

"en ambdós casos es proporcionen indicadors d'atributs d'estructura social. Però, en 'The American Soldier' es va més enllà, fent-se una anàlisi sistemàtica de les actituds o valoracions d'individus d'igual posició dins d'estructures socials diferents".... "Aquesta conuinació d'indicadors suggereix nombrosos indicadors estadístics d'atributs de grup o d'estructura social que poden fer-se en la futura investigació sociològica".

Veiem doncs que, també abans que fora causa de polèmiques al si del "moviment" dels indicadors socials, MERTON ja atorgava la categoria d'"indicador" a les percepcions dels subjectes categoritzades en enquestes. El mateix passa quan parla

d'indicadors d'anomia. Es refereix als treballs de SROLE (1951) com antecessors de tals indicadors, amb la seva "escala d'anomia" preliminar, que mesura l'anomia subjectivament experimentada. Aleshores diu que aquests indicadors han de ser complementats amb una altra mesura de l'anomia com estat objectiu de la vida en grup, i cita com a progrés sintomàtic en aquesta línia el treball de LANDER (1954).

MERTON (op. c., pàg. 173), no obstant, critica decididament els treballs de LANDER, i de passada els de DURKHEIM, per:

"inventar mesures de conceptes teòrics utilitzant les dades socials que per casualitat estan registrades en les sèries estadístiques fetes per les agències de la societat; el fet que siguin dades que es tinguin a ma no vol dir que necessàriament són les dades que mesuren millor el concepte"... "consideracions pragmàtiques al respecte no són, realment, una alternativa adequada a indicadors del concepte teòricament derivats".

En un punt crucial els plantejaments de MERTON respecte dels indicadors veiem que són molt semblants als de LAZARSELD: són un instrument al servei de la ciència bàsica, de la conceptualització. De fet són el pont entre els conceptes i la possibilitat d'investigar-los empíricament:

"l'aclariment de conceptes acostuma a entrar en la investigació empírica en la forma de la confecció d'indicadors de les variables estudiades" (MERTON, op. c., pàg. 124 i ss.).

Amb la definició d'indicador que fa MERTON, que hem referit unes pàgines enrera, aquest autor ens demostra haver detectat un nus crucial, probablement més important del que ell mateix suggeria, al igual que ho demostra LAZARSELD en la cita que hem subratllat uns paràgrafs abans sobre l'estructura latent: La relació "indicador-indicat", o més exactament "concepte-indicador-

realitat" ja no és sols un problema crític de la investigació, sinó un problema profund de la filosofia de la ciència, i més concretament de l'epistemologia.

Tan per a MERTON com per a LAZARFELD, allò "indicat" per l'"indicador" és el "concepte". En canvi la postura pragmàtica, més freqüent entre els representants del "moviment" dels indicadors socials, fa que s'assumeixi que allò "indicat" és la "realitat". Més endavant haurem de retornar sobre aquesta important qüestió.

En la línia del ja insinuat per DURKHEIM (1895) ("cal.. substituir el fet intern que ens ocupa per un fet extern que el simbolitzi, i estudiar el primer a través del segon"), MERTON (op.c., pàg. 125) diu que va ser LANGER (1948) qui va senyalar novament que

"l'indicador és el terme del parell de correlats que és perceptible, mentres que l'altre terme, més difícil o impossible de percebre, és teòricament pertinent".

"Així, les escales d'actituds posen a la nostra disposició indicadors d'actituds que altrament no serien distingibles, així com les estadístiques ecològiques representen indicadors de diferents estructures socials en diferents zones".

I continua esforçant-se per deixar clar que la seva postura és estrictament conceptual:

"El que freqüentment apareix com una tendència de la investigació cap a la quantificació, mitjançant la confecció d'escales, pot considerar-se, doncs, com un cas especial de l'intent d'aclarir suficientment els conceptes per a la realització de recerques empíriques. L'establiment d'indicadors vàlids i observables és fonamental per a l'ús de conceptes en el procés de la investigació" (MERTON, op.

c., pàg. 125).

Com a nota curiosa, volem deixar reflectit que MERTON (op. c., pàg. 265) apunta el paper pioner de la psicologia social en l'ús sistemàtic d'indicadors:

"l'última dècada la psicologia social va passar a l'ús sistemàtic d'indicadors d'actituds i sentiments individuals sobretot en grups d'individus mutuament relacionats".

També LAZARFELD (1954) accepta aquesta primícia, referint-se als treballs de SHERIF & CANTRIL (1947) i subratlla que la noció d'"actitud" es refereix a un "concepte disposicional", que és el cas dels conceptes que configuren una estructura latent. Per a LAZARFELD la relació entre les dades manifestes i l'estructura latent és probabilística, en el sentit de NAGEL (1939).

LAZARFELD & BARTON (1951, trad. 1971, pàg. 127) consideren que:

"els conceptes amplis han de ser fragmentats en segments perquè se'ls pugui observar sistemàticament, en termes de criteris o indicadors més específics" (el subratllat és nostre).

Aquests indicadors han de reunir dos requisits: ser fàcilment determinables i correspondre raonablement a l'univers de característiques més ampli que tenim present quan utilitzem el concepte original:

"Així, quan utilitzem el concepte nivell de vida, l'ingrés en dolars pot ser molt mal indicador per algunes persones"... "per 'mal indicador' s'enten aquell que no varia en estreta correspondència amb totes les altres coses que entenem pel concepte 'nivell de vida'"... "quan hem d'utilitzar una quantitat d'indicadors per a un concepte, es planteja el problema de com convinar-los", cosa que cal fer en un índex.

En alguns dels seus treballs els indicadors queden considerats com una de les fases del "procés que permet expressar els conceptes en termes d'índexs empírics" (LAZARSFELD, 1958).

Al seu treball de 1970 confessa que "lamento, malgrat que tard, no haver analitzat el creixent interès pels indicadors socials" (LAZARSFELD, 1970, trad. 1973, pàg. 285). En aquesta obra segueix insistint, com ja havia fet repetidament en treballs anteriors, en que "una de les principals tasques de la investigació social és la de traduir els conceptes a índexs", cosa que es fa en quatre etapes:

- 1.-La representació gràfica del concepte.
- 2.-L'especificació del concepte.
- 3.-L'elecció d'indicadors.
- 4.-La formació d'índexs.

Certament, els treballs de LAZARSFELD han contribuït notoriament a que els tractats de metodologia de les ciències socials vagin dedicant, com a mínim, un apartat al tema dels indicadors, ja que acostuma a ser el "classic" més citat.

Així, per exemple, MAYNTZ, HOLM & HUBNER (1969, pàg. 53), al capítol dedicat a "mesurament", dediquen un apartat als indicadors. El mateix fa GONZALEZ BLASCO (1968, pàg. 217), que amb un plantejament amplíssim afirma que:

"en conjunt, les diferents definicions han ressaltat els indicadors com definicions operacionals o components d'un model; com mesures de fenòmens; com expressions numèriques o dades informatives de fets socials, o bé com concrecions estadístiques".

BRAWITZ (trad. 1975, vol. I, pàg. 335 i ss.), per la seva part, al capítol dedicat a "les exigències de la investigació", reserva un apartat del tema "conceptes" als "indicadors i dimensions".

Curiosament, BRIONES (1982) reserva un apartat als indicadors en el capítol dedicat a l'Escala de Lickert.

Existeixen, però, altres manuals, com per exemple els de CRITTO (1982) i ABRAHAMSON (1983), que donen al tema dels indicadors una entitat molt més destacada, com veurem una mica més endavant.

3.2.-La noció d'INDICADOR: un primer acostament.

Resituem-nos rapidament sobre el fil que estem seguint en aquest treball: En primer lloc, ens hem acostat d'una manera genèrica al "com" va néixer durant els anys 60 aquesta mena de "moda" d'utilitzar indicadors, vinculada a tot un seguit de desenvolupaments plantejats des de les tecnologies socials, i a algunes de les elaboracions i polèmiques que ha generat. I ens hem referit també, bastant rapidament, a les diferents atribucions que s'han donat al qualificatiu "social" que ha acompanyat de manera inseparable al mot "indicador" al llarg d'aquest "moviment".

Tot seguit, acabem tot just d'encetar a l'apartat anterior un altre fil històric, que aporta una reflexió diferent sobre l'ús dels indicadors, i que s'ha desenvolupat al si de les ciències socials, tan bàsiques com aplicades, arrelat en la metodologia de les ciències socials: Els indicadors conceptuals.

No podem continuar ja la nostra reflexió sense abordar frontalment l'anàlisi del concepte representat per aquest mot central, que és la que ens encara, al nostre entendre, amb la qüestió realment clau: **Què és un indicador?**

Malgrat cal distingir entre l'ús cotidià i fins i tot literari de la noció d'indicador, i el seu ús científic, no podem pas negar que en el primer trobem unes pistes intuïtives, les primeres aproximacions al seu significat.

L'accepció literal del mot INDICADOR és: "que indica, que serveix per indicar", éssent el significat d'"indicar = atragar al coneixement d'una cosa; ésser signe d'alguna cosa" (FABRA, Pompeu. Diccionari General de la Llengua Catalana. 8a edició. Barcelona. Edhasa. 1978). I també el de "donar a entendre o significar una cosa amb indicis o senyals"; éssent el significat de "indici = acció o senyal que dona a conèixer alguna cosa

oculta" (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la Lengua Española. 19a. edición. Madrid. 1970).

és un mot, com veiem, relacionat amb el "coneixement" d'algunes coses, d'una manera "no directa". Certament, un indicador, a les dues corrents històriques que hem exposat es preten utilitzar com un mitjà per a l'aprehensió de coneixement sobre aspectes de la realitat no directament perceptibles o mesurables.

Sovint a la literatura científica trobem un us literari del mot "indicador", com a sinònim de "pista", "traducció", "orientació", "signe", etc.

Ara bé, el que nosaltres abordarem tot seguit és una somera anàlisi de l'us pretesament científic de la noció d'"indicador" a la literatura existent, bo i afegint-hi la nostra opinió particular. Introduïm un "pretesament" no perquè dubtem de la potencialitat dels indicadors per contribuir al coneixement científic. Sinó perquè considerem que la noció mateixa d'indicador, en la que es fonamenta el seu us científic, ha estat molt insuficientment aprofundida, existint-ne moltes pressuposicions pendents de clarificació explícita, que fan difícil i riscat discutir sobre les precaucions i els límits que cal posar a aquest us, i sobre la seva substantiva utilitat científica.

Estem coneguts que un tal aprofundiment pot dur a debats molt interessants per a les ciències socials. Aquesta tasca queda, però, molt més enllà dels propòsits d'aquest treball, en el qual ens limitarem a encetar algunes qüestions.

La major part dels treballs desenvolupats al si del "moviment" dels indicadors socials, ens presenten implícitament l'us dels indicadors dins d'un procediment inductiu d'aprehensió de coneixements sobre realitats socials. Prescindint ara de les nombroses diferències que trobem entre autors, considerem que, al menys pel que fa al "nucli" del "moviment", podem esquematitzar,

a efectes il·lustratius, el raonament general de la següent manera:

- 1.-No existeix cap teoria explicativa del funcionament global de la societat, que sigui prou vàlida. El mateix es pot dir de determinats fenòmens socials molt complexes que tenen repercussions sobre la globalitat de la dinàmica social.
- 2.-Existeixen, però, dades observables que intuitivament i convencionalment es poden considerar rellevants per il·lustrar i explicar aspectes importants de la dinàmica social.
- 3.-Algunes d'aquestes informacions poden ser quantificades i organitzades de manera que configurin mesures aproximatives de determinats aspectes de la realitat social.
- 4.-Aquestes mesures poden representar i substituir les de determinats fenòmens socials que no són susceptibles de mesurament directe.

L'èmfasi es posa, doncs, en que els indicadors són uns instruments que possibiliten un mesurament aproximatiu de la realitat des de la realitat mateixa. Les constàncies i canvis dels valors de la medicció permetran anticipar els aconteixements i elaborar-ne explicacions, amb l'ajuda dels conceptes que siguin escaients, i que, si no existeixen, es poden crear de nou. No es tracta de mesurar la realitat perquè sí, sinó per obtenir-ne informacions útils, que ajudin a representar l'estat i la dinàmica d'una societat determinada o d'un fenomen social determinat.

En altres paraules, a través de l'observació i mesurament dels fets socials es preten arribar a la seva conceptualització i a donar explicacions del seu funcionament. Imaginem que els filòsofs de la ciència poden argumentar que la noció de "mesurament" que molts autors empran aquí és discutible, donat que no existeix un "concepte mètric" anterior (MOSTERIN, 1984, pàg. 26), o una "teoria auxiliar de mesurament" vinculada a la

teoria científica que sustenta el concepte aplicable a la realitat que hom preten mesurar (BLALOCK, 1969, trad. 1984, pàg. 15). Seria més propi parlar merament de "quantificació" o d'"assignació de valors numèrics", a partir d'observar unes regularitats que la realitat manifesta.

Bastant al marge, com ja hem dit a l'apartat anterior (3.1), d'aquest enfocament trobem a la literatura de les ciències socials, bàsica i aplicada, l'"altra" corrent històric, amb arrels anteriors a l'"esclat" del "moviment", i que es planteja l'ús d'indicadors dins d'un procediment deductiu d'aprehensió de coneixements sobre realitats socials. El seu plantejament, esquemàticament, és el següent:

- 1.-Existeixen fenòmens socials representats per teories i conceptes que comporten uns nivells d'abstracció i complexitat elevats. Per aquesta raó no poden ser mesurats directament.
- 2.-Aquests fenòmens, a través d'una anàlisi conceptual, poden ser desglosats en les seves dimensions teòriques, de manera coherent amb alguna teoria científica que li sigui aplicable.
- 3.-Les dimensions teòriques d'un concepte s'hauran d'intentar operacionalitzar, per tal que puguin ser mesurades en les seves manifestacions empíriques.
- 4.-Quan aquestes dimensions són moltes, una manera de mesurar el fenomen aproximativament pot fer-se mitjançant una mostra de les dimensions més representatives en relació al concepte en qüestió. Quan no són operacionalitzables directament, caldrà cercar-ne mesures indirectes. En ambdós casos, cada una d'aquestes mesures configurarà, aleshores, un indicador del concepte que hom preten mesurar.

Veiem que, en aquest segon enfocament, l'èmfasi es posa en la necessitat d'una conceptualització de la realitat, i una vinculació a alguna teoria científica, com a condició prèvia per

orientar l'ús d'indicadors que permetin el seu mesurament aproximatiu. L'anàlisi conceptual ens dirà, tot seguit, no sols els components del concepte, sinó les relacions que existeixen entre aquests components, la qual cosa ens permetrà decidir sobre quins són els possibles indicadors més rellevants i com es poden convingar en un índex.

Aparentment, aquestes dues postures es troben en el punt en que ambdues precisen "indicadors". Historicament és precisament això el que ha passat: D'ignorar-se reciprocament, han passat ha ser dues postures que es van considerant cada cop més com a "complementàries", o confluents.

Però, el fet que els dos corrents s'estiguin acostant no resol una qüestió que queda en l'aire: estan significant el mateix quan utilitzen la noció d'"indicador"?

El primer dels dos enfocaments es refereix als indicadors com a "dades obtingudes de l'observació empírica, que possiblement relacionen amb el concepte", mentre que el segon ho fa com a "equivalents empírics d'una dimensió d'un concepte". Recordem que, com diu CRITTO (1982, pàg. 61):

"la connexió entre els conceptes i les observacions és un problema central del mètode científic"... "es tracta de connectar dos móns de naturalesa molt dispar: la dimensió, universal en el seu contingut, en la que teòricament pot caber un nombre infinit de fets concrets observables; i el fet observable, únic en el seu contingut i que pot ser classificat per un nombre il·limitat de dimensions. El concepte està a la nostra ment i el fet concret constitueix un estímul extern a ella." (el subratllat és nostre).

Aquesta puntualització posa el dit a la llaga d'un dels problemes crucials de la epistemologia de la ciència: La relació metacientífica del tripode realitat-dades-conceptes. I, pel que

veiem, resulta que els indicadors estan precisament enmig d'aquest problema epistemològic.

No és per casualitat que a la seva "Epistemologia", BUNGE (1980, pàgs. 23, 25, 161, 216) planteja amb sorprenent insistència que un dels problemes epistemològics de les ciències socials pendents de resoldre és precisament el de la naturalesa dels indicadors i dels indicadors socials.

CRITTO (1982, pàg. 17 i ss.), després de definir que:

"el coneixement constitueix un procés de re-creació representativa del món en la nostra ment", diu que "la investigació és un procés d'ajustament sistemàtic entre el món real i la representació que ens forjem d'ell".

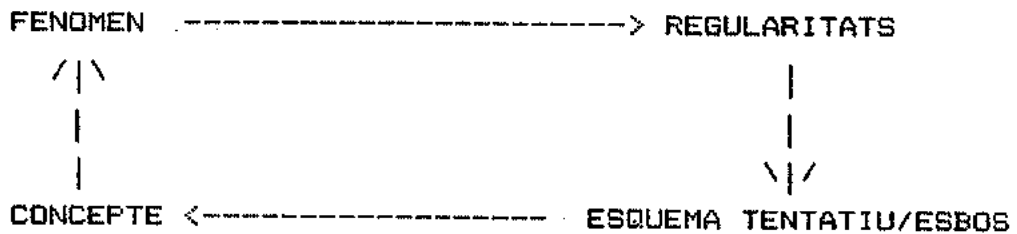
Aquest ajustament és possible gràcies al principi de consistència, que és la

"fe en que existeix una unitat subjacent a la varietat de les coses"... "al descobriment d'aquesta unitat o integració de la varietat se l'anomena coneixement"... "la unitat, com a noció primera en la ment i llei bàsica de la realitat que es busca conèixer, possibilita el salt cognitiu i el pont entre la realitat i la seva representació, entre allò objectiu i allò subjectiu".

Per a CRITTO (1982, pàgs. 63 i ss.) ni una dada, ni una sensació produïda per un fenomen observable són indicadors. Citant COHEN & NAGEL (1934) diu que:

"el coneixement immediat no existeix, tot és elaboració, i és vist i comprès en termes de dimensions elaborades al llarg de segles per distintes cultures i civilitzacions, preservades en normes socials i transmeses mitjançant la socialització i diferents formes de comunicació".

GONZALEZ BLASCO (1986, pàg. 214) suggereix dos moments diferencials en el llarg procés d'articulació entre conceptes i fets empírics: Primer es dona una **contrastació** i després un **ajustament**. Ho il.lustra de la següent manera:

Per aquest autor **variables** són representacions simbòliques de les dimensions dels conceptes, mentres que **indicadors** són mesures de les dimensions dels conceptes que els fan operatius (op. c., pàg. 216).

Mentres que per a ABRAHAMSDON (1983, pàg. 130) un indicador és una **variable observable que serveix per operacionalitzar un concepte**.

Una altra aportació que cal considerar al respecte és la de BLALOCK (1969, trad. 1984, pàg. 14 i ss.). Discutint sobre la necessitat de teories deductives d'abast general, aquest autor senyala que un dilema important que ha d'enfrontar el científic social és que:

"la postulació de teories en un nivell molt general exigeix que els conceptes siguin definits de forma abstracta"... "per aplicar aquestes teories generals en diverses dades empíriques cal, d'algun a manera, lligar els conceptes més abstractes amb diversos indicadors o operacions d'investigació" (el subratllat és nostre)... "freqüentment la naturalesa d'aquests lligams queda sense especificar i, per tant, no pot posar-se a prova la teoria sense fer un nombre de suposicions ad hoc".

BLALOCK (op.c., pàg. 182), citant NORTHROP (1947), diu que un dels significats d'abstracció, aplicable en aquest cas,

"es refereix a la distància dels tipus de dades que es capten d'immediat i que Northrop cita com a 'conceptes per intuïció'...". És aleshores "de fonamental importància comprendre que el moviment 'cap avall' en l'escala d'abstracció no es pot lograr mitjançant un simple procés de separar les classes en subclasses cada cop més homogènies. Quedarà el problema d'establir 'correlacions epistèmiques' entre els conceptes teòrics i els indicadors operacionals, i això generalment -si no sempre- ens exigirà fer certes suposicions improbables respecte a les relacions causals compreses" (El subratllat és nostre).

Aquest problema, per a BLALOCK, queda circumscrit com "el problema del mesurament", expressió que ja va donar títol a una obra seva el 1968. És en ella que, segons ell mateix (BLALOCK, 1982, pàg. 25) va introduir-se per primera vegada el concepte de "teories auxiliars de mesurament", per enfatitzar que:

"el procés de mesurament requereix un seguit d'assumpcions teòriques, moltes de les quals han de quedar incomprovades en qualsevol procés de recerca, i que, en conseqüència, qualsevol procés de construcció d'una teoria i de mesurament no pot ser vist com a fonamentalment diferent"... "aquesta

teoria auxiliar contindrà generalment un cert nombre d'assumpcions causals connectant els conceptes teòricament definits amb els seus indicadors mesurats..."

Entenem que aquest és un punt fonamental de la qüestió, situada per BLALOCK, com acabem de destacar, en el problema de definir el "lligam epistèmic" entre "conceptes teòrics" i "indicadors operacionals". Veiem com altres autors també convergeixen cap aquest nus.

ABRAHAMSON (1983, pàgs. 130 i ss.) al seu tractat dedica dos capítols sencers al problema del mesurament en ciències socials. Un d'ells es titula "Mesurament: conceptes i indicadors", i l'altre "Mesurament: índexs compostos". En el primer d'aquests capítols desenvolupa el següent argument: Els conceptes, productes de les ments humanes, són necessàriament abstractes. Rarament corresponen perfectament a cap fenomen observable concret. Els conceptes que tenen algun referent empíric s'acostumen a anomenar "constructes", per diferenciar-los dels que no en tenen. Al procés sistemàtic d'assignar valors als casos individuals referits pel concepte se l'anomena **operacionalització** del concepte. Per operacionalitzar un concepte cal especificar una **variable observable** que el reflecteixi. A aquesta variable se l'anomena **INDICADOR**. Els indicadors proporcionen el pont entre els constructes mentals i el món extern.

Ara bé,

"les manifestacions observables i mesurables de qualsevol fenomen abstracte cal referir-les millor com a 'indicadors probabilístics', ja que (aquí cita LAZARFELD, 1966) "un indicador rarament captura tot l'imaginari que abasta un concepte" quedant generalment un "residu de significat conceptual, aspectes subtils del concepte que no són reflectits per cap indicador". A més, molts dels conceptes més importants en sociologia són multidimensionals, per la qual cosa requereixen l'utilització d'indicadors múltiples.

Amb forces punts de coincidència amb aquests plantejaments, SULLIVAN & FELDMAN (1979, pàg. 10) diuen que

"donat que els conceptes abstractes per definició no poden ser directament reduïts a aconteixements o característiques, hem de desenvolupar indicadors de tals conceptes, que estiguin ancorats en el món empíric i que puguin, per tant, ser mesurats. És a través de tals indicadors que teories i hipòtesis poden ser posades a prova davant les dades concretes. Les hipòtesis que continguin conceptes pels quals no poguem proveir indicadors empírics, romandran com especulacions incomprovables. El desenvolupament d'indicadors empírics és aleshores el que proveeix un lligam crucial en el procés de recerca social".

I continuen aquests autors:

"Seleccionar un indicador apropiat per a qualsevol concepte particular està lluny de ser un exercici purament lògic"...."per a cada teoria o hipòtesi explícites que formem per explicar un fenomen sota estudi hi ha una segona teoria, sovint implícita, que es requereix per a provar-la".

Argumentació semblant a la que BLALOCK utilitzà, com acabem de senyalar, per a plantejar la seva "teoria auxiliar de mesurament".

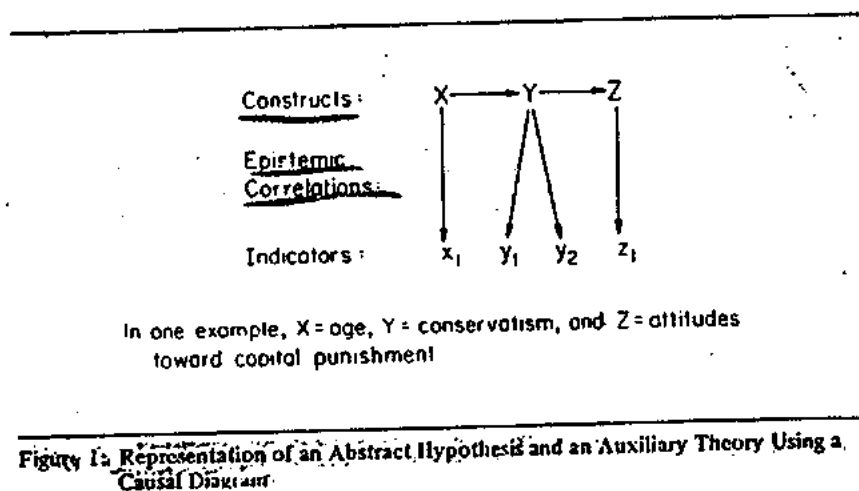
Tot seguit, SULLIVAN & FELDMAN (1979, pàg. 11) puntualitzen que és funció d'aquesta teoria auxiliar:

"especificar les relacions entre els móns teòretic i empíric, o, més precisament, entre els conceptes abstractes i els seus indicadors. Aquestes relacions han estat referides de varies maneres a la literatura psicomètrica, sociològica o de la filosofia de la ciència: correlacions epistèmiques, regles de correspondència i definicions operacionals, entre d'altres".

Aquestes correlacions epistèmiques, expressió que també prefereix BLALOCK com hem vist,

"proporcionen la base per especificar els indicadors i posar a prova les nostres hipòtesis abstractes". "Una manera convenient de representar una sèrie d'hipòtesis abstractes al mateix temps que la teoria auxiliar necessària per especificar les relacions entre indicadors i conceptes és l'utilització de un model causal o diagrama (ASHER, 1976; DUNCAN, 1975a; BLALOCK, 1964)".

SULLIVAN & FELDMAN (1979, pàg. 12) aporten un exemple de representació, que reproduïm per il·lustrar l'exposició:

Finalment, aquests autors destaquen que:

"es poden trobar molts problemes quan s'intenta escollir bons indicadors. Els investigadors que treballen en el camp de la teoria del mesurament, especialment els psicòmètrics (aquí cita NUNNALLY, 1976, i LORD & NOVICK, 1968) han formalitzat aquests problemes i els han classificat en dues categories generals": errors aleatoris de mesurament (problema de fiabilitat) i errors no aleatoris de mesurament (problema de validesa).

El problema es complica quan es treballa amb indicadors de més d'un concepte, i els conceptes estan relacionats entre sí, com s'il.lustra al diagrama següent:

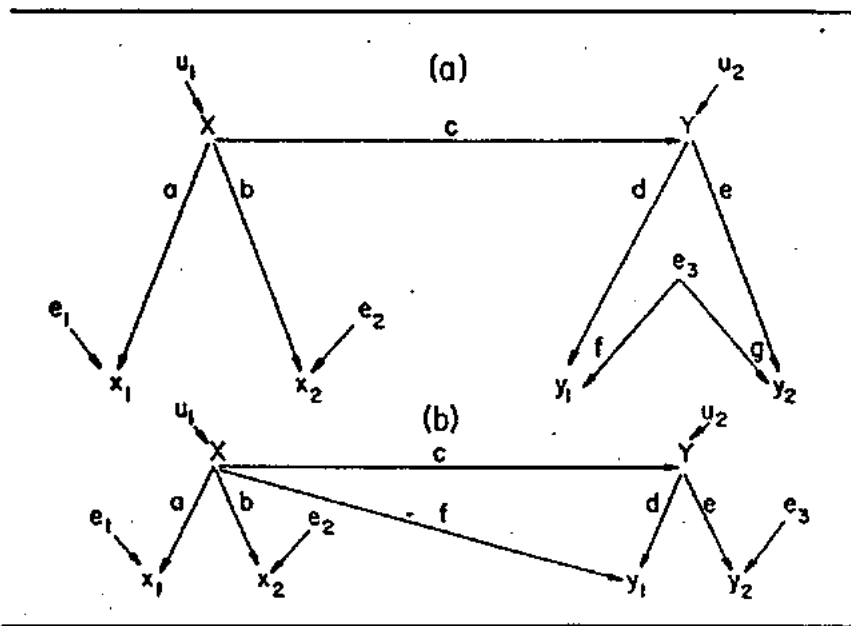

Figure 5: Two-Concept, Four-Indicator Models with Undetectable Nonrandom Error

El procés de recerca esdevé a partir d'aquí llarg i feixuc. No fa gaire més de 10 anys que la problemàtica dels indicadors múltiples s'està abordant sistemàticament. Per això no és d'extranyar la "rebeldia" davant de les "cotilles teòriques" que els primers representants del "moviment" dels indicadors socials van expressar.

Les possibilitats d'obtenir dades de la realitat són limitades, per la qual cosa no va semblar una posició incorrecta partir d'elles per configurar els "indicadors possibles", i, inductivament, arribar aleshores als "conceptes" mesurats per aquests indicadors. De fet no podem negar que aquest procediment pugui aportar coneixement científicament útils. Però no és menys cert que la conceptualització teòricament ben assentada pot ser creativa i productiva fins el punt de generant noves maneres d'estudiar la realitat (fins i tot, observant-ne aspectes qualitius), imaginant deductivament les operacionalitzacions

teòricament possibles (que poden provocar interès per generar noves dades o organitzar de maneres diferents les disponibles), i limitant la recollida de dades, a continuació, a aquelles existents o obtenibles (que potser es podran perfeccionar amb un treball rigorós al llarg del temps).

La polèmica entre els enfocaments deductiu i inductiu en la ciència és prou coneguda. A vegades, i pensem que aquest pot ser el cas, davant determinats fenòmens socials, no és aconsellable precipitar-se en prendre posició per una postura o l'altra. No es tracta necessàriament d'escollir entre un procediment inductiu (primer observar i quantificar i després conceptualitzar) i un altre de deductiu (primer conceptualitzar i després observar i mesurar).

Com diu ABRAHAMSON (1983, pàg. 147), malgrat que existeix bastant consens respecte la superioritat de l'enfocament deductiu, fonamentalment "perquè els conceptes proveeixen punts importants de referència analítica a tot el llarg del procés d'operacionalització", també és cert que "molt pocs estudis són totalment inductius o deductius". El més habitual és que l'estudi de la realitat requereixi i es beneficiï de diferents combinacions d'ambdós enfocaments.

Aquesta combinació és la que preten il·lustrar CRITTO (1982, pàgs. 62-63) quan relaciona els punts de contacte entre el món dels fenòmens observables i el món de les representacions mentals d'aquests fenòmens:

- a.-Les dimensions s'infereixen dels fets observables, com aspectes comuns, repetitius, que denoten una regularitat subjacent.
- b.-Un cop efectuades les inferències classificatòries a partir d'aquestes observacions d'allò comú en l'únic, es desenvolupen implicacions en el pla conceptual, les quals se sotmeten a comparació amb noves observacions estratègicament dirigides. Aquestes possibiliten la

refutació de les elaboracions conceptuals.

- c.-Les dimensions i relacions, elaborades representativament per l'home, tenen com a única font de sustentació primària les observacions d'allò concret. I el contacte representatiu que l'home té de tals fets concrets observables està donat únicament per tals dimensions i relacions.
- d.-En base a l'elaboració conceptual es desenvolupen prediccions que se sotmeten a prova mitjançant l'observació estratègica d'aquelles porcions dels fets concrets observables que més posarien en risc de refutació tal elaboració.
- e.-Es produeixen nombroses refutacions d'errors, i, així, progressivament i penosament, es va avançant en l'elaboració d'un sistema de dimensions i relacions que presenta alt valor predictiu en relació amb els fets concrets observables. A mesura que s'incrementa tal valor predictiu, s'afirma que s'avança en l'explicació de tals fets.
- f.-Els encerts predictius van així mostrant que l'aparent caos dels fets únics observables obeeix a un ordre integratiu subjacent a l'observable, idèntic a l'ordre integratiu subjacent (o coherent amb ell) al que obeeixen les regles del pensament i de la intel·ligència.

Així doncs, podem concloure que l'ús dels indicadors dins de qualsevol dels dos procediments d'aprehensió de coneixement pot ser (i, de fet, com ja hem vist, ha estat) productiu per a les Ciències Socials.

Un problema pendent de desllorigar segueix sent, tanmateix, la funció dels indicadors enmig d'aquesta "relació de naturalesa poc clara" entre món conceptual i món real. Un indicador representa la realitat, de la que n'és mesura directa, com per exemple deia BAUER (1966) i molts altres autors del "moviment" dels indicadors socials, o representa un concepte, al que operacionalitza mitjançant una teoria auxiliar de mesurament, com semblen

suggerir (molt precabudament i matitzadament, és cert) BLALOCK (1969) i ABRAHAMSON (1983)?

Poden arribar a confluir, d'alguna manera, el fet de representar un concepte i el de representar la realitat? Un indicador és, doncs, un instrument de mesura o una hipòtesi per mesurar?

Si representa la realitat, se suposa que ha de tenir amb ella la mateixa relació (≐) que la que BUNGE (1968, trad. 1985, pàg. 24) descriu que té un model teòric d'un objecte "r", que és una "teoria específica" concernent a "r", en el marc d'una teoria general.

BUNGE (1975, pàg. 67) manté que:

"si unes variables donades indiquen o no els valors d'una altra variable no és matèria de convenció, sinó d'hipòtesi, és a dir, de proposició corregible.. Si la relació indicador-indicat és una hipòtesi, i a més està ben confirmada, és erroni anomenar-la 'definició operacional'".

Per afegir, més endavant, que una variable X és indicador fiable de Y sí, i sols sí, la relació entre X i Y:

- a) pertany a un model teòric.
- b) ha estat ben confirmada per tests empírics.

L'aportació de BUNGE certament va fer trontollar els febles ciments teòrics de molts treballs emparats en el "moviment" dels indicadors socials, que havien deixat de costat aquesta imprescindible necessitat d'un enmarcament teòric.

Parlant, no obstant, des d'una perspectiva epistemològica, la seva aportació ens sembla més una matització o ampliació dels plantejaments de BLALOCK, que no pas una alternativa als mateixos. La tesi de BUNGE, agafada en si mateixa, sospitem que correria el perill de ser la imatge del mirall que queda reflectida en el mirall: perquè, si Y és una variable abstracte,

inmesurable directament per definició, com confirmar empíricament una relació d'ella amb la realitat, si no és a través d'altres indicadors? Ens sembla evident que el model teòretic ha d'incorporar alguna teoria auxiliar de mesurament, com postula BLALOCK.

De tota manera, ja hem advertit que la nostra intenció no era altra que apuntar modestament algunes d'aquestes qüestions interessants, donat que la seva resolució està lluny de les nostres possibilitats actuals. En qualsevol cas, entenem que són qüestions que resten obertes i que cal abordar des de l'epistemologia de la ciència.

Dedicarem l'apartat següent del nostre treball a analitzar encara alguns altres aspectes de la noció d'indicador, que queden suggerits a partir de les definicions i tipificacions que en fan alguns metodòlegs i epistemòlegs de les ciències socials.

3.3.-Definicions i tipologies d'indicadors: Un segon acostament.

A l'hora de comparar les diferents definicions concretes que donen els autors sobre què és un indicador, tornem a trobar-nos amb allò que deia CARMONA (1977) referint-se als indicadors socials: Cada autor una definició.

Hem vist ja com els indicadors, per a ABRAHAMSON (1983), són variables observables que permeten l'operacionalització de conceptes abstractes. I hem vist com BUNGE no està d'acord amb que es considerin una operacionalització, malgrat que per ell un indicador també sempre és observable. Veurem també com per alguns autors certs indicadors no són "variables observables".

ABRAHAMSON (1983), a manca d'aportar cap classificació dels indicadors, fa referència, com ja hem observat, a que la majoria són "indicadors probabilístics", noció que també trobavem a LAZARSELD. Cap dels dos autors especifica mai si es refereixen a una probabilitat estadística o a una probabilitat inductiva o lògica, com distingeix HEMPEL (1966, trad. 1978, pàg. 97), malgrat que les dues són concebibles en aquest cas.

Fins i tot sembla que, utilitzant indicadors, es deuen convinar o acumular d'alguna manera aquests dos tipus de probabilitats, com suggereix la interpretació que fa BUNGE (1980, pàg 161) de que un indicador o un índex són mesures ambigües, aproximatives, que hipotetitzen una relació entre variables inobservables i variables observables o mesurables. Les variables observables actüen com indicadors o índexs de les inobservables. Especulativament, si per una part un indicador és una "aproximació" a la realitat, és concebible que hi mantingui una relació de probabilitat estadística. Si, per l'altra, manté una relació hipotètica amb les dimensions d'un concepte, és concebible una relació de probabilitat lògica.

Una de les definicions donades per BUNGE (1976, pàg. 66) és ben esquèta: "Un indicador és un signe o símptoma d'alguna condició". Recordem que també MERTON (1949, rev. 1957) havia definit un indicador com un signe (veure apartat 3.1). No serà que, sovint, al menys els indicadors socials, s'utilitzen més com a signes convencionals que com operacions lògiques o cognitives?

També per a GRAWITZ (trad. 1975, ed. 1984, vol. I, pàg. 336) un indicador és una variable observable, però evita la noció de "variable":

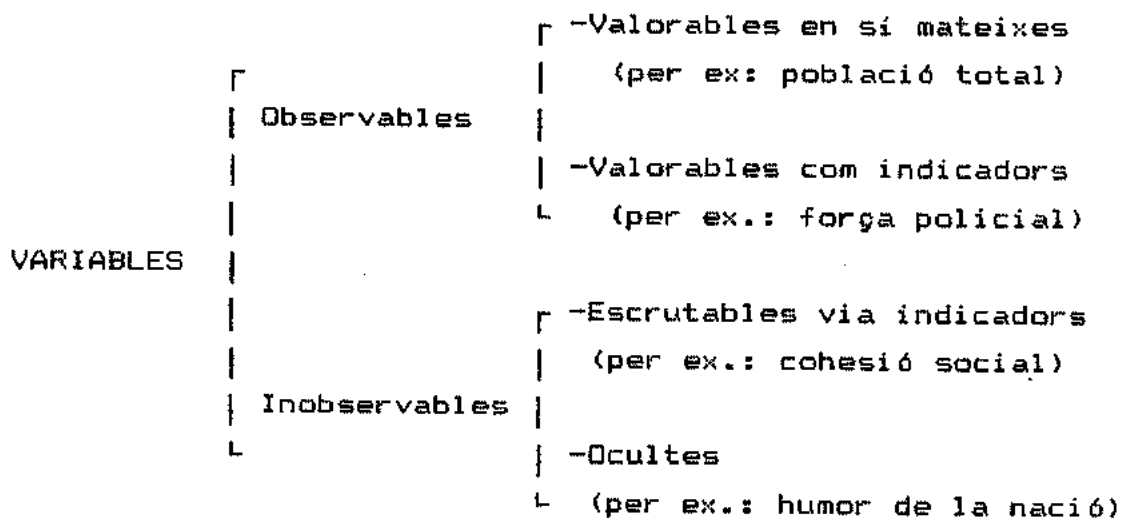
"un indicador és una dada observable que permet aprehendre les dimensions, la presència o absència d'un atribut donat en la realitat estudiada". I afegeix que "en estar definida la relació entre cada indicador i el concepte fonamental a estudiar en termes de probabilitat, i no de certesa, és indispensable tenir a disposició un gran nombre d'indicadors".

Un cop més trobem palesa la influència de les idees de LAZARSELD, matitzant, però, el tipus de probabilitat referit.

Recordem que la diferència conceptual entre variable i indicador també la suggeria GONZALEZ BLASCO (1986, pàg. 216).

BUNGE (1975, pàg. 68) enfatiza que:

"malgrat que tots els indicadors són variables, no totes les variables són indicadors. És més, mentres que tots els indicadors són observables (o comptables, mesurables), no totes les variables observables són indicadors. La següent classificació pot il·lustrar aquests advertiments:

Aquest és també el cas de MAYNTZ, HOLM & HÜBNER (1969, trad. 1980, pàgs. 31, i 53 i ss.) per a qui els indicadors són "dades observables utilitzades en la definició operacional d'un concepte". Aquests autors introdueixen una novetat important: Els indicadors "existeixen" abans d'operacionalitzar un concepte, perquè formen part de l'operacionalització. Veiem, en conseqüència, com plantejen la seva classificació, citant NOWAK (1963):

"Segons les relacions amb la dimensió teòricament definida (i, per tant, sense operacionalitzar) a la que tenen que indicar (representar), els indicadors poden classificar-se de la següent manera:

1.-Definitoris: Aquells que defineixen la mateixa dimensió investigada. En ciències socials són pocs els conceptes així de senzills o unidimensionals. Són conceptes molt propers a l'experiència.

2.-Correlatius:

2.1.-Correlatius interns: "Com a part "definiens" de la dimensió teòricament definida, estan correlacionats amb els restants components de la mateixa.

2.2.-Correlatius externs: Sense ser part del "definiens" de la dimensió teòricament definida, es correlacionen

empíricament amb ella.

3.-D'inferència: Mitjançant els quals es poden inferir valors de dimensions no directament accessibles a l'observació".

(MAYNTZ, HOLM, & HÜBNER, 1969, trad. 1980, pàg. 54). (Els interessants aclariments que figuren entre parèntesi estan reproduïts literalment).

MAYNTZ, HOLM & HÜBNER ens estan dient, a diferència de la majoria d'autors, que els indicadors no es refereixen sols a dimensions no directament mesurables, sinó també a les sols parcialment mesurables de manera directa, i, fins i tot, a les directament mesurables en el cas d'indicadors definitoris. És a dir, sempre operacionalitzem a través d'indicadors.

BLALOCK utilitza la noció d'indicador de moltes maneres i amb diversitat d'adjectivacions, sense donar-ne una definició massa explícita. Hem citat ja a l'apartat anterior com BLALOCK (1969, trad. 1984, pàg. 15) considera els indicadors equivalents a "operacions d'investigació", i parla així d'"indicadors operacionals". Per aquest autor (op.c., pàg. 172) existeixen 3 nivells d'abstracció, relacionats entre si i importants pel procés de construcció de teories, als que hom refereix amb nocions diferents: "classe elemental", "classe subclasse" i "indicador".

Els indicadors han de ser "realment mesurables" (op. c., pàg. 182) i estar enllaçats amb conceptes o contruccions abstractes vinculades a teories generals. Sovint s'hi refereix com a "variables indicadores":

"Una variable indicadora pot estar enllaçada amb diverses i diferents variables teòriques o subordinades, cas en el qual es difícil lograr inferències"... "mentres més alt sigui el nivell d'abstracció (d'una teoria), en el sentit d'incloure classes més inclusivess, més difícil serà enllaçar

indicadors mesurats a aquests conceptes abstractes. A l'hora, quan més amplia sigui la varietat de situacions a les quals s'aplica aquesta teoria, major serà la selecció d'indicadors, i potser major la confiabilitat que haurà de donar-se a l'us d'indicadors múltiples". (Els subratllats són nostres).

Aquesta noció d'"indicador mesurat" BLALOCK la repeteix molt als seus treballs (veure BLALOCK, 1982, pàg. 24 i ss.), la qual cosa fa suposar que també existeixen "indicadors no-mesurats" dels que no parla mai. En canvi sí que parla dels "indicadors de referència" (citant WILEY, 1973; SCHOENBERG, 1972) com aquells seleccionats per proveir mètriques per variables no-mesurades (BLALOCK, 1982, pàg. 80).

A BLALOCK li interessa especialment l'us d'indicadors iguals en contextes diferents, i en aquest sentit destaca com important la distinció de PRZEWORSKI & TEUNE (1970, pàgs. 119-121) entre indicadors "comuns" i indicadors "identics". Els primers són operacionalment molt similars d'un contexte a un altre, mentres que els segons mantenen exactament la mateixa relació amb els "valors veritaders" de contexte a contexte.

Finalment, BLALOCK (1982, pàgs. 63 i 240 i ss.) també distingeix entre "indicadors de causa" i "indicadors d'efecte".

Hem deixat pel final la que considerem aportació fonamental, realitzada per CRITTO (1982, pàg. 63 i ss.) amb la seva particular distinció entre "indicadors empírics" i "indicadors conceptuals".
Un indicador empíric:

"és una observació interpretada"... "quan una sensació, o una dada, és interpretada en funció d'una dimensió donada, passa a ser indicador". Mentres que "es parla d'indicador conceptual per referir-se a determinada dimensió de la qual s'infereix la conducta d'una altra dimensió, d'especial interès per l'investigador. L'indicador conceptual, en

comptes de vincular una dimensió amb una observació, vincula entre sí dues o més dimensions"... "El conjunt de les relacions entre dimensions definides pels indicadors conceptuals, sistemàticament integrades, s'expressa en els models teòrics més amplis i profunds que van explicant, en nivells concèntrics i successius de generalitat, la multiplicitat d'allò observable".

Amb aquest plantejament CRITTO ens ofereix un camí de trobada entre els "indicadors" utilitzats amb el que nosaltres hem anomenat "enfocament tecnològic-analític" dels indicadors socials, tal com els entenen els científics aplicats i tecnòlegs propers al "moviment", i els "indicadors" en el sentit de MERTON i LAZARSELD, vistos des de que nosaltres hem anomenat "perspectiva metodològic-conceptual" (apartat 2.4).

Seguint amb CRITTO (1982, pàg. 74):

"l'indicador, en general, expressa una relació que permet, a partir d'una observació o dimensió, inferir la conducta d'una altra dimensió. El procés té els següents passos:

- a.-cada estimul és interpretat amb referència especial a algunes variables i amb referència indirecta a d'altres.
- b.-els diferents estímuls s'integren en una experiència única i complexa, en la que l'actor, observador o analista les interrelaciona i les relaciona amb les dimensions.
- c.-l'actor pot, així mateix (teòricament), relacionar cada dimensió amb cada una de les restants dimensions (un nombre inacabable) i amb el conjunt d'elles i els seus subconjunts, malgrat que, en la pràctica, es dona una acció incompleta i poc sistemàtica de relacionar així les dimensions (el mètode científic duu, precisament, buscant consistència, a un esforç més sistemàtic -per aproximacions successives- per establir tals vinculacions).

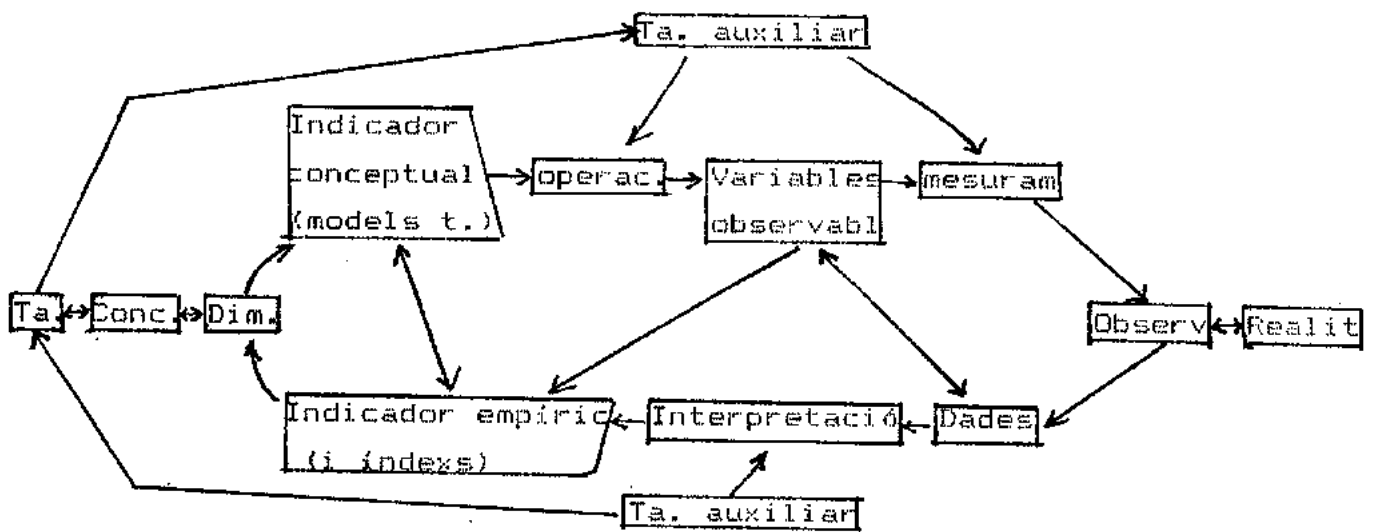
- d.-els indicadors empírics es refereixen més directament a variables específiques i més indirectament -a través d'un raonament a partir de les variables específiques- diuen quelcom de les més generals.
- e.-la informació procedent dels indicadors va així avançant des del particular al general.
- f.-La informació que aporta cada indicador va repercutint així, indirectament, en successives dimensions en forma de cadena, a partir de la primera a la qual apunta.
- g.-d'aquesta manera, cada indicador repercuteix sobre el conjunt de les dimensions, i sobre els diversos subconjunts.

Un "indicador conceptual" pot ser, per a CRITTO (1982, pàg. 67):

"una variable no directament observable, però inferida d'observacions, que diu quelcom en relació a un tema que interessa".

Però l'observació realment important de CRITTO, al nostre parer, és que un indicador tan pot referir-se a una relació amb una observació (és a dir, amb un fenomen observat de la realitat) com a una dimensió (és a dir, una derivació d'una conceptualització).

Els plantejaments de CRITTO, enriquits amb les observacions dels altres autors que acabem de citar, ens han suggerit que podem esquematitzar gràficament (molt simplificadament, és clar) el procés investigador utilitzant indicadors, de la següent manera:

Aquest model ens il·lustra molt a grans trets quina funcionalitat donen als indicadors aquells que els utilitzen al sí d'un procediment inductiu i aquells que ho fan al sí d'un procediment deductiu. També clarifica que no són exactament el mateix tipus d'indicadors els uns i els altres, però que mantenen entre si una vinculació epistèmica bidireccional, directa o a través de les derivacions d'una teoria. El procediment metodològic que suggereix aquest model per a poder aproximar-se en fases successives al coneixement paulatí d'una complexa realitat social intentarem aprofundir-lo més endavant.

Volem acabar aquest apartat fent una proposta respecte a la tipificació dels indicadors, fruit de les reflexions que ens ha suggerit tot el que hem exposat en ell. No es tracta d'afegir una tipificació més a la ja excessiva llista, sinó d'obrir una perspectiva metodològica d'articulació entre els indicadors que encara no sembla reeixida.

Ens volem remetre primer de tot a la multiplicitat de diferents classificacions utilitzades pels indicadors "socials" que hem referit a l'apartat 2.4. Reconeixem que algunes de les classificacions aportades tenen la seva justificació i utilitat.

Tanmateix, la idea que hem apuntat ja a la introducció de que els

indicadors són plasmació d'una mena d'"estil epistèmic" ens ha suggerit que manca una perspectiva tipificadora dels indicadors més decididament en funció de l'aportació que el contexte metodològic del seu us pot fer al coneixement científic.

Entenem que aquesta aportació cal definir-la, com a mínim, amb dues coordenades: La disciplina (o disciplines) científica en que se sustenta la teoria (o teories) que donen fonamentació al seu us concret, i el seu "nivell epistèmic". La necessitat clarificadora de la coordenada disciplinària ja l'hem exposada a l'apartat 2.6. En properes pàgines ho ampliarem repassant alguns dels àmbits de la realitat que ja s'estan abordant amb indicadors, d'especial rellevància per a la Psicologia Social en concret.

Queda per explicar, doncs, quina és la coordenada tipificadora dels indicadors en funció del seu "nivell epistèmic", és a dir, el "grau" d'aportació al coneixement científic que potencialment pot tenir el seu us dins diferents procediments metodològics.

Recordem que, entre nosaltres, ja l'any 1967, DE MIGUEL (1967, pàg. 18), abans, per tant, que LAND (1975, 1983) (citats a l'apartat 2.4) fes una reflexió semblant, puntualitzava la necessitat de tractar metodològicament de manera diferent els indicadors descriptius dels analítics. En els primers, subratllava, la hipòtesi essencial és preveure simplement una regularitat estadística de les dades. En els segons, existeix una hipòtesi prèvia que explica la major o menor incidència de les dades.

Tenint en compte totes aquestes consideracions, les categories que proposem són les següents:

- 1.- **Indicadors descriptius.** Són els indicadors utilitzats mitjançant el procediment que anomenat "tècnico-descriptiu", la funció dels quals és ser útils en aplicacions particulars o, merament, a oferir informació

de caràcter genèric sobre aspectes de la dinàmica social. El seu grau d'aportació al coneixement científic és ínfim o nul, al menys de manera immediata. Poden, però, quedar a l'espera de poder ser vinculats a alguna teoria científica. Podriem també qualificar-los de "pre-científics" i "hiperempírics".

2.-Indicadors tecnològics. Són els indicadors utilitzats en l'enfocament que hem anomenat "tecnològico-analític". Estan configurats per quantificacions disponibles o viables sobre realitats observades que, per derivacions epistèmiques justificades en el marc d'alguna teoria científica amplia o d'abast intermig, es poden vincular raonablement a una dimensió d'un concepte.

Poden aportar coneixement científic sent instruments en un procés inductiu, a partir de l'anàlisi de dades disponibles, o poden utilitzar-se per la comprovació d'hipòtesis previament derivades de les teories que els justifiquen (poden, aleshores, derivar d'un indicador conceptual).

3.-Indicadors conceptuals. Són els indicadors utilitzats mitjançant el procediment que hem anomenat "metodològico conceptual". Deriven de l'anàlisi conceptual i conseqüent operacionalització del conjunt de dimensions conegudes d'un concepte científic lligat a alguna teoria, existint alguna formulació hipotètica sobre les relacions dels diferents indicadors d'un mateix concepte o dimensió entre si i la manera de mesurar-los.

Poden aportar coneixement científic sent instruments en un procés deductiu. El seu mesurament pot no ser viable de manera directa, o les dades requerides poden no estar fàcilment disponibles en un moment donat o per una realitat concreta, en el qual cas poden requerir indicadors tecnològics observables amb els que mantinguin

una relació epistèmica.

En el cas dels indicadors descriptius, a un altre nivell de tipificació, pot ser interessant també discriminar si estan formats per dades qualitatives o quantitatives. Per exemple, els anomenats informes socials o rapports socials poden fonamentar-se en ambdós tipus de dades, mentres que les comptabilitats socials o sistemes de comptes socials es caracteritzen per estar configurats només amb dades quantitatives.

Els indicadors tecnològics acostumen a ser els majoritàriament utilitzats en les recerques per encàrrec (siguin més aplicades, o més tecnològiques) orientades a la resolució de problemes o a la presa de decisions, i els que es poden utilitzar en la valoració de programes d'actuació social en general, quan es tracta de programes o recerques teòricament ben fonamentats (altrament són indicadors merament descriptius). La seva debilitat estriba en que acostumen a comportar marges d'error molt importants.

En el cas dels indicadors conceptuals, propis de la investigació derivada de la ciència bàsica, interessa discriminar com a subcategorització, si el seu mesurament és o no viable en un moment donat, sigui directament, sigui a través d'indicadors deduïts amb l'ajuda d'altres teories. Si ho és d'alguna manera, tot seguit es pot confeccionar el disseny més adient de recerca aplicada. Si no ho és, han de quedar en situació de "latència" a l'espera de disposar de noves dades o nous instruments de recerca, entre els quals poden figurar indicadors tecnològics obtinguts inductivament. Els indicadors conceptuals entenem que són els que guarden major "potencialitat" científica, però el seu us queda en la pràctica molt limitat pels recursos i dades disponibles.

3.4.-El paper dels indicadors en el procés de recerca científica: Requisits metodològics del seu us.

En ciència, al "camí per arribar a alguna cosa", al procediment per arribar al coneixement, és al que en diem **METODE** (MUNNÉ, 1971; pàg. 43 ed. 1979). Com diu GINER (1969; pàg. 28-29 ed.1976) "el mètode és el procés d'investigació que ha de seguir la ment per acrecentar el seu coneixement", mentres que "se'n diu metodologia a l'estudi sistemàtic dels mètodes utilitzats per una ciència en la seva investigació de la realitat".

Per a BUNGE (1980, pàg. 28) "un mètode és un procediment regular, explícit i repetible per a assolir quelcom, sia material, sia conceptual".

L'us d'indicadors comporta una manera d'aproximar-nos al coneixement de la realitat, tan "material" i social, com conceptual. Hi ha una certa analogia entre la funció que juga un indicador en el procés de coneixement i el que juga un signe en el procés de comunicació. Entre altres coses, ambdós poden ser equívocs si no se'ls utilitza mitjançant unes regles consensuades.

Un indicador, genericament, podriem definir-lo com un instrument per aproximar-nos al coneixement d'alguna realitat empírica o conceptual. Per tant, un indicador "sensu strictu" tan pot ser científic com no. El seu us pot o no seguir un mètode. És més, el mateix BUNGE (1975, pàgs. 70-73) diu que:

"els indicadors més sensibles són, clarament, els quantitativus". Ara be, "segurament no tots els indicadors necessiten ser quantitativus".."utilitzar-los depèn dels nostres objectius; i també del nostre marc teòric".

En tan que el seu us reuneixi una sèrie de requisits científics, podem definir que l'us d'indicadors configura un procediment

científic. Generalment, però, els mètodes i tècniques que possibiliten l'ús d'indicadors són poc "robustos": Poden abastar molt, però d'entrada afinen poc. Un indicador participa d'un concepte mètric poc precís. Això no treu que, com diu MOSTERIN (1984; pàg.37),

"en la gènesi de molts conceptes mètrics importants observem dos moments: La precisió d'una idea intuïtiva per a un àmbit restringit, i la posterior ampliació del seu abast, redefinint-lo en funció dels nous coneixements assolits".

és per això que aquí s'escau recordar la cita que hem fet a l'apartat 3.2, quan partint d'altres pressuposits, BLALOCK (1982, pàg. 25) arribava a conclusió, que:

"qualsevol procés de construcció d'una teoria i de mesurament d'una realitat no poden ser vistos com a fonamentalment diferents".

Ambdós formen part d'un conjunt d'assumptions teòriques i epistemològiques que han de quedar articulades de manera coherent. O com diu COTTA (1984, pàg. 40):

"les necessitats de mesurament han d'estar basades en una teoria que justifiqui la seva existència, dins de cada disciplina".

és clar que el món, la realitat, no està estructurada de per sí d'una manera unívoca. Com ja hem senyalat a l'apartat 3.2 que diu CRITTO i molts d'altres autors, som nosaltres els qui l'estructurem al projectar sobre ella els nostres conceptes (MOSTERIN, 1984; pàg. 12) (MAYNTZ, HOLM & HUBNER, 1969; trad. 1975, pàg. 13). KELLY (1963; trad. 1966 pàg. 20-21) deia que l'home mira el món a través de les pautes que ell crea i que després tracta de fer concordar amb les realitats de que es compona el món.

La importància de la prefiguració de la realitat que fa tot home (no sols el científic) és, doncs crucial; tan si ens hi referim des de les òptiques conceptuals de la "construcció" (com fa KELLY, 1963), "representació" (com fa MOSCOVICI, 1961, 1975, i la seva escola; veure també DARIO PAEZ, 1987), "panorama mental" (com fa MARUYAMA, 1979, 1983), "conceptualització" o "constructe", segons la perspectiva teòrica en que ens situem, i el contingut que li donguem a cada noció.

DOISE (1985) també ha posat de relleu els lligams entre Psicologia Social i constructivisme social, referint-se especialment a l'escola piagetiana.

Com veurem a l'apartat 4.5, aquestes prefiguracions de la realitat condicionen fins i tot la nostra consciència sobre el canvi social i l'actitud sociocultural que adoptem davant d'ell.

La prefiguració de la realitat la fem a partir tan de les dades internes-subjectives, com de les dades externes, observables. Aquestes darreres es poden objectivar, esdevenir consensuades, i es poden acceptar com a científiques per la comunitat científica si reuneixen uns requisits determinats. Entre les dades internes en tenim de molt difícils de mesurar: intuïcions, motivacions, imaginacions, etc. Les externes configuren les informacions disponibles. Entre aquestes informacions i la prefiguració que fem de la realitat hi ha cadenes d'operacions, algunes lògiques, altres realment imaginatives. La "transformació" d'una dada en un "indicador de" és un graó fonamental d'aquesta cadena.

La noció d'indicador permet ser considerada dins diversos mètodes d'abordar el coneixement de diferents realitats socials i humanes. Epistemològicament, i tal com confirma la tipificació d'indicadors que fan MAYNTZ, HOLM & HÜBNER il·lustrada a l'apartat 3.3, podria ser utilitzada en qualsevol procediment científic. Tanmateix, el mot ha quedat fonamentalment vinculat a l'estudi d'aquells fenòmens socials més complexos i de conceptualització més abstracte, pels quals no es plantejable el

mètode experimental, degut a la gran quantitat de variables que el seu estudi requereix manegar, i per la pràctica impossibilitat de controlar-les.

Un procediment metodològic rigorós de recerca científica utilitzant indicadors ens permet acostar-nos processualment al coneixement d'aquestes realitats, assajant d'establir relacions progressivament més sòlides entre les dades disponibles i les dimensions i conceptes que hom preten estudiar.

Quan no tenim tota la informació (i és discutible que alguna vegada realment la poguem tenir tota) sobre un fenomen de la realitat, l'única cosa que podem fer es aproximar-nos-hi, malgrat que conscients que treballarem amb marges d'error que poden arribar a ser molt elevats. La virtualitat de seguir un procediment científicament rigorós és que ens permetrà minvar els marges d'error per aproximacions successives. La complexitat i abstracció dels fenòmens coverteixen el procediment, però, en molt més llarg del que resulta amb el mètode experimental, potser en inacabable...

Al llarg de les pàgines següents d'aquest treball volem il·lustrar com amb procediments que utilitzen indicadors és poden realitzar, i de fet s'han realitzat aproximacions científiques al progressiu coneixement de realitats ben diverses sobre les que disposem de teories científiques vinculables. La factibilitat pràctica de l'aproximació dependrà dels recursos disponibles per a obtenir-ne dades quantificables i fiables. En el procés d'aquesta aproximació serà tan possible afinar les mesures de la realitat, com les conceptualitzacions que apliquem sobre la mateixa.

Veiem ara algunes aportacions que poden fer els indicadors en un procés de recerca científica. En primera instància un indicador pot ser un mer **element descriptor** de la realitat, fins i tot d'una realitat que no percebim, sinó que només intuïm, però que imaginem vinculada a un conjunt de fets manifestos.

Com qualsevol altre tècnica descriptiva, un indicador descriptiu és asèptic en sí mateix, i "se li poden fer dir coses" per pura convenció, imaginativament o segons interessos particulars, ja que no ens aporta explicació científica sobre la realitat. Ara bé, no es pot negar que la simple descripció forma part del primer pas bàsic per conèixer la realitat: tenir-ne informació ordenada. Ajuda a "construir" una percepció "intuitiva" d'allò no directament perceptible, i, en fortes ocasions, té la funció facilitadora, i fins i tot provocativa de despertar l'interès per a recerques més propiament científiques.

Entre els autors adscrits al "Moviment dels Indicadors Socials" trobem freqüentment una segona atribució dels indicadors com a instruments-guia per a l'acció social (FOX, 1974; pàg 5).

Aquesta és una atribució híbrida, a cavall entre ser "element descriptor", i la que volem enunciar en tercer lloc: ser instrument per a l'hipotetització de relacions dins un procés de recerca científica. Aquest procés interrelacional es refereix, com ja hem dit, tan a realitats fàctiques com conceptuals.

Els indicadors com a "instrument guia per a l'acció social" poden utilitzar-se en un procediment científic, o com a simples descriptors que seran interpretats, per exemple, políticament. En la seva versió científica, si es disposa de sèries temporals de dades, poden ser utilitzats mitjançant dissenys experimentals o quasiexperimentals de línia base, en programes d'acció social estrictament tècnics.

Finalment, com clarament es desprèn de la tercera atribució poden ser utilitzats vinculats a teories científiques, amb la qual cosa formaran part de recerques que podran posar a prova les hipòtesis derivades d'aquestes teories.

En l'obra de CARLEY (1981) creiem trobar un dels esforços més destacables per oferir sortides al cul de sac on moltes recerques

tècniques amb indicadors socials s'havien ficat, tenint series dificultats per re-connectar amb una utilització verdaderament científica dels indicadors en els processos de recerca, és a dir, amb aquesta tercera atribució funcional que acabem de fer als indicadors.

Es constata una pobra capacitat dels indicadors socials per detectar relacions causals entre factors, quan autors com BUNGE (1975) havien apuntat que aquests indicadors impliquen una noció de causalitat relacionant-los amb el benestar.

Les crítiques de diferents autors, entre ells LAND (1971), apuntaven en la direcció de la manca d'una teoria social amb que relacionar-los. Només una teoria subjacent podia verdaderament donar capacitat explicativa i predictiva als resultats obtinguts amb indicadors. És clar que el problema estava no tan en la "incapacitat" dels indicadors, com en la seva utilització dins procediments simplistes i inadequats.

CARLEY (1981) cita que MERTON ja havia apuntat el 1967 l'existència de dos tipus de teories sociològiques: Teories de sistema total i teories d'abast intermig ("middle range theory"). Aquestes segones abasten aspectes limitats dels fenòmens socials i es planteixen hipòtesis de menor extensió. La seva gran utilitat està precisament en guiar la recerca empírica.

MERTON argumentava que la teoria sociològica ha de procedir de dues maneres: desenvolupant primer teories intermitjes, de les que derivar hipòtesis que puguin ser investigades empíricament, i, després, embolcallar aquestes teories de teoria més general, que resulti adequada per consolidar-les. (Segons les nostres informacions, MERTON plantejà la seva noció de "teoria d'abast intermig" uns quants anys abans: MERTON 1949 rev. 1957, i també a MERTON & LAZARFELD, 1950).

CARLEY (1981, pág. 70), afirma que "contrastar hipòtesis incrementals al nivell 'micro' és essencial per la bona recerca

amb indicadors socials". Com a conseqüència, es considera aliniant-se amb els plantejaments dels científics socials que MULLENS (1973) bateja com "els nous causalistes".

CARLEY agafa com a punt de partida la definició de "teoria" donada per GUTTMAN (1979, p.12) segons la qual:

"una teoria es una hipòtesi d'una correspondència entre un sistema defintori per un univers de relacions i un aspecte de l'estructura empírica d'aquestes observacions, juntament amb una exposició raonada de tal hipòtesi".

Aleshores, continua CARLEY, pels indicadors socials hem de donar dos passos en establir la seva relació amb la teoria social:

"Primer, cal establir una hipòtesi (una proposició empírica contrastable) de que una variable (l'indicador) està en una relació recurrent definible amb una altra o altres variables (les 'indicades'), és a dir, que la relació postulada és vàlida. Segon, si aquest és el cas, els indicadors poden ser utilitzats en posteriors tests de validació de la teoria social postulada. Això implica la quantificació de la teoria per apuntar hipòtesis causals, donat que les evidències que permetin establir la validesa de les hipòtesis haurà de ser, en general, quantitatives".

Tots dos passos, relacionant indicadors amb teoria, impliquen establir la validesa d'una hipòtesis. En el sentit més ampli això que cal demostrar fins a quin punt la relació indicador-indicat postulada s'avé amb el comportament manifest de una sèrie d'observacions de la vida real. És a dir, cal considerar específicament la validesa interna i la externa.

La validesa interna es refereix a fins a quin punt les mesures reflectides per un indicador particular sota consideració es poden acceptar confiablement com a reflexe de la realitat. És a dir, fins a quin punt el sistema defintori de la teoria ha estat

apropiadament operacionalitzat. També requereix consideració de la significació causal de les mesures: si la mateixa relació pot haver succeït per atzar o si variables exògenes poden haver afectat la relació.

La **validesa externa** es refereix a la confiança amb la que podem generalitzar desde la mostra i experiment particular de recerca que hem realitzat a poblacions més amples i diferents condicions. L'establiment de validesa externa d'un indicador és el que permet en el segon pas de l'anàlisi: la validació de teoria social. En arribar a aquest punt, tanmateix, els canvis de qualsevol indicador social resten subjectes a judicis normatius, és a dir, que discriminar si el canvi de valor d'un indicador és "bo" o "dolent" esdevé una decisió sòcio-política (CARLEY, 1981, referint-se, és clar, als indicadors utilitzats en l'amplia gamma de serveis de benestar social, derivats de postulats sòcio-polítics sectorials).

Tot aquest fil de consideracions de CARLEY ens sembla ben útil i bastant extrapolable a una reflexió sobre els "indicadors" en general, sense el "social" connotat de la manera comentada pel "moviment" dels indicadors socials. Hauriem, però, de matitzar que on ell parla de "decisió sòcio-política", que certament té un pes molt fort pels indicadors socials, nosaltres hi veiem en tots els casos en que es tracti d'un us aplicat, una prèvia decisió tecnològica, fonamentada en arguments científics.

Per ABRAHAMSON (1983) els problemes metodològics més importants relacionats amb els indicadors en general, són els que es presenten en qualsevol procés d'operacionalització de conceptes: els d'establiment tan de la seva **validesa** com **fiabilitat**.

La primera pregunta que sistemàticament cal fer-se quan hom preten utilitzar indicadors en un recerca és "indicador de què?". Per sorpresa de molts, l'us quotidià que s'acostuma a fer d'aquesta paraula fa que molts supostos indicadors "evidents" no se sap molt clarament què indiquen i, en conseqüència cal

descartar-los com a científics.

Ara be, un cop ben definit el concepte, és a dir, allò que es preten mesurar amb l'indicador, la pregunta següent és "mesura realment aquest indicador allò que ens proposem mesurar?". La resposat ja no és ara gens fàcil. Quan estem intentant mesurar objectes abstractes, per definició, no els podem observar directament. Aquests objectes només els coneixem empíricament a través dels seus indicadors, i per tant, no poden ser separats d'ells amb propòsits comparatius. És difícil examinar el fenomen apart de l'indicador. Aleshores no tenim més remei que utilitzar un seguit d'estratègies metodològiques per inferir la seva validesa.

Distingirem, seguint ABRAHAMSON (1983), quatre tipus de validesa a contrastar, sempre que sigui factible, en qualsevol indicador: Lògica, Concurrent, de Constructe i Predictiva.

Validesa Lògica: A cops també anomenada validesa de contingut i validesa directa ("face validity"). Es pot dir que més que un verdader procediment metodològic és un "repàs" o "recordatori" de tot el procés teòric d'establiment d'una relació entre concepte i indicador, bo i preguntant-se quelcom tan elemental com "es veu correcte aquest indicador?" (ABRAHAMSON, 1983, pàg. 136). Una de les seves variants és l'anomenada "validesa d'experts", o "jury validity", que es basa en demanar una confrontació dels criteris de suposta validesa a persones expertes en el tema i alienes a l'estudi o recerca en qüestió.

Validesa Concurrent: També anomenada validesa de criteri o validesa pragmàtica. Consisteix en contrastar un indicador amb d'altres operacionalitzacions del mateix concepte, que ja hagin estat assumides com a vàlides, per veure si existeix correlació.

Validesa de Constructe: Consisteix en examinar la consistència teòrica de les relacions existents entre diversos supostos indicadors d'un mateix concepte.

Validesa predictiva: Consisteix en examinar si un indicador d'un concepte determinat correlaciona amb indicadors d'altres conceptes d'una manera teòricament significativa. Aquesta contrastació exigeix partir d'alguna teoria que permeti suposar que existeix alguna relació entre els conceptes i els indicadors. Aleshores, a partir d'un disseny quasiexperimental, es pot tractar l'indicador en qüestió tan com a variable independent (és a dir, com a variable predictiva), o com a variable dependent (és a dir, com a conseqüència).

Establir la validesa d'un indicador és crucial, ja que, altrament, no té massa sentit parlar de fiabilitat, ni d'altra cosa. Un indicador vàlid ha de ser congruent amb un concepte. Ara bé, un cop demostrada la validesa, el següent pas en importància sempre és l'establiment de la fiabilitat, és a dir, de la consistència de l'indicador, sobretot amb el pas del temps.

Parlarem de que un indicador és fiable fins el grau en que assigni valors consistents a casos individuals. Tota mesura té, però, un **error aleatori**. Quan més consistent sigui la mesura, menor ha de ser l'error aleatori, i més alta la seva fiabilitat. Un indicador no fiable no correlaciona amb si mateix. La fiabilitat és condició necessària, però no suficient per a la validesa d'un indicador. La fiabilitat, igual que la validesa, és molt difícil establir-la en un sentit absolut. Sempre l'establim a través d'un procediment metodològic d'inferència probabilística.

Pel que fa a la **fiabilitat** dels INDICADORS en general, ABRAHAMSON (1983, pàg. 140 i ss.) en destaca dos tipus: Temporal i Interna.

Fiabilitat Temporal: Es referix a la persistència al llarg del temps en la mesura d'un fenomen idèntic. La forma més habitual de comprovar-la és el procediment test-retest, és a dir, mesurar dos cops el mateix, en dos moments diferents del temps, i comparar els resultats.

En la pràctica això ofereix moltes dificultats. En tot el que són qüestionaris personals, un problema gens despreciable és que la primera passació, per regla general, influencia la segona. És aleshores difícil suposar quant temps cal deixar passar perquè aquesta influència estigui suficientment "oblidada" sense que les circumstàncies hagin canviat sensiblement pel mer pas del temps.

Fiabilitat Interna: Quan la medició d'un fenomen implica la recollida de dades de diferents aspectes parcials supostament correlacionats entre sí, com pot ser el cas, per exemple, dels ítems d'un qüestionari monotemàtic, es pot utilitzar una altra procediment per establir la fiabilitat d'una mesura: La dicotomitziació dels ítems mesurats per algun procediment d'atzar, de manera que tinguem dues parts iguals. Aleshores podem, o bé comparar aquestes parts entre sí, o bé cada part amb el tot, per veure si la correlació és alta. Aquesta comprovació no elimina, però, la necessitat d'establir la fiabilitat temporal.

A més de vàlids i fiables, GONZALEZ RODRIGUEZ (1986) argumenta que els indicadors també han de ser: Sensibles, específics i comparables.

Sensibilitat: Es refereix a la capacitat de captar els canvis rellevants en la situació o fenomen que ens interessa estudiar. Posa l'exemple clàssic de la taxa de mortalitat que, malgrat haver estat tradicionalment utilitzada com indicador de salut, argumenta aquest autor que està clarament demostrat que és poc sensible als canvis de l'estat general de salut d'una població ja que la majoria d'enfermetats no són mortals.

Especificitat: Un indicador ha de reflectir els canvis de la situació o fenomen que ens interessa estudiar, i sols aquests. Si és sensible a d'altres canvis, es convertirà en una permanent possible font d'error.

Comparabilitat: Els indicadors han d'utilitzar instruments de

mesura equiparables, és a dir, escales homogènies i intervals homogènis. Altrament pot no haver manera de comparar els valors de diversos indicadors entre sí.

Finalment ens sembla interessant reflectir també les quatre fonts d'error bàsiques que GONZALEZ RODRIGUEZ (1986) adverteix per qualsevol indicador:

- 1.-Inconsistència en l'aplicació d'una definició operativa de la variable.
- 2.-Errors en el procediment de recollida de dades.
- 3.-Errors deguts als instruments de recollida de dades.
- 4.-Errors deguts al procediment de codificació de les dades.

En funció de la descripció desenvolupada fins aquí en aquest treball, podem, en opinió nostre, sintetitzar les etapes més generals i freqüents en tot estudi abordat a través d'indicadors en les 9 següents:

- 1.-Definir un concepte objecte d'estudi i perfilar, detallant en el possible, el seu contingut en relació a la realitat que es preten que representa. Quan sigui factible, enmarcar-lo en una macroteoria.
- 2.-Definir les dimensions teòriques d'aquest concepte. Detallar-ne l'articulació entre elles amb l'ajuda de microteories i sintetitzar-ho en un model teòric.
- 3.-Perfilar una aproximació a l'univers d'indicadors teòrics de cada dimensió.
- 4.-Derivar possibilitats operacionals de cada dimensió teòrica, utilitzant teories auxiliars de mesurament que siguin pertinents, de manera que s'esbossi una aproximació a l'univers d'hipotètics indicadors empírics d'aquestes dimensions.
- 5.-Mostrejar l'univers d'indicadors empírics, incorporant criteris de viabilitat i fent explícits, en el possible, els biaixos que comporten les possibilitats pràctiques

- d'aconseguir dades fiables sobre cada indicador.
- 6.-En funció dels indicadors empírics disponibles que hagin estat seleccionats, construir un model de treball, il·lustratiu de l'articulació entre ells i de les relacions esperades. Per que el model sigui útil, cada grup d'indicadors contemplat ha de resultar una mostra representativa dels conjunts de variables que actuen de formes semblants sobre la realitat conceptualitzada.
 - 7.-Posar a prova la capacitat descriptiva d'aquest model, en relació a diferents realitats. El model ha de ser capaç d'explicar diferents situacions existents en la realitat en consonància amb les microteories utilitzades en la construcció del model teòric. És possible, però, que precisi de noves microteories o noves hipòtesis per acabar de fer coherent la descripció que ofereix.
 - 8.-Posar a prova aquest mateix model pel que fa a la seva capacitat predictiva. El model ha de ser capaç d'explicar els canvis que es produeixen en la realitat estudiada a partir de la modificació dels valors de determinades variables. Tan si aquesta modificació és espontània, com si és intencional. A partir d'aquí el model ha de permetre també l'operació inversa: Hipotetitzar quines i com haurien de ser unes modificacions intencionals sobre una realitat per aconseguir un canvi desitjat en la situació donada. És a dir, ha de possibilitar la planificació del canvi psicosocial.
 - 9.-Perfeccionar el model de treball a partir de la revisió de cada una de les 8 etapes anteriors. S'incorporaran nous indicadors teòrics i empírics, al seu nivell, quan això pugui millorar la capacitat descriptiva i predictiva del model, de la mateixa manera que se suprimiran aquells indicadors que no aportin informació rellevant.

Aquestes etapes podrien tenir, obviament, certes diferències segons les especificitats del sistema d'indicadors que es pretengués construir.

3.5.-Indicadors i models.

CARLEY (1981, citant LAND, 1975b) deia que quan és possible:

"interpretar el sentit de la relació entre indicador i teoria, és important que ambdós quedin explicitats i formalment relacionats en forma lògica, de manera que expressi totes les dimensions importants de la relació. Aquesta forma lògica és generalment anomenada model. En el primer pas de l'anàlisi, la relació indicador-indicat, aquesta forma lògica pot ser expressada com un model d'indicador social, i, en el segon pas, indicadors en relació a la política, com a model de política social"

La noció de "model", no obstant, és utilitzada, com a mínim, de quatre maneres diferents a la literatura sobre indicadors socials (McFARLAND, 1975, pàgs. 361-362):

- 1.-Com a prototipus o tipus exemplar de quelcom al que caldria aspirar: Una ciutat-model, per exemple.
- 2.-Una sèrie de plans esquemàtics mostrant què és una cosa o com una cosa cal desenvolupar-la: Un model de màquina o un model arquitectònic, per exemple.
- 3.-Un procediment d'anàlisi de dades per a propòsits generals, sense contingut: un model de programació lineal, per exemple.
- 4.-Un model matemàtic: un model economètric, per exemple.

Aquests darrers models, els matemàtics, afirma CARLEY (1981, pàg. 72), que són els realment útils quan les assumpcions fetes sobre la relació entre fenomen social i indicador pot ser expressada amb precisió i, utilitzant un raonament matemàtic, i els efectes causals de la relació poden ser posats a prova, com es fa al path anàlisi. Per altra banda, aquests models també són útils per predir tendències en el canvi social.

FORCESTE & RICHER (1973) distingeixen entre models descriptius i models explicatius. Els primers es basen en conceptes no operacionalitzats. Els segons contenen hipòtesis explicatives explícites i els conceptes més importants operacionalitzats. Per tant, en la tipologia de CRITTO (1982), els primers són models amb indicadors "teòrics" (no els que hem anomenat indicadors descriptius, els quals no poden ser, propiament parlant, modelitzats), i els segons, models amb indicadors "empírics".

Un model en el que tots els conceptes han estat operacionalitzats i les relacions entre ells han estat validades és una teoria. Tenim així que hi ha un continuum des d'un model descriptiu fins a una teoria provada (CARLEY, 1981).

Un model no s'ha de confondre ni amb les dades que conté, ni amb la teoria subjacent: El model serveix per relacionar lògicament la teoria postulada al comportament observat.

Un model esdevé teoria per dues vies:

- 1.-Especificant en quins medis és aplicable i en quins no.
- 2.-"Edificant" el model, bo i afegint-li models auxiliars, fins que esdevingui aplicable a molts medis, amb la perspectiva d'arribar a tots.

En resum, CARLEY (1981, pàg 74) manté que cal treballar amb indicadors socials amb la perspectiva de que el desenvolupament teòric a seguir és un continuum que segueix aquest ordre:

- 1.-Models descriptius.
- 2.-Models explicatius o causals.
- 3.-Teories intermitjes provades.
- 4.-Teories unificades o paradigmes generals.

Aquesta perspectiva-guia per enfocar el treball amb indicadors en general entenem que es pot prendre com a referència, sempre i

quant la completem amb aportacions d'indubtable valor fetes per d'altres autors.

LAND (1971) suggerí que una focalització en models que descriguin processos socials específics pot permetre anar desenvolupant models socials comparables als econòmics, que han estat utilitzats en ocasions amb èxit.

Alguns autors, com és el cas d'ANDERSON (1973) expresen que es necessiten **models causals** per relacionar l'impacte social dels principals processos socials i de les polítiques públiques amb els indicadors de qualitat de vida.

Segons aquest autor (op.c., pàg. 286) la metodologia necessària està proveïda pels procediments de confecció de models causals desarrotllats per la biologia, l'economia i les ciències socials. Per aquestes darreres cita treballs de BLALOCK, de DUNCAN i de LAND, sobre models causals i sobre path anàlisi. Entre nosaltres tenim també el de VISAUTA (1986).

BLALOCK és, sens dubte, un dels inspiradors dels importants treballs existents sobre **indicadors múltiples**, el de SULLIVAN i FELDMAN (1979), relacionat i complementari als treballs d'ASHER (1976) sobre modelació causal.

Per la seva part, BUNGE (1968, 1975) ha senyalat que el terme "model", en ciències teòriques de la natura i de l'home té dos sentits principals:

- a) representació esquemàtica d'un objecte concret.
- b) teoria relativa a aquesta idealització.

El primer és un **concepte**, del que certs trets poden a vegades representar-se gràficament. El segon és un sistema hipotètic-deductiu particular, que només es pot figuritzar amb un arbre deductiu.

Per a BUNGE (1968, pàg. 15 trad. 1985), un model teòretic es caracteritza per ser un sistema hipotètic-deductiu concernent a un objecte-model que, a l'ensem, és una representació conceptual esquemàtica d'una cosa, o d'una situació real o supostament real. Distingeix, per tant, entre "model teòretic" i "objecte-model".

L'objecte-model, o model conceptual són els únics que podran donar-nos una imatge simbòlica d'allò real (op.cit., pàg. 13), donat que la major part de les coses i de les propietats estan ocultes al nostres sentits. Sols models construïts amb l'ajuda de la intuïció i la raó i sotmesos a contrastació empírica han triomfat, i, sobretot, són susceptibles de ser corregits en cas de necessitat. Per aprehendre la realitat es comença per apartar informació, s'hi afegien després elements imaginaris (o, més aviat, hipotètics) però amb una intenció realista, i es construeix un objecte-model esquemàtic que, per donar fruits, haurà d'injertar-se en una teoria susceptible de ser confrontada amb els fets.

En síntesi, BUNGE (1968, pàg 27) manté que cal distingir entre:

- 1.-L'objecte-model "m" que representa els trets clau (o supostament clau) d'un objecte concret "r" (o que se suposa concret).
- 2.-El model teòretic "Ts", que especifica el comportament i/o el/s mecanisme/s intern/s de "r" per via del seu model "m".
- 3.-La teoria general "Tg", que acull "Ts" (i d'altres) i que deriva el seu valor de veritat, així com la seva utilitat, dels diversos models teòretics que es poden construir amb ajuda seva, però mai sense suposicions ni dades que la desbordin, i recollits per l'objecte-model "m".

Seguint amb BUNGE (1968, pàg 33), ens diu que generalment, els models teòretics que s'han contrastat estan més o menys lluny de la veritat total:

"tot model teòretic és, en el millor dels casos, un quasi-model, en el sentit que les seves fórmules són aproximativament satisfetes per la realitat. No hi ha, doncs, identitat entre model teòretic i model en el sentit semàntic. Per això seria convenient reemplaçar l'expressió 'model teòretic' (i també 'model matemàtic') per 'teoria específica'. ("microteoria", dirà a un altre lloc).

"El model teòretic sempre és parcial i aproximatiu: No capta sino una part de las particularitats de l'objecte representat. Per això fracasarà tard o d'hora. Però en la ciència la mort és fructífera: el fracàs d'un model teòretic empenyerà vers la construcció sia de nous objectes-model, sia de noves teories generals".

L'únic mètode efectiu per aprehendre la realitat pel pensament és fer de les coses concretes imatges conceptuales (objectes-model) cada cop més riques i expandir-les en models teòretics progressivament complexes i cada cop més fidels als fets (op.cit, pàg. 34). No és necessari que els objectes-model siguin deterministes: poden ser probabilístics (BUNGE, 1968b, trad. pàg 47). Ara be, només les teories específiques (models teòretics) són empíricament contrastables (op. cit., pàg. 46).

Com a contrapunt de tot això, CARLEY (1981) també manifesta que cal tenir presents un seguit de dificultats associades al procés de modelació amb indicadors socials:

- 1.-Seleccionar un indicador o sèrie d'indicadors socials adequats pot ser difícil. Pot existir una ampla varietat de conseqüències associades amb una variable depenent particular.

BUNGE (1975) ja va advertir que fins i tot quan apareix una relació positivament significativa, aquesta és sovint feble. I que el fet de multiplicar el nombre d'indicadors perquè es xequeixin entre sí, no és una garantia real de

que tots i cadascun no siguin indicadors pobres.

Per altra part, sovint les dades no estan disponibles o són accessibles als nivells que es requereixen.

- 2.-Les condicions d'operacionalització per un acostament científic experimental requereix mesures quantitatives. Però, com BRAND (1975) ha apuntat, és il·lògic creure que la informació inquantificable té menys importància que la quantificable. Cal tenir presents les limitacions de l'acostament quantitatiu.

CARLEY (1981) diu que la sol·lució a aquest problema, pel que fa als indicadors socials, està en introduir en l'anàlisi quantitatiu de dades, variables subjectives indirectes mesurables. BLALOCK (1975) argumenta que, malgrat això introdueix desconeguts addicionals dins del model causal, aquest desconeguts han estat sempre implícits en qualsevol aconeteixement. Aleshores, suggereix que una meticulosa conceptualització de la relació causal en un model, abans de començar la recollida de dades, és un pas necessari per poder incorporar aquests aspectes subjectius.

- 3.-La corroboració d'hipòtesis exigeix replicació. Això depen d'una operacionalització estable de les variables importants. Cosa que no sempre passa en l'àmbit de les polítiques socials, on les definicions i els paràmetres dels problemes poden canviar rapidament.

La necessitat de innovar o canviar els programes socials per millorar-ne els resultats, mentres s'estan desenvolupant, poden fer els experiments molt poc fiables.

- 4.-Per contribuir a les teories d'abast mig, un indicador ha de definir les seves fronteres, de manera que se

sàpiga la seva aplicabilitat en determinats entorns i no en altres. La definició d'aquest límits exigeix replicació, però aquesta no sempre és possible en el camp empíric i, llavors, queda confinada al món acadèmic o a l'institut de recerca, cosa limitadora.

La interacció entre el sector orientat a la pràctica política i el teorètic-acadèmic és imprescindible pel desenvolupament de la recerca en indicadors socials (CARLEY, 1981, pàg. 78).

5.-Hi ha problemes amb els límits temporals: l'establiment de covariàncies i la fiabilitat i validesa dels resultats pot exigir períodes llargs de recerca. En canvi, els programes governamentals innovadors sovint requereixen un feed-back molt ràpid sobre els seus resultats.

6.-Existeixen també dificultats metodològiques respecte a l'establiment del procediment d'agregació d'indicadors per formar índex compostos, sobretot per determinar el "pes" de cada indicador.

Per a CARLEY (1981, pàg. 81) l'agregació i assignació de "pes" a un indicador social és també una qüestió d'agregació de models causals, i el nivell de dificultats creix correlativament.

4.-INDICADORS PSICOSOCIALS.

"L'última dècada la psicologia social va passar a l'us sistemàtic d'indicadors d'actituds i sentiments individuals, sobretot en grups d'individus mutuament relacionats". (MERTON, 1949, rev. 1957, trad. pàg. 265)

4.1.-Discussió per a un enmarcament teòric de la noció d' "indicador psicosocial".

Fins aquí hem intentat aportar un seguit de consideracions bàsiques sobre la noció d'indicador i sobre la seva instrumentalització en eina d'aproximació al coneixement d'una realitat específica, utilitzant-lo tan com a mer descriptor purament informatiu, com per a us científic i tecnològic.

Hem també abordat els requisits i procediment a seguir en l'us d'indicadors perquè aquest us pugui tenir l'atribució de procediment científic.

A l'apartat 2.6 hem argumentat en pro de la utilització intradisciplinària del procediment científic d'us d'indicadors per l'estudi de qualsevol fenomen, per tal de poder fonamentar-lo clarament i solidament, de forma prèvia o paral·lela a la seva utilització en àmbits interdisciplinaris. Altrament, els peus d'aquesta interdisciplinarietat corren el perill de romandre de fang.

Simplificant ara l'esquema proposat a l'apartat 3.3, recordem que tot indicador científicament fonamentat es configura en la cadena epistemològica:

progressiu i l'obtenció de mesures aproximatives de fenòmens conceptualitzats en el marc de teories pròpies de la psicologia social.

Puntualitzem que, amb aquesta definició, no ens sentim limitats pel lloc ocupat per un fenomen al llarg d'una suposada escala que va des del "micro" fins el "macro"-social. Ni en la utilització de tècniques anomenades "objectives" o "subjectives". Només ens considerem limitats per les fronteres de la realitat conceptualitzable com a psicosocial des de la disciplina científica de la psicologia social.

S'escau aquí recordar que, tan als orígens del "moviment" dels indicadors socials, com en la construcció històrica dels "indicadors conceptuals", la importància de les aportacions de la psicologia social han estat ben presents a la ment de molts autors destacats. A l'apartat 2.1 hem ressaltat com GROSS (1966) no podia concebre un sistema de comptabilitat nacional sense informacions rellevants de significació psicosocial. A l'apartat 2.5 hem pogut comprovar com, malgrat les serioses resistències i, fins i tot, oberta oposició des d'altres disciplines, sobretot per part d'economistes, els mal anomenats indicadors "subjectius" s'han anat obrint camí prestigiós. Finalment, a l'apartat 3.1 ens hem referit a cites de MERTON (1949, rev. 1957) i LAZARSFELD (1954) atribuïnt un paper pioner a la psicologia social en l'ús sistemàtic d'indicadors.

Malgrat tot, sembla com si la noció d'"indicador psicosocial" hagi encara tingut molt poc ressó, i els mateixos psicòlegs socials no ens l'acabem de creure.

No deixa de ser indicatiu que, entre nosaltres, la primera referència a "indicadors sobre elements psicosocials" l'haguem trobada en els treballs d'un sociòleg, DIEZ NICOLAS (1967, pàg. 194). Els defineix com:

"indicadors sobre estats mentals de la població en relació

amb temes concrets (pacifisme-belicisme, tradicionalisme-modernisme, integració-alienació, participació social-apatia social, religiositat-falta de religiositat, cooperació-individualisme, necessitat d'assoliment, etc..)".

De fet, aquest autor identifica psicosocial amb "dades obtenibles mitjançant enquestes", és a dir, el que altres autors, com ja hem dit, han qualificat de "indicadors subjectius", deixant, per exemple, de costat la important perspectiva de l'avaluació de contextos psicosocials.

La primera al·lusió directa a "indicadors psicosocials", entre nosaltres, l'hem trobada a TORREGROSA (1972), amb una clarividència digna de ser reproduïda, i defensant la inexcusable necessitat d'utilitzar indicadors ben ancorats teòricament:

"..sembla existir el pressupòsit epistemològic, en l'intent de trobar un sistema d'indicadors socials, que els fets socials estan ací, i que només cal disposar d'instruments adequats -indicadors- per descobrir-los...Es pressuposa que, fonamentalment, els indicadors són 'neutres', no sols en el sentit axiològic, sinó també teòric...Però jo no crec que aquesta correspondència es produeixi tan immediatament i nitidament. Els indicadors, les definicions operacionals, responen a un esquema conceptual, a uns pressupòsits teòrics més o menys explicitats, més o menys interconnexionats amb una predefinició de la realitat...Els indicadors no sols van a permetre un major coneixement de la realitat social, una possibilitat d'estructuració cognoscitiva de la realitat 'a posteriori', sinó que, 'a priori' suposen ja una estructuració de la mateixa...La codificació conceptual-operativa a priori pressuposa uns criteris, valors i objectius als que, a judici meu, hauria d'haver-se dedicat major atenció" (TORREGROSA, 1972, pàgs. 161-162).

El treball de CIMA (1979), per la seva part, va dedicar diferents apartats tan a l'avaluació objectiva, com subjectiva, de les

"condicions psicosocials de l'existència col·lectiva", i a les "condicions psicosocials de l'existència individual", nocions força clarificadores.

Probablement l'hàbit de parlar genericament (i ambigüament!) d'indicadors socials ha deixat forta petjada. Per altra part, la polèmica indicadors "objectius" versus "subjectius" ben segur que pot haver erosionat molts ànims.

En contrast, entre els treballs realitzats fins ara utilitzant indicadors psicosocials considerem que en trobem d'importantíssima rellevància social, doncs sovint ha jugat un paper pioner per obrir nous camins a les polítiques socials. Per què, doncs, aquesta mena de timidesa?

Hem definit, seguint BUNGE (1975), que els indicadors poden ser instruments "qualitatius o quantitativs". Aquesta afirmació no ens ha de fer prendre de vista que sols a través de la quantificació podrem aconseguir informació molt sintètica i manipulable amb precisió, i, per tant, útil a determinats nivells; bo i mantenint les precaucions obvies, donada la simplificació de la realitat que poden comportar les quantificacions de fenòmens socials.

En altres paraules, un dels objectius interessants, malgrat que necessàriament lent, en l'ús d'indicadors psicosocials no deixa de ser el propòsit de poder establir índexs psicosocials. Objectiu que, de tota manera, no s'ha de mirar com una panacea, i en el que es convenient no precipitar-se, com veurem que recomanen prestigiosos autors.

Una altra observació important que cal fer és que no podem negar que l'ús científic dels indicadors en psicologia social, avui per avui, en rigor, comporta generalment l'utilització de procediments metodològics "tous", i, sobretot, "lents" en l'acumulació de coneixement científicament sòlid. Això els fa, potser, poc atractius, sumat a que els complexos fenòmens a que

generalment s'han de referir, no faciliten grans lluïments de l'estudiós o investigador.

Per aquestes raons, és probable que les iniciatives per utilitzar-los segueixin sorgint principalment d'imperatius pràctics: de demandes de "faedors de les polítiques socials", i, per derivació, dels tècnics de l'Administració Pública.

Conscients d'això, no podem perdre de vista des de la psicologia social l'empenta que està assolint a d'altres països l'àmbit anomenat "avaluació psicosocial dels impactes socials" (LOUNSBURY, VAN LIERE & MEISSEN, 1983), molt lligat al de la "recerca valorativa" de programes i projectes d'intervenció social, que més endavant explicarem amb més deteniment.

En l'àmbit de les polítiques socials hem vist aparèixer, els darrers anys molts conceptes nous, pretesament definitoris de realitats més o menys perfilades. Realitats que es conceptualitzen perque preocupen.

Sovint esdevenen un repte social nou o bé un problema social seguint els processos de legitimització apuntats per VANDER ZANDEN (1977). Aleshores, hom necessita conèixer la seva gènesi i dinàmica amb més profunditat i, generalment, d'alguna manera o altra, "controlar-lo" i modificar les conseqüències no desitjades que comporta, o millorar les desitjades, o prevenir-lo... és a dir, **intervenir-hi**.

és el cas de conceptes com "benestar social", "qualitat de vida", "seguretat ciutadana", "reacció social", "prevenció del risc social", "victimització", "participació ciutadana", "marginació social", "integració social", "normalització", etc.

En un món de canvis socials accelerats, sobretot per les noves formes de relacions socials, de relacions amb l'ambient, i la inducció de nous hàbits de vida quotidiana, que va sent introduïts per la carrera d'innovacions tecnològiques, derivades

dels nous coneixements en camps com la microelectrònica, la ingenyeria genètica, les noves formes d'energia, etc., és ben segur que seguiran apareixent molts més "conceptes-problema" o "conceptes-repte".

Aquests conceptes, en principi "no-científics", es refereixen sovint a realitats amb evident contingut psicosocial. Aquest contingut es fa, generalment, difícil d'aprehendre des de les teories psicosocials existents, i exigeix una redifinició de la temàtica, que pot afectar els mateixos conceptes utilitzats per uns i altres. El repte d'abordar aquestes realitats no és estrany que a cops segueixi el camí:

polític-tècnic o tecnòleg-científic aplicat-científic bàsic

No excloïm que també n'existeixen altres camins, fins i tot ben desitjables. Hem de reconèixer, però, que en les ciències socials, igual que ha passat en amb les ciències de la naturalesa i en la mateixa ciència de la psicologia (veure CAPARROS, 1984; i QUIJANO, 1987, p. 174 i ss.), avui per avui la "tecnologia social" és font provocadora de moltes noves teoritzacions. N'és un claríssim exemple el mateix "moviment" dels indicadors socials. Si es dona un intercanvi ciència-tècnica en un clima de bona col.laboració, és obvi que poden esdevenir-se'n resultats positivament enriquidors per ambdues.

A vegades, les presses exigides pels imperatius pràctics o polítics, ben segur que podran originar usos metodològicament inadequats o poc optimitzats dels indicadors psicosocials, com ja ha passat amb els "indicadors socials". Això no ha d'impedir que es mantingui una postura ferma d'exigència paulatina de rigor científic en la seva utilització, convingut amb una atenció vers els aspectes de major rellevància social, que pot dur, fins i tot, la presa d'inciatives des de les instàncies acadèmiques per a proposar millors tractaments d'aspectes de la realitat inadequadament abordats, o dels encara no abordats, des de l'Administració.

4.2.-Algunes observacions històriques: psicologia social i qualitat de vida.

Hem senyalat ja com "indicadors socials" i "qualitat de vida" són dos conceptes que han evolucionat tan paral·lelament les darreres dècades, que han arribat a confondre's, especialment al sí del "moviment" dels indicadors socials.

La noció de "qualitat de vida", que segons BECKERMAN (1984, pàg. 9) ja va ser emprada per PIGOU el 1932, no es va utilitzar de manera generalitzada fins que no es posà de moda en les esferes polítiques els anys 50, i, sobretot, els 60. Segons la interpretació que es dóna al treball de CIMA (1979), es pretenia que fora una superació del concepte de "benestar", que incorporava només dimensions "objectives", afegint-hi la historicament recuperada noció de "felicitat".

Les aportacions de la psicologia social a l'estudi de la qualitat de vida van arribar, en general, una mica "sense voler", forçades per les pressions de la política social. Entenem que el treball de CAMPBELL & CONVERSE (1970) va jugar un paper pioner crucial per canviar les coses, al menys als E.U.A. Ja hem relatat els seus antecedents a l'apartat 2.5.

Aquest treball va donar peu a dos d'altres, ja molt més elaborats, que apareixeren el mateix any: el d'ANDREWS & WITHEY (1976), i el de CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976). Ambdós fonamentaven els seus estudis en la percepció de la qualitat de vida, directament o indirectament avaluada a partir d'actituds, aspiracions, expectatives, necessitats expresades, satisfacció i d'altres aspectes psicològics o de clara naturalesa psicosocial.

Donada la incidència, i sobretot la polèmica generada per aquestes obres, sumades a l'enorme interès que han despertat els estudis sobre la qualitat de vida els darrers anys, no pot deixar d'extranyar el poc abordats que han estat aquests temes en la literatura científica psicosocial de llengua castellana.

Entre nosaltres, ha fet falta arribar a 1985 perque un treball de qualitat abordés amb amplitud, i amb la necessària precaució, el tema de la qualitat de vida globalment, com a conceptualització implicativa per a la psicologia social. Ens referim al treball de BLANCO (1985), que deixa fora de dubte les profundes implicacions psicosocials del concepte.

Amb la implantació de la psicologia ambiental i el creixent interès que ha comportat per l'estudi de les interrelacions individu-medi (i no sols de les relacions interpersonals), creiem que es pot afirmar ja, de tota manera, que la psicologia social obra les portes decididament als temes vinculats a la qualitat de vida en un sentit ampli, i, especialment, a la seva percepció.

Cal matitzar que, en canvi, sí que s'havia desenvolupat tot un cos d'estudis psicosocials sobre qualitat de vida en algú àmbit específic, sobretot en l'àmbit del treball i les organitzacions. Sobre satisfacció en el treball i temes afins, són innombrables els estudis existents (veure VISAUTA, 1985a; QUIJANO, 1987).

Aquesta obertura ha anat paral·lela al que MORALES, BLANCO, HUICI i FERNANDEZ (1985, Eds., pàg. 36) anomenen "el pas, en psicologia social, del paradigma de la investigació experimental al de l'avaluació". Des de la vessant aplicada, diuen "existeix una relació entre les característiques d'una societat concreta i els tipus d'aplicacions que demanda o inclús el fet mateix de que experimenti la necessitat de demandar aplicacions".

Veiem com uns anys abans, il·lustrant això dit, l'enquesta sobre qualitat de vida a España, editada per CIMA (Ed.) (1979) era introduïda pelaleshores Director General de Medi Ambient, de manera que manifestava inequívocament la rellevància psicosocial d'aquest tipus de treballs:

"per a una bona gestió política és cada cop més important

captar els desitjos, les necessitats, a cop mal expresades o inclús sense expressar, de la població per adequar les actuacions a les necessitats reals i sentides pel conjunt social".

Aquesta rellevància política es també advertida per autors com CARLEY (1981, pàg. 45): "La investigació sobre qualitat de vida utilitzant indicadors socials subjectius té un clar potencial polític, especialment a nivell de dominis específics, desagregats per variables rellevants".

Al manual de psicologia ambiental de JIMENEZ BURILLO & ARAGONES (Ed.) (1986) ja trobem treballs que ens parlen de la percepció de la qualitat ambiental i d'índexs objectius i subjectius de qualitat ambiental (RODRIGUEZ SANABRA). Temes ja encetats amb anterioritat al manual de JIMENEZ BURILLO (Coord.) (1981), en sengles articles de RODRIGUEZ SANABRA, i de RIDRUEJO. I al treball coordinat per CORRALIZA (1987), sobre ciutat i qualitat de vida, hi trobem la satisfacció residencial com a concepte de qualitat de vida (ARAGONES & AMERIGO), i la representació social de la salut i la qualitat ambiental també com a components de la qualitat de vida (POL I DOMINGUEZ).

Fora de les nostres fronteres, en canvi, la temàtica global de la qualitat de vida ha estat abordada per molts psicòlegs socials molt abans, proliferant els articles en revistes i "readings", si bé que, certament, això s'ha donat sobretot en publicacions de caràcter més sociològic o interdisciplinari, com és el cas de la "Social Indicators Research".

No falten, de tota manera, obres de plantejament centrat en la psicologia social aplicada. Per referir-nos-hi, reempndrem ara alguns dels comentaris encetats a l'apartat 2.5. Deiem aleshores que, segons CARLEY (1981, pàg. 35), per a l'estudi de la qualitat de vida percebuda, a més de la influència de CANTRIL, va ser molt important la de MASLOW (1954, rev. 1970), amb la seva classificació jeràrquica de les necessitats humanes.

A la història de les polítiques socials, i particularment a la dels serveis socials (en sentit restringit), el tema de l'avaluació de les necessitats humanes ha resultat una temàtica crucial i eternament conflictiva.

Per a MASLOW (1954) hi ha 5 categories de necessitats, d'acord amb la seva teoria de la jerarquia motivacional. El nivell més baix de necessitats són les d'aliment, aigua, dormir, aixopluc, sexe, etc., que defineix com a fisiològiques. El segon nivell és la necessitat de seguretat per a sí i la pròpia família. El tercer, es construeix amb diverses facetes de les necessitats de pertinença i afecte, i el quart, per les de reconeixement, estima i llibertat. El nivell més alt en aquesta jerarquia és la necessitat d'autorealització com a fi en si mateixa.

Segons CARLEY (1981, pàg. 37), el concepte d'autorealització de MASLOW implica una forta relació entre la naturalesa més general de la societat i l'ambient, tal com és mesurat per indicadors objectius. El concepte de necessitats humanes jerarquitzades implica que les relacions entre àrees de satisfacció en la vida són tan importants com les expressions de satisfacció en qualsevol àrea. Això significa que cal parar atenció tan a l'estructuració com a la interpretació de les enquestes de les que s'extreuen els indicadors socials, perquè, per exemple, el valor inherent de proximitat a facilitats culturals o recreatives pot ser bastant diferent per les persones amb una situació de l'habitatge que varia de l'adequat fins l'inadequat.

CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976, pàg. 2) apunten, precisament després de citar MASLOW, que als E.U.A. la qualitat de vida ha anat adoptant noves dimensions, i l'interès nacional ha treslladat el seu focus a "les necessitats de totes les persones per equitat, participació, respecte, estímuls i creixement personal".

Com ALLARDT (1972) ja havia notat:

"el concepte global de benestar públic pot ser definit en termes de necessitats-satisfacció. El desenvolupament social és jutjat en referència als estats de satisfacció de necessitats".

En una altra línia de producció historicament rellevant de treballs sobre qualitat de vida, l'estudi de CIMA (1979) cita els del Club de Roma, que, curiosament, mai van expressar-se literalment el concepte "qualitat de vida". Un dels fundadors, Arturo PECCEI, en resumir la seva tasca en un llibre, el va titular "La qualitat humana" (PECCEI, 1976). En cita un altre dels promotors del Club, JANTSCH, que postulava "la entrada de la humanitat en una nova fase d'evolució psicosocial".

El 1970 el Club es proposa la tasca d'analitzar la problemàtica mundial mitjançant l'ús sistemàtic de models globals. Després d'una tentativa fracassada, va ser FORRESTER qui es va fer càrrec de la direcció d'un projecte de "modelització global" per l'anàlisi de la dinàmica del macrosistema mundial, concebut com una unitat. El resultat és resumit en el llibre "World Dynamics" (FORRESTER, 1971), que va fer famós tan el "model Forrester", com la "dinàmica de sistemes".

El treball de FORRESTER va ser continuat per MEADOWS (1972), que publicà el primer informe del "Club de Roma", "Els Límits del Creixement", d'ampli ressò mundial. Al nostre país la línia de FORRESTER ha estimulat els treballs d'ARACIL (1979), i el desplegament de tècniques subseqüents de simulació amb ordinador per part de MARTINEZ & REQUENA (1986). Tot plegat, configurant una resposta duta al límit de les propostes originàries del treball editat per BAUER (1966), que propugnava, com ja hem dit, l'utilització de models globals de la societat.

Segons LAPIN (1979), l'any 1976 ja s'havien proposat, per diferents autors, 9 models globals (MESAROVIC & PESTEL, 1974; HERRERA et al., 1974, anomenat "Model BARILOCHE"; KAYA et al.,

1974; LINNEMANN et al., 1975; TINBERGEN et al., 1976; ROBERTS, 1976; LEONTIEFF et al., 1976; a més models "Món-2" de FORRESTER, 1971 i "Món-3" de MEADOWS et al., 1972). Com hem ja senyalat a l'apartat 2.1, LAPIN (1979) va fer una crítica global a tots ells, destacant les diferents acepcions del terme "social" implícites arran dels indicadors utilitzats per configurar aquests models.

Segons CARLEY (1981, pàg. 34), va ser precisament FORRESTER (1971) qui va constuir per primera vegada un índex de QOL (quality of life) de mesures de pol·lució, amuntegament, i estandards de vida material i d'alimentació.

CARLEY (1981, pàgs. 34 i 31) afirma que són bona part els investigadors que paren atenció majoritària als indicadors socials "subjectius", els quals es basen en rapports d'individus sobre els aspectes "significants" de la seva realitat, "representant variables psicològiques presentades en una escala ordinal". I que és aquest tipus específic de recerca el que habitualment i vagament es ve denominant "recerca sobre qualitat de vida".

BLALOCK (1975, pàg. 359) afirma que són els psicòlegs socials i alguns sociòlegs els qui posen l'enfasi en els aspectes subjectius o "significants" de la realitat i tendeixen a rebutjar tipus de mesures objectives del comportament, com inadequades.

Nosaltres no hem trobat cap treball d'un psicòleg social que "rebutji tipus de mesures objectives del comportament, com inadequades", en relació a la qualitat de vida. Això només podria arribar a estar fonamentat, potser, en la línia fenomenològica apuntada per JIMENEZ BURILLO (1986) d'autors com SEAMON (1982). Sí que és veritat que trobem, però, autors que senzillament "ignoren" els indicadors objectius: ABRAHAMS (1976), LEVY & GUTTMAN (1975), etc. Aquests darrers desenvolupen una definició de **benestar** en termes d'indicadors subjectius exclusivament.

També hem pogut constatar, cosa que hem adelantat a l'apartat 2.5, com diferents psicòlegs socials qualifiquen d'inadmissibles o "altament sospitosos" els sistemes d'indicadors que no contempen "mesures de l'experiència subjectiva dels ciutadans", especialment a partir d'haver-se demostrat multitud de vegades que no hi ha relació, o només determinades relacions parcials amb els anomenats indicadors objectius, per la qual cosa és obvi que es tracta de dimensions ben diferents, no intercanviables, d'un mateix fenomen. En posarem alguns exemples:

-SCHNEIDER (1975, pàg. 505), a qui ha havien citat, afirma que "no hem trobat cap relació entre el nivell de benestar a una ciutat mesurat amb una ampla gamma d'indicadors socials objectius comunment utilitzats, i la qualitat de vida subjectivament experienciada pels individus d'aquella ciutat".

-STRUMPEL (1974), en un recerca sobre satisfacció en el treball, també ja citada per nosaltres, troba "fortes diferències dels estrats socioeconòmics, en les correlacions entre indicadors socioeconòmics i satisfacció".

-KUZ (1978) va desenvolupar un estudi sobre la qualitat de vida a Manitoba (Canadà) amb 21 indicadors "objectius" i 13 de "subjectius", concluint que "una recerca sobre qualitat de vida que utilitzi sols variables objectives es altament sospitosa en el sentit de proporcionar sols un aspecte d'un problema multidimensional, ja que les realitats subjectives són igualment importants en la qualitat de vida global.

-ANDREWS I WHITEY (1976) destaquen alguns aspectes molt favorables del fet d'utilitzar "percepcions del benestar" (nom que, com ja hem dit, ells prefereixen per referir-se als indicadors "subjectius") a les recerques sobre qualitat de vida:

.proveeixen una línia base per comparar subseqüents mesuraments, i donen informació sobre la distribució de les percepcions dins la societat, i sobre l'estructura i interdependència d'aquestes

percepcions.

.ajuden a comprendre com la gent se sent i valora en relació a àrees de la vida, tals com família, treball, vivenda, veïnat, etc., i com convinen varies sensacions en una avaluació global del valor de la vida.

-GLATZER (1987, pàg. 29) especifica molt més les correlacions trobades entre condicions de vida i benestar subjectiu, a partir que es tenen en compte diferents dimensions de cada un d'aquests dos conceptes. Considerant com a components del benestar subjectiu la "satisfacció", la "felicitat", i la "solitud", troba que:

.les dones manifesten, més sovint que els homes, infelicitat i solitud. No hi ha, en canvi, diferències pel que fa a la sensació de satisfacció global per la vida.

.el mateix passa exactament, en comparar la població vella amb els adults joves.

.els membres de la classe treballadora tenen els més baixos nivells de benestar subjectiu.

és interessant comparar aquests resultats amb els que obtingueren ja GURIN, VEROFF & FELD (1960), que hem resumit a l'apartat 2.5.

Segons GLATZER & MOHR (1987, pàg. 16) s'han desenvolupat les següents explicacions generals sobre les sorprenentment baixes relacions entre condicions de vida i benestar subjectiu:

- 1.-les persones només valoren els seus milloraments individuals en contrast amb un grup comparatiu rellevant, amb nivell de satisfacció superior, i no valoren les millores de condicions del seu propi grup, com a un tot.
- 2.-els individus estan sota pressió social per suprimir sentiments d'insatisfacció.
- 3.-les expectatives generalment s'ajustaran a les circumstàncies.
- 4.-l'expressió de la insatisfacció està culturalment apresada

i, per tant, fins a cert punt és independent de l'experiència actual.

5.-els que viuen sota condicions favorables estan més inclinats a obrir-se a nous estàndards de valors i, per tant, estan més inclinats a expressar crítiques i insatisfacció.

6.-es donen diferents estàndards individuals de comparació, en situacions socials comparables, en variar els nivells de satisfacció.

A més, afegirien aquests autors, no s'ha d'oblidar que, des d'una perspectiva metodològica, tan les dades objectives com subjectives són susceptibles a errors de mesura. A les enquestes, sovint, els que contesten responen a problemes que no havien mai considerat abans.

En qualsevol cas, els recents treballs d'abast i ressó més ampli s'estan plantejant tots amb sistemes integratius d'indicadors tan de condicions de vida com de percepció d'aquestes condicions. És el cas dels treballs de l'O.C.D.E (1973, 1982), i el famós de MICHALOS (1980b) sobre E.U.A. i Canadà, que abasta de 1964 a 1974.

A manera de conclusions d'aquest apartat cal destacar algunes qüestions. Primera, que la qualitat de vida i la seva investigació configuren un àmbit d'innegables implicacions **psicosocials**, com molt bé argumenta BLANCO (1985). Segona, que la dificultat d'aprehensió teòrica del concepte, juntament als abusos que se l'ha sotmès per manca de rigor (coses ambdues apuntades per BUNGE, 1975) són raons que, probablement, han enlentit força la seva entrada en esferes acadèmiques. Tercera, que la seva complexitat ha fet que generalment s'hagi hagut d'abordar, en rigor, amb metodologies "toves", poc lluides. Tot plegat ha fet que, en la nostra opinió, malgrat tractar-se d'un tema de forta rellevància social, no hagi encara merescut suficient interès per part dels psicòlegs socials en general, al menys al nostre país.

La perspectiva històrica creiem que ens mostra, amb l'estudi de la qualitat de vida, un camp amb enormes possibilitats de futur, en el que se segueix anant totalment a remolc dels imperatius polítics, quan no succeeix (que és el més freqüent) que ni tan sols és té en compte al psicòleg social (ni "teòric", ni "aplicat") com a professional, per participar-hi a nivell interdisciplinari, degut a l'elemental raó que encara no ha fet sentir prou la seva veu dient que hi pot aportar coneixements útils i rellevants.

Cal fer entendre que l'opció interdisciplinària d'estudi del benestar social o de la qualitat de vida no significa que la psicologia social pretén substituir l'estudi de les condicions materials de vida, sinó complementar-lo amb els factors interrelacionals que les impregnen.

En qualsevol cas, les possibilitats d'utilització d'indicadors psicosocials van molt més lluny que l'estudi de la qualitat de vida, com ara apuntarem tot seguit. Fins i tot si, com fan exageradament alguns polítics, donguessim tal amplitud a la noció de qualitat de vida, que l'arribéssim a identificar amb la noció de "política social", convertida en equivalent de "totalitat de la vida societal d'incumbència pública"...encara ens quedaria per estudiar la totalitat de la "vida societal d'incumbència privada..".

4.3.-Psicologia social comunitària: El benestar com a definició de salut.

En els mateixos inicis del "moviment" dels indicadors socials trobem ja els treballs de MORIYAMA (1968) proposant el mesurament del nivell de salut ("health status") a través d'indicadors, i posant sobre la taula els problemes metodològics per desenvolupar un Index de Salut. Uns anys després CULYER, LAVERS & WILLIAMS (1972) van fer una altra proposta concreta d'Index.

Des de que la OMS, a la seva Conferència Internacional sobre Atenció Primària en la Salut, el 1978, va proclamar l'anomenada "Declaració d'Alma Ata", els conceptes de salut i benestar van quedar profundament connectats. Com molt bé senyala MERRIAN (1968, pàg 721), la definició de salut donada per la OMS s'escau perfectament a una definició de "benestar general" ("welfare") fent-li només un petit afegit. Veiem: "salut (llegeixi's "benestar") és un estat de benestar ("well-being") físic, mental i social i no merament l'absència de malaltia o enfermetat"; aquí l'afegit proposat: "ni l'absència de pobresa o desorganització social".

Malgrat que particularment pensem que "desorganització social" potser no és l'expressió més afortunada, de tota manera compartim l'intenció d'aquests autors en mostrar que són dos termes molt intrincats.

La qüestió és que, per treballar la promoció de la "salut positiva" (com sovint s'ha dit referint-se a aquesta definició), l'OMS ha desplegat tot un seguit d'esforços per mesurar comparativament l'estat de salut de diferents poblacions i la seva evolució al llarg del temps, intentant consensuar i establir criteris comuns que permetin aquesta comparació entre els diferents països, a escala internacional.

L'instrument escollit per aquesta tasca són els "indicadors de salut", que a vegades s'han constuït formant part de sistemes

d'indicadors de qualitat de vida, però que, generalment, són sistemes independents, amb entitat pròpia.

L'obra de més repercusió que ha publicat aquest organisme té un títol de resonàncies futuristes: "Preparació d'indicadors per vigilar els progressos realitzats en l'assoliment de salut per a tots l'any 2000" i que forma part d'una trilogia en que els indicadors juguen un paper crucial (OMS, 1981a, b, c). En ella es planteja la necessitat d'utilitzar, per a la tasca proposada:

- Indicadors de política sanitària.
- Indicadors socials i econòmics.
- Indicadors de la prestació d'atenció de salut.
- Indicadors bàsics de l'estat de salut.
- Altres indicadors de l'estat de salut.

Els "indicadors de benestar social i mental" queden integrats en l'últim grup.

Aquesta nova filosofia de la OMS té moltes repercussions. Cal que destaquem, pel que ara ens interessa a nosaltres, el fet d'haver eixecat l'atenció sobre la necessitat de polítiques preventives i de detecció precoç en matèria de salut, amb la qual cosa s'han vist reforçades les línies de treball ja endagades en **psicologia social comunitària**.

Per altra part, els seus plantejaments futuristes i "eixampladors" de la noció de salut van també donar nous horitzons que, entre d'altres, van potenciar una disciplina aplicada de particular interès per a la psicologia social: L'epidemiologia.

D'ella ha nascut un seguit de branques especialitzades, desbordant el seu sentit etimològic originari ("estudi de les epidèmies"): les anomenades **epidemiologia social**, interessada en els temes del benestar social i del risc social en un sentit ampli, i **epidemiologia psicosocial**, que se la identifica més

(entenem que fent un ús massa restrictiu dels que és "psicosocial") amb l'estudi de la psicociologia de l'estrès.

PALINKAS (1985) ha descrit recentment les tècniques de la Epidemiologia Psicosocial, sense citar la noció d'indicador. Entenem, però, que la noció queda clarament implícita en les tècniques proposades.

El tema de la salut mental, l'organització dels serveis orientats a la mateixa i la prevenció de la malaltia mental han anat sent, progressivament, objecte de més atenció per part d'aquest organisme, que n'ha publicat un seguit d'informes tècnics (és especialment interessant el núm. 564, de 1975).

Al manual de salut mental comunitària de BLOOM (1977, ed. 1984) es dedica un capítol a l'estudi del **indicadors socials**, separatament de l'estudi de la "qualitat de vida", i del de les "**necessitats socials**". Per què BLOOM fa aquesta separació no queda gens clar, però el cert és que destaca la importància de cadascun d'ells. A l'apartat dedicat a la prevenció, BLOOM apunta les importants aportacions fetes per l'epidemiologia i les derivades de les tasques d'identificació de grups d'alt risc.

El que volem significar amb aquestes anotacions és quelcom que peca d'obvietat: L'estudi de la **salut en general** i de la **salut mental** en particular, la seva prevenció i atenció, i el plantejament de l'**acció comunitària** al respecte tenen un ampli ventall de **components psicosocials** que impliquen a la disciplina de la psicologia social. Recordem que el tema ha merescut amplia atenció en diferents treballs de psicologia social aplicada, com és el cas dels de SANCHEZ (2a. ed., 1979), RODRIGUES (trad. 1983), MORALES, BLANCO, HUICI & FERNANDEZ (1985), etc.

En tan que, per les seves característiques i amplitud, aquests estudis precisin de la utilització d'indicadors, una part d'aquests han de ser inexcusablement **indicadors psicosocials**. Tan

si adoptem l'òptica de la psicologia comunitària anomenada "nordamericana, com si (i aleshores, molt més especialment) assumim la "llatinoamericana", polèmica en la que ara no podem entrar, però que té una bàsica transcendència, com apunta RODRIGUES (trad. 1983).

BLOOM (1977, ed. 1984, pàg. 216), destaca que:

"els esforços per descobrir relacions entre factors socio-culturals i psicopatologia, i així definir els grups de població amb alt risc de desenvolupar desordres psiquiàtrics, han ocupat l'atenció dels científics socials la darrera meitat de centúria".

Als E.U.A., els esforços pioners per estudiar els aspectes socials dels desordres mentals van ser empresos per FARIS & DUNHAM, el 1939, a la ciutat de Chicago. Una de les seves conclusions va ser que "el perllongat aïllament de les persones produeix trets anormals de comportament i mentalitat" i que les condicions que produïen l'aïllament es donaven més freqüentment a les comunitats desorganitzades (FARIS & DUNHAM, 1939, pàg. 173).

El 1958, HOLLINGSHEAD & REDLICH van desenvolupar un estudi a New Have (Connecticut), intentant establir relacions entre classe social (com ja hem dit, un del primers conceptes historicament estudiat amb indicadors) i malaltia mental. Els resultats són prou coneguts: en base a les dades dels hospitals psiquiàtrics, es va trobar els desordres mentals identificats eren més comuns entre les classes socioeconòmicament baixes i especialment prevalents en les més baixes; i que mentres els desordres neuròtics eren més comuns entre els més opulents, els psicòtics ho eren entre els grups socioeconòmics baixos. Per altra part, van trobar diferències significatives en el "on, com i durant quan temps" eren tractats, amb clars beneficis a favor de les classes acabalades.

Els anys següents es van iniciar als E.U.A. estudis ambiciosos

del desordre mental ja no basats en pacients psiquiàtrics, sinó en enquestes comunitàries ("community surveys"). Només recordarem els famosos "Midtown Manhattan study", en dos informes (SROLE, LANGNER, MICHAEL, OPLER & RENNIE, 1962; LANGNER & MICHAEL, 1963), i "Stirling County study", en tres (LEIGHTON, 1959; HUGHES, TREMBLY, RAPOPORT & LEIGHTON, 1960; LEIGHTON, HARDING, MacKLIN & LEIGHTON, 1963).

Segons BLOOM (1977, ed. 1984) al "Midtown Manhattam study" ja es va trobar un efecte additiu i d'influència incremental de 10 factors estressors, en relació a l'estatus socioeconòmic decreixent, sobre subseqüents desordres mentals.

A partir dels desenvolupaments posteriors, seguint amb referències aportades per BLOOM (ed. 1984), l'epidemiologia ha pogut contribuir a la identificació de grups d'alt risc en relació a problemàtiques com la delinqüència juvenil (BRY, 1982), la disadaptació escolar (COWEN et al., 1971), i d'altres, poguent així desplegar programes preventius que han demostrat ser eficaces.

Una nova i sorprenent utilitat dels indicadors psicosocials en l'àmbit de la salut queda oberta a partir dels estudis de HIMMELFARB & MURRELL, (1983) i de KOZMA, STONES & KAZARIN (1985). És tracta de la utilització de qüestionaris sobre qualitat de vida per a la detecció de problemes de patologia psiquiàtrica. Segons aquests darrers autors, la idea va ser proposada per LINN (1979), discutint les dificultats de disposar de qüestionaris estandaritzats per detectar aquests tipus de problemes entre la població de més edat.

HIMMELFARB & MURRELL (1983) van trobar diferències significatives en tres qüestionaris sobre qualitat de vida en ser constestats per mostres de la població general o per mostres de la població clínica. Van ser els qüestionaris ABS (Affect Balance Scale) de BRADBURN, el LSI-Z (Life Satisfaction Index-Z) de WOOD et al., i el GWS (General Well-Being Schedule) de FAZIO.

KOZMA, STONES & KAZARIAN (1985) van trobar aquesta relació més clara encara amb el MUNSCH (Memorial University of Newfoundland Scale of Happiness) de KOZMA & STONES. En el seu treball conclouen que "el MUNSCH ha demostrat ser un instrument d'alta fiabilitat que podria discriminar de forma efectiva entre poblacions clíniques i comunitàries tan per grups d'edat joves com pels de major edat. En la pràctica tota la variança explicada del MUNSCH va ser atribuïda a l'escala de depressió del BPI, una troballa consistent amb la hipòtesi que les mesures de benestar són especialment sensibles als nivells de depressió" (El BPI és el Basic Personality Inventory de JACKSON).

Com última observació d'aquest apartat, senyalarem que les conseqüències d'enfermetats físiques sobre la qualitat de vida percebuda han estat estudiades, pel cas especial dels malalts cardíacs, per WALTZ (1985).

4.4.-Psicosociologia del desenvolupament humà: Educació i processos de socialització.

L'any 1977 un COMITE D'EXPERTS DE L'OMS va defensar la necessitat d'intensificar esforços per a definir indicadors de desenvolupament psicosocial del nen, que facilitessin la contrastació, i la col.laboració internacionals dels estudis i programes sobre la salut mental infantil.

Aquest Comitè posa com exemple d'indicadors de problemes psicosocials de la Infància, dins d'un territori delimitat: El nombre d'alumnes que abandonen els estudis, el percentatge d'absències injustificades a classe, les tasses de delinqüència i el nombre de consultes a serveis de beneficència infantil (COMITE D'EXPERTS DE L'OMS, 1977, pàg. 58). A un altre lloc de l'Informe (pàg. 71) s'afegeix que per establir les mesures preventives de màxima eficàcia possible és important determinar el tipus de correlació entre transtorns mentals en la infantesa i certs factors socials, com la disgregació del nucli familiar, la migració recent, l'amuntegament en els habitatges, la nutrició deficient i la pobresa.

Es tracta, doncs, d'un treball que va més enllà del camp de la salut en un sentit restringit, per defensar alternatives que garantixin el benestar dels infants al llarg del seu procés de desenvolupament. Heus aquí algunes cites més, abundant en aquesta línia:

- "els problemes de salut mental dels infants guarden relació, de manera potser més directa que en qualsevol altre període d'edat, amb la interacció dels nens amb el seu medi ambient. La comprensió d'aquest medi és de particular importància per a poder avaluar la salut mental en l'infant" (pàg. 11).

- "la majoria dels transtorns mentals en els infants constitueixen variacions del desenvolupament psicosocial normal, més que entitats nosològiques" (pàg. 15).

- "hom pot deduir que l'habitatge té certa importància pel funcionament psicosocial de l'individu, però que la seva influència depèn, probablement, menys de les característiques físiques de l'espai i instal·lacions, que de la qualitat social del medi ambient" (pàg. 20).
- és tan essencial reunir informacions sobre les tensions o insuficiències que afecten els infants, com sobre les "influències que faciliten el bon desenvolupament i les circumstàncies que permeten al nen desarrotllar-se normalment malgrat les tensions, privacions i inferioritats socials. Les troballes de la recerca revelen que són molt pocs els riscos psicosocials que perjudiquen tots els infants. Per norma general, sols alguns són afectats pels riscos....pot haver-hi un cert nombre de factors compensadors o positius que donen a l'infant més possibilitats d'atravessar experiències difícils sense danys. Sobre aquesta qüestió s'ha investigat encara poc..." (pàgs. 24-25).

Ens hem extès una mica en aquest treball perquè a més de fer una prolifera utilització de l'adjectiu "psicosocial" i de conceptes psicosocials, pensem que estableix clarament un pont entre diferents camps rellevants per la Psicologia Social: el de la salut i benestar, abordat en l'apartat anterior, i el del complex àmbit d'estudi del desenvolupament humà i de la formació de la personalitat, tan intrincat amb l'estudi de la socialització humana.

L'estudi de la socialització ens duu, per la seva part, a temes tan apassionants com les interrelacions educatives i transgeneracionals. No oblidem que "els estudis practicats en països desenvolupats han posat de manifest importants relacions entre les experiències de la infantesa i el comportament dels individus com a pares, en la vida d'adults" (COMITE D'EXPERTS DE L'OMS, 1977, pàg. 17).

Com diuen MUNNÉ & JAVALDY (1980) "la personalitat és el producte

d'un procés en el que intervenen, a més de factors innats (especialment la carga genètica), factors de caràcter adquirit, la naturalesa dels quals és social i cultural"... "en el procés de socialització, que és susceptible de ser estudiat des de vàries perspectives, ocupen un lloc fonamental les relacions que, a nivell interpersonal, l'individu va tenint amb els altres que interactuen amb ell".

Autors com HEINE (1971) han aprofundit en l'anàlisi de la noció de personalitat i caràcter en relació a les de socialització i canvi social. Aquesta darrera noció la reempendrem més endavant, però cal assenyalar aquí que el seu estudi és un altre camp susceptible d'aproximació utilitzant indicadors.

ZIGLER & CHILD (1973) han definit la socialització, des d'una perspectiva psicosocial, com

"el procés total pel que l'individu desenvolupa, mitjançant transaccions amb d'altres persones, les seves pautes específiques de conducta i d'experiència socialment rellevants".

Segons TORREGROSA & FERNANDEZ VILLANUEVA (1982, pàg. 422), aquest procés inclou:

- el desenvolupament de comportaments adequats a les normes.
- l'ensinistrament de rols.
- l'adquisició de la identitat social.
- la incorporació de sistemes perceptius i cognitius, de pautes de resposta apreses i de reaccions emocionals associades a l'acompliment o incompliment dels valors vigents.

L'agent socialitzador primari fonamental acostuma a ser la família. Però, al menys a la nostra societat occidental, i especialment al món urbà, les famílies han esdevingut un món molt tencat, al que és molt difícil accedir-hi a fer observacions

directes. Saber què passa al si d'una família, o del conjunt de famílies d'un agrupament social determinat, pot entranyar dificultats insalvables i requerir l'us d'indicadors.

Fotser un dels aspectes més estudiats (que no sol.lucionats) deriva de la necessitat de detecció precoç de les negligències i maltractaments als infants, especialment quan són molt petits. Així, diferents autors han cercat indicadors de salut i psicosocials que, conuinats, ajudin aquesta detecció. És el cas de GARBARINO, CROUTER & SHERMAN (1977), que n'han aportat un model en la línia de la socioecologia humana, de ROSENBERG, MEYERS & SHACKLETON (1982), i, entre nosaltres, de DOMINGO (1985).

A nivell social més global, va ser GOODE (1968), qui, en els començaments del "moviment" dels indicadors socials va relacionar les teories del canvi social amb l'anàlisi del canvi familiar, proposant-ne la seva mesura a través d'indicadors.

Les dificultats en la recerca i mesurament de les situacions familiars ha fet que recentment MILLER (1986) en publicqués una monografia.

Al igual que la socialització és un procés inseparable del de desenvolupament humà, l'educació, és una noció inseparable de la de socialització, com ja senyalaven BACKMAN & SECORD (1968) i DEUTSCH et alt. (1970), i, més recentment ha revisat JUSTICIA (1986).

DIAZ-AGUADO (1986) considera que va ser LEWIN "el pare de la psicologia social de l'educació". Aquesta autora fa un interessant repàs de les diferents aportacions teòriques i aplicades de la psicologia social a la psicologia educativa. Defineix la psicologia social de l'educació com aquella que "estudia el procés educatiu com a procés social, així com el contexte on aquest es produeix" (referint-se tan al contexte escolar, com familiar i com extraescolar), i la considera

definitivament establerta a partir de 1980, assimilada al model ecològic en educació (DIAZ-AGUADO, 1986, pàg. 69).

Amb tot aquest seguit de comentaris breus no hem pretès res més que perfilar un altre àmbit d'ampli abast, d'interès per a la psicologia social i que permet multiplicitat d'abordatges amb indicadors psicosocials.

Treballs que contempen indicadors psicosocials en aquests moments són ja freqüents en la literatura especialitzada, malgrat que acostumen a restringir-se molt a l'àmbit escolar. La raó està en que, com diu GILLY (1984, pàg. 601), "les problemàtiques psicològiques plantejades per les desigualtats socials davant l'escola constitueixen actualment una de les principals preocupacions de la psicosociologia de l'educació".

Així, per exemple, MARTINEZ SANCHEZ (1983) ha estudiat amb indicadors la problemàtica del fracàs escolar, cercant factors determinants a nivells contextuais ben diferents: des de la falta de motivació del noi, a les dificultats ambientals, o els dèficits de planificació docent, per posar-ne només tres exemples.

STRONCK (1985) ha aplicat indicadors per estudiar els sistemes de valors dels estudiants universitaris, comparativament entre diferents universitats.

Però, un cop més, les majors aplicacions dels indicadors estan relacionades amb la recerca d'informació estructurada per a la presa de decisions polítiques. És el cas dels treballs de B. DUNCAN (1968) sobre escolarització, de bon inici del "moviment" dels indicadors socials. A títol d'exemple de desenvolupaments posteriors podem citar el treball de LITTLE & MABEY (1972), que van arribar a construir un Index per a la designació de les àrees de prioritats educatives; i els diferents estudis amb indicadors sobre el funcionament del sistema educatiu, globalment, a un territori concret: PAGE & CASTAGNOS (1975) a

França i KING (1972) a la Gran Bretanya.

PAGE & CASTAGNOS (1975) ja deien que cal "informar per permetre decidir millor, informar sobre cada una de les parts de manera que es puguin establir conclusions sobre el tot: aquests són dos temes relacionats amb els indicadors educatius". Veiem l'agrupament d'indicadors educatius que proposaven aquests autors:

1.-Indicadors de l'eficàcia interna dels sistemes educatius:

- .indicadors de resultat pedagògic.
- .indicadors de cost.

2.-Indicadors de l'adequació del sistema educatiu als sistemes externs:

- .indicadors del grau d'adequació econòmica.
- .indicadors d'adequació social.

És fàcil estar d'acord en que, aquests darrers són inequívocament indicadors psicosocials. PAGE & CASTAGNOS (1975, pàg. 34) els relacionaren amb valors tals com qualitat de vida, plenitud de l'individu, cohesió o igualtat social, etc... Com a criteris de verificació d'aquesta adequació proposaren:

- indicadors culturals, com per exemple els d'adaptació dels programes educatius a la cultura nacional.
- indicadors del caràcter democràtic i polític del sistema, és a dir, de la capacitat del sistema educatiu per formar ciutadans responsables i socials, com per exemple els nivells de participació en les institucions públiques.
- indicadors de caràcter humà, tendents a calcular els efectes del sistema de formació sobre el desenvolupament i la felicitat dels individus, com per exemple, la proporció d'individus que practiquen una activitat recreativa o esportiva en el marc d'un

centre escolar.

Aquest autors conclouen el seu treball dient que el concepte d'indicador sols té significat quan se'l relaciona amb un o varis objectius definits. I que la definició d'objectius constitueix, en ciències socials, en la política socio-econòmica i en l'administració pública la primera i més important dificultat.

Aquesta dificultat està, a criteri nostre, relacionada amb l'ilimitada (afortunadament) insatisfacció humana per millorar les coses i en la necessitat política de fer coses noves. És a dir, es vol canviar la societat, "en millor". Però sovint no està molt clar el com (per molt que sempre hi algú que preten saber-ho, però no pot provar-ho) ... i molt menys què és exactament "el millor" al que hom pot arribar en aconseguir el canvi. Però arribant a aquest punt hem d'entrar ja en l'apartat següent.

4.5.-Psicologia social i canvi social: La dinàmica de les necessitats socials i dels problemes socials.

Després de repassar les obres dels pioners del "moviment" dels indicadors socials hem acabat molt convençuts que un dels "concepte clau" que hi ha al darrera de gran diversitat dels títols i dels interessos manifestats pels diferents autors ha estat massa poc tingut en compte des de la perspectiva psicosocial: es tracta del "canvi social".

Bon nombre de treballs sobre la qualitat de vida, per exemple, es plantejen saber com evoluciona el canvi social, com s'hi pot incidir, com es pot millorar el seu procés. Però pocs l'aborden frontalment. Només un dels primers treballs, el de SHELDON & MOORE (1968) va gosar posar aquest concepte en el títol de la seva obra: "Indicadors de Canvi Social". Aquests autors repetidament fan una forta crítica a la "negligència de tenir en compte el canvi social en les anàlisis sociològiques" (pàg. 5) i a que "els científics socials han negligit aquestes problemàtiques" que acompanyen els canvis socials (pàg. 3). En aquesta crítica inclouen tan els investigadors de la ciència política com de la sociologia.

Sorpren tal afirmació en boca d'uns autors del país que compte amb un PARSONS, que va dedicar més d'una capítol sencer del seu "The Social System" (1951, revisat 1959) a aquesta temàtica, en el que un seguit d'altres autors han utilitzat l'expressió com a títol d'un llibre seu (per exemple, la clàssica obra d'OSBURN, 1922, revisada i reeditada varies vegades, com és el cas de 1964; la de MOORE, 1963; la de BETTELHEIM & JANDWITZ, 1950, sobre canvi social i prejudici; etc.) i en el que, ben segur, són coneguts treballs importants sobre el canvi social publicats a Anglaterra, com els de A.D. SMITH, S. GINER, etc...

Segons COTTA (1984, pàg. 28), el naixement de la psicologia social als E.U.A. està lligat a 3 conceptes: el de caràcter nacional, el de canvi social i el de sistema d'expectatives. La

noció de "canvi social", segons ell, es va consolidar com a concepte quan es van desenvolupar mètodes de mesura de sèries d'actituds significatives, en els grups o organitzacions. I la de "sistema d'expectatives" va generar l'interès pel mesurament del grau de satisfacció d'una sèrie d'individus en una situació econòmica i social donades.

Hem repassat els manuals de psicologia social més utilitzats i hem pogut comprovar que SHELDON & MOORE, que no esmenta als investigadors de la psicologia social, els hagués pogut afegir també a la seva crítica: el canvi social no acostuma a figurar en el títol de cap gran apartat o capítol, al menys en un sentit ampli, llevat d'algunes excepcions. DEUTSCH (1969, trad. 1982) aborda els conflictes productius i destructius. VANDER ZANDEN (1977, ed. 1984) dedica un capítol a "poder i influència", i una apartat d'un altre capítol a "problemes socials". WHITTAKER (1975) dedica un capítol a "revolució, violència i moviments socials". MUNNÉ (1971) dedica un apartat a "canvi de les societats". BARRIGA (1982) utilitza el concepte referint-se específicament al canvi en grups i institucions. Etc...

Com primera impressió hom podria pensar que es tracta d'una temàtica més pròpia de la sociologia que de la psicologia social, i que a aquesta darrera només li interessa en circumstàncies excepcionals. Però tot seguit es pot copsar que estem un cop més davant l'ambigüitat de la noció de "social" a la que ja hem citat que es refereix MUNNÉ (1986): canvi social és refereix a canvi societal, del conjunt global de la societat? inclou els canvis d'opinió, d'actituds, de representacions socials, etc...?

CAMPBELL, CONVERSE & RODGERS (1976, pàg. 4) afirmen que un dels principals objectius del seu treball era "el desenvolupament de classes de dades psicològiques, com a essencials per a la comprensió de la naturalesa del canvi social".

Recordem altres expressions d'aquests autors, ja referides a l'apartat 2.5.:

"Sabem molt poc de com una nova idea és germinada en algun segment de la societat, com és influenciada pels successos que passen, i com es difón a través de la població en general, o com es mou d'idea pública a acte institucional"...."No serà possible desenvolupar un sentit a les regularitats de la interacció entre canvi psicològic i canvi social fins que no haguem establert un sistema de reportar dades psicològiques paral·lel al repertori current d'indicadors socials. La mesura repetida de percepcions i actituds de les parts components de la població, al llarg de períodes tan precedents com posteriors a canvis socials majors, incrementaria la nostra comprensió de la naturalesa d'aquesta interacció" (els subratllats són nostres).

La manera d'expressar-se aquests autors, malgrat que no utilitzen el terme d'"indicadors psicosocials", deixa molt clar, com ja hem senyalat anteriorment, que s'hi refereix com quelcom diferent dels "indicadors socials" classicament anomenats "objectius".

GINER (1969, rev. 1985, pàg 217) defineix el canvi social com "la diferència observada entre l'estat anterior i el posterior en una zona de la realitat social", i "mudança social" és el que succeix entre aquests dos moments. El canvi social és la conseqüència de 3 grans categories fenomèniques:

- Canvis produïts en el terreny ecològic i biològic de la societat.
- Canvis explícitament volguts i voluntariament imposats per un o diversos grups socials.
- Canvis que són l'efecte inconscient del funcionament de la societat i de la seva cultura.

El canvi social és un concepte més general que els de "desenvolupament" i "progrés". La primera noció significa un increment en la dimensió i en la complexitat; el segon un increment en la riquesa qualitativa de la vida social (GINER,

1969, rev. 1985, pàg. 218).

Aquest mateix autor afirma que, al llarg de la història de la teoria social occidental han estat dues les concepcions predominants del canvi social en la societat humana: La evolucionista i la dialèctica. GINER enten "evolució" amb un sentit molt ampli, que integra la noció de "revolució" a diferència del que fan altres autors. Per altra part diu que va ser MARX qui va introduir la noció de causació econòmica del canvi social, així com la importància dels factors tecnològics i de l'acció social col·lectiva (de classe) en el mateix. Per concloure que "la visió conflictual o dialèctica no és en absolut incompatible amb la interpretació de l'estructura social en forma de sistema, amb els seus equilibris interns i la seva lògica de desenvolupament" (GINER, op.c., pàg. 222).

MOORE, a l'"Enciclopèdia Internacional de Ciències Socials" de SILLS (Ed., 1968), defineix el canvi social com "l'alteració significativa d'estructures socials (és a dir, de pautes d'acció i interacció), incloent conseqüències i manifestacions de tals estructures corporeïtzades en normes (regles de conducta), valors i productes o símbols culturals".

Per a SHELDON & MOORE (1968, pàg. 6 i ss.) tan les teories evolucionistes com revolucionistes (que ells veuen més lligades a les orientacions marxistes i neomarxistes) donen explicació per una part dels canvis socials, "però preses conjuntament, la contribució total que fan a la comprensió (llegeixi's: capacitat de predicció) és petita". La seva alternativa passa per un empirisme bàsic: cal ser capaços de predir les tendències socials, i per això, cal millorar l'observació quantitativa, l'anàlisi i la mesura del canvi social, per aprofundir en les relacions entre números i significat, i això és possible utilitzant indicadors.

Malgrat que trobem els arguments d'aquests autors força confosos i, en alguns punts, inconsistents, el cert és que van originar

una polèmica important i van ser tinguts molt en compte en els desenvolupaments posteriors d'indicadors socials als E.U.A.

MUNNÉ (1971, ed. 1979, pàg. 233) distingeix dos sentits del concepte de "canvi" en sociologia: Un sentit ampli, referit a qualsevol variació o modificació de la realitat social; i un sentit més propi, referit a les transformacions del sistema social.

Aquest autor cita que LUTHER resumeix en quatre les postures teòriques mantingudes pels investigadors que tracten d'explicar el fet del canvi social:

- L'evolucionista, representada per TAYLOR & SPENCER.
- La conflictiva, de GUMPLOWICZ, incloent-hi MARX.
- La funcionalista, inspirada en FARETO.
- La de la innovació.

MOORE (1963) va fer algunes generalitzacions sobre el canvi social a la societat contemporània:

- 1.-En qualsevol societat o cultura, el canvi social és freqüent o constant.
- 2.-Els canvis no estan aïllats ni temporalment ni espacialment; és a dir, succeeixen en cadenes de seqüències, i no en crisis "temporals", seguides per períodes tranquils de reconstrucció, i les conseqüències acostumen a reverberar en regions senceres o, virtualment, a tot el món.
- 3.-El canvi contemporani és probable "a tot arreu" i les seves conseqüències poden notar-se "a qualsevol lloc", és a dir, té una doble base.
- 4.-La proporció de canvi en el món contemporani fruit de la planificació, o que procedeix de les conseqüències secundàries d'innovacions deliberades, és molt major que en temps anteriors.
- 5.-D'acord amb això, l'abast de la tecnologia i de les

estratègies socials està avui en ràpida expansió, i el seu efecte net és cumulatiu malgrat la ràpida "anticuació" d'alguns tipus de tècniques i acció.

6.-El canvi afecta a una gamma major de l'experiència humana i a més aspectes funcionals de les societats modernes, no perquè aquestes estiguin més integrades, sinó perquè virtualment cap aspecte de la vida queda fora de l'expectativa del canvi com a succés normal.

MUNNÉ (1971, ed. 1979, pàg 239) ens senyala que molts canvis socials són impulsats per sengles moviments socials, "fenòmens pels que una pluralitat de persones o agrupaments, insatisfets totalment o parcialment amb l'ordre establert a una societat, desitjen d'una manera deliberada i continuada algun canvi social i l'intenten, tendint a actuar en conseqüència". I cita que BLUMER en distingeix tres tipus:

- moviments reformistes.
- moviments revolucionaris.
- moviments expresius (són un fi en sí mateixos).

Autors com CASTELLS (1973, 1981) subratllen en les seves obres la important aportació dels moviments urbans contemporanis en les grans crisis urbanes, i, conseqüentment, en els fenòmens de canvi social.

OGBURN (1922, ed. 1964), com hem citat a l'apartat 2.5., ja deia que diferents tipus d'institucions i elements culturals canvien amb proporcions diferents en resposta a les innovacions tecnològiques que els afecten: En particular, la "cultura material" canvia més ràpidament que els aspectes associats de la "cultura no-material", tals com creences, valors, costums, i pautes d'organització social.

No podem deixar de destacar que el mèrit d'articular molts conceptes psicosocials vinculats al de canvi social correspon a MOSCOVICI (1976), en el seu treball sobre la influència social.

En ell hi trobem plantejades les relacions amb conceptes afins, com: control, conformisme, conflicte, normes, innovació, etc.

Fins aquí hem destacat un seguit d'aspectes del canvi social amb fortes implicacions psicosocials. Les possibilitats d'estudiar determinats aspectes d'aquest canvi amb indicadors psicosocials no és sols evident, sinó probablement un dels reptes importants que té la psicologia social cara al futur. El treball coordinat per SEIDMAN (Ed.) (1983), al que ens referirem repetides vegades en les pàgines següents, conté bon nombre d'aportacions de diferents autors que abunden en aquesta línia, fonamentalment referides al **canvi social intencional**, mitjançant **intervencions socials**.

Abans, però, d'entrar en l'obra de SEIDMAN, cal una reflexió sobre el sentit del mot "intencional" que diferents autors donen a la noció d'"intervenció social". Un cop diferenciats els que en demografia s'anomenen "moviments naturals de la població" (i ja aquí hi poden haver dificultats), comença a esdevenir paulatinament complexe saber què NO és "intencional", perquè sempre podem acabar trobant "intencionalitats" d'algu o altre.

RUBIO (1987) aporta interessants matitzacions al respecte, a efectes pràctics d'avaluació de l'impacte social i de valoració de programes.

Els conceptes centrals lligats a tota intervenció social són el de "**necessitat social**" i el de "**problema social**". El "quantum de legitimització" que tinguin unes o altres ens acostarà a altres nocions com "justícia social", "drets socials" i "benestar social".

Ara be, moltes necessitats i problemes socials són solventats "espontaniament" pels grups i comunitats socials (relacions de bon veïnat, solidaritat entre parents, etc.), cosa que no significa que es faci "involuntariament". Quan s'utilitza el terme "intencional", excessivament imprecís al nostre entendre,

cal fer explícit que s'al·ludeix convencionalment a les intervencions derivades de les decisions de les polítiques socials públiques.

Aleshores esdevé trascendental la noció de "legitimització social", en el sentit de VANDER ZANDEN (1977, ed. 1984), que detallarem a continuació, ja que es troba en situació adequada per aprofundir les nocions de necessitat i problema social.

Hem vist ja com el concepte "necessitat social", de profunda significació psicosocial, ens ha sortit repetidament en parlar de qualitat de vida (apartat 4.2), benestar (4.3) i desenvolupament humà (4.4). També hem al·ludit, a l'apartat 4.2 a que en la història de les polítiques socials, i particularment, dels serveis socials en el seu sentit modern, l'avaluació de les necessitats socials és un tema que mereix particular atenció.

Sobre la definició d'aquest conceptes i les seves implicacions haurem de retornar-hi al llarg de les pàgines següents.

Per introduir, ara ja sí, l'obra de SEIDMAN (1983, pàg. 14) cal dir d'entrada que per a ell existeix una relació entre els sistemes de creences o ideologies a nivell de macrosistema (en el sentit de BROFENBRENNER, 1979), les construccions socials de la realitat (en el sentit de BERGER & LUCKMANN, 1966) i els "panorames mentals" a nivell individual ("mindscapes", en el sentit de MARUYAMA, 1979, 1983).

La temàtica de la construcció social de la realitat, com ja hem referit a l'apartat 3.4, té importants derivacions psicosocials, fins i tot si l'abordem des de teories ja molt específiques, com la dels constructes de KELLY (1963), especialment pel que fa als seus corolaris de comunalitat i de socialitat, o com la teoria de la representació social (o representació col·lectiva, segons JODELET, 1984) de MOSCOVICI (1961, 1975).

MARUYAMA (1983, pàg. 36) diu que, encara que hi ha molts tipus de

"panorames mentals", a efectes pràctics és útil distingir-ne quatre de principals:

- De tipus-H: Homogenis, jerarquics, classificacionals.
- De tipus-I: Heterogenis, aïllacionistes, aleatoris.
- De tipus-S: Heterogenis, interactius, homeostàtics.
- De tipus-G: Heterogenis, interactius, morfogenètics.

Tot seguit aquest autor fa una interessant anàlisi transcultural d'aquests "panorames mentals", per demostrar com poden ser predominants a determinades societats i moments històrics, l'important paper que juguen en les activitats i interrelacions existents en la vida quotidiana dels individus, i com condicionen totalment l'actitud col·lectiva vers el canvi social i comunitari.

La comprensió d'aquests "panorames mentals" i el seu funcionament, manté MARUYAMA, pot clarificar

"les bases epistemològiques que capaciten algunes cultures a canviar de forma natural i fàcilment, mentres que altres cultures pateixen trencaments com a conseqüència de canvis petits i lents". (El subratllat és nostre).

Ve al cas citar aquí que, a la conferència que el 1971 van celebrar a Ditchley els membres de les SSRCs (Social Science Research Council) britànica i nordamericana, es van posar sobre la taula les limitacions que comporta plantejar indicadors socials (en aquest cas, entenent que inclouen en el terme els "indicadors psicosocials") sense disposar de teories socials prou convincentes del funcionament a gran escala del canvi social. Algunes de les observacions importants emergides a la conferència, segons SHONFIELD & SHAW (1972, prefaci), van ser que:

- cal plantejar-se "quin és el mínim de teoria social" que és necessària per avançar cap l'establiment de mesures del

benestar social.

- cal estar atents al "perill que els indicadors es tornin vindicadors, és a dir, un medi de donar aparenga objectiva a judicis de valors subjectius" (advertiment que ja havia fet BIDERMAN, 1966).
- que els administradors demanen ser capagos d'emprar indicadors socials per la seva utilitat com a simplificadors de dispositius.
- que cal reconèixer que les dades ("indicadors purament empírics") es poden referir a "fenòmens socials obscurs", que han estat identificats com a significatius en el curs d'investigacions científiques socials.
- que cal no precipitar-se en la "tentació d'utilitzar els indicadors socials prematurament, com predictors socials".

Aleshores van prendre l'acord de que, en comptes de seguir pel delicat camí de trobar i justificar indicadors globals, calia examinar i aprofundir la recerca en àmbits concrets del mesurament social. I van decidir prioritzar tres tòpics: el mesurament de la delinqüència, de la salut i de l'educació.

Pocs anys després, aquests tres tòpics s'havien examplat i s'hi començà a referir-s'hi com a "problemes socials", ja que l'interès polític presionava en favor de la recerca que s'ha anomenat "sol.lució dels problemes socials".

SEIDMAN (Ed.) (1983), en base a la teoria general de sistemes i als enunciatos teòrics de BROFENBRENNER (1979) i GOODWIN (1973), proposen un model per explicar com s'aborda la sol.lució dels problemes socials en els circuits dels serveis públics, cosa que reemprendrem en el següent apartat. Ara be, SEIDMAN (Ed.) (1983, pàg. 48 i ss.) resalta que "les sol.lucions potencials alternatives disponibles a cada fase successiva d'un procés de resol.lució de problemes es van circumscribint de manera incremental per la selecció, definició i formulació inicials del problema". És a dir, la conceptualització del problema condiciona tot el seu abordatge.

Què són, doncs, "problemes socials"?

A un nivell macrosocial i amb visió "morfofenètica" (en el sentit de MARUYAMA, 1983) podriem dir que és "tota situació o canvi socialment no desitjats", sigui de l'origen que sigui en la triple classificació de GINER.

En la pràctica, la idea de "problemes socials", al igual que la de "necessitats socials" és molt diferent també segons qui defineix el problema: els detentadors del poder, la majoria de la col·lectivitat, la ciència, els tècnics,... Probablement la quadruple tipificació no exclouent que fa BRADSHAW (trad. 1981) de les necessitats socials és també aplicable als problemes socials, per la seva comprensió enmig de les dinàmiques socials: normatives, experimentades, expressades i comparatives.

BRADSHAW (1972, trad. 1985) va evidenciar que, en la pràctica, s'utilitzen fonamentalment 4 maneres diferents i complementàries de conèixer les necessitats socials. Cap d'aquestes maneres ens defineix quines són les necessitats "reals". Cada una d'elles n'és una aproximació. En última instància, la delimitació de les necessitats socials "reals" és un problema de consens entre aquests 4 enfocaments:

-Necessitats normatives.

Són aquelles que els experts, professionals, administradors o científics socials defineixen com a necessitats en una situació determinada. Es basa, doncs, en l'establiment pretesament "objectiu" d'uns nivells "desitjables" de satisfacció de cada necessitat. Aquests nivells normatius no són, però, "estables": canvien amb el temps com a resultat tan dels avenços del coneixement, com de la modificació dels valors de la societat. Hem de reconèixer, doncs, que els criteris normatius no detecten les necessitats "reals", sinó les que es perceben a través del paradigma sòcio-cultural i científico-tècnic vigents.

-Necessitats experimentades.

Es basen en la percepció de cada persona d'experimentar alguna carència. És, per tant, una apreciació subjectiva, que pot estar condicionada per factors psicològics i psicosocials particulars. Des d'una perspectiva del rigor científic es pot considerar una aproximació molt inexacta al coneixement de les necessitats "reals", tan pels esbiaixos que cada individu pot introduir conscientment (picaresques) com inconscientment (desplacament o tergiversació de problemes personals). Malgrat tot, i especialment des d'una visió democràtica de la dinàmica social hom no pot deixar de reconèixer que la "veritat" no és patrimoni dels experts o professionals; en altres paraules, no pot ser una exclusiva d'aquells que detenten alguna forma de poder social, com és el poder tècnic. Quan molts ciutadans experimenten el mateix, alguna "objectivitat" deuen de tenir.

-Necessitats expressades.

Coincideix amb el que anomenem **demanda**. És la necessitat experimentada feta manifesta en algun servei on es reben i canalitzen sol·licituts. En relació a les necessitats "reals", les expressades pateixen de diversos esbiaixos: per una part poden passar per alt situacions de necessitat tan greus que els afectats no siguin ni capaços de manifestar la seva necessitat o de manifestar-la en un lloc adequat per fer viable la seva atenció; existeixen situacions en que l'"usuari" no formularà mai una demanda, en les que els serveis socials es responsabilitzen d'actuar sense ella, com és el cas dels nois de carrer, o de moltes actuacions preventives. Per altra banda, al igual que les necessitats sentides, poden estar condicionades per tergiversacions conscients o percepcions inconscientment errònies de la persona demandant; per això parlem de que, sovint, hem de fer una "reformulació de la demanda". Finalment, és important tenir en compte que l'expressió de

la demanda en serveis socials està fortament condicionada per l'oferta de serveis existents. La gent demana ajuda segons el que suposa que pot obtenir, no segons el que sent que necessita. La demanda és una manera "adaptada" de plantejar la mancança que hom experimenta, en funció d'unes expectatives.

-Necessitats comparatives.

Es basa en l'estudi de les característiques de la població que rep un servei. Si hi ha individus amb característiques semblants que no reben el servei, es conclou que estan necessitats. Aquesta aproximació no pot contemplar el fet que poden existir necessitats no ateses per cap servei existent, per la qual cosa resten amagades.

Les 4 aproximacions a les necessitats socials aportades per BRADSHAW poden ser representades en forma gràfica com a conjunts de tamanys diferents amb una àrea d'intersecció comú a tots ells, que seria l'àrea de major consens sobre l'existència de necessitats "reals".

VANDER ZANDEN (1977, rev. 1984, trad. 1986, pàg. 602) ha revisat la temàtica dels anomenats "problemes socials" en el seu manual i els ha definit com:

"una situació que un considerable nombre de persones jutien desagradable o desfavorable, i que, segons elles, existeix a la seva societat"..."Un problema social careix d'existència objectiva; més aviat la gent atribueix caràcter problemàtic a certs fets o conductes i els assigna significat desfavorable. Inclús pot arribar a definir com a problema social quelcom inexistent". (Els subratllats són nostres).

Aquest autor destaca l'interès del fenomen psicosocial de "legitimització" dels problemes socials. Citant BLUMER (1971), diu que:

"un problema social ha d'adquirir cert grau de 'respectabilitat' per ser reconegut com a tal en el debat públic. En la interacció social es dona un procés selectiu pel qual molts problemes socials incipients són tallats de socarrel, eludits o obliquats, o bé aconsegueixen obrir-se camí fins a la respectabilitat; mentres que d'altres compten amb un fort i influent recolzament, que els permet avançar fàcilment fins la legitimitat"... "Quan un problema social ha obtingut la legitimitat, entra en la fase de la formulació de polítiques públiques. De vegades, la reconstrucció d'un problema social en atravesar les successives etapes d'aquest procés el tornen irreconeixible pels seus propugnadors inicials". És a dir, és "integrat pel sistema".

En qualsevol cas, l'aplicació de les polítiques socials es tradueix, en l'Administració Pública, en la delimitació artificial dels "problemes socials" segons les àrees (es diguin ministeris, departaments, conselleries, etc...) en que es configura aquesta Administració, rebent el nom genèric d'**Àrees de Benestar Social** o de **Serveis Personals**. (La relació entre política i Administració Pública ha estat analitzada sociològicament per MAYNTZ, 1978). Malgrat adopten multitud de noms i organitzacions diferents, aquestes àrees acostumen a contemplar els següents àmbits: Salut, educació, treball, cultura, lleure i esports, habitatge, serveis socials, seguretat ciutadana i justícia.

Potser cal recordar que "serveis socials" aborda, per norma general, una gamma heterogènica de "problemes socials" o de "necessitats socials": dificultats socials de la família; de la tercera edat; dels infants i adolescents; dels disminuïts físics, sensorials i psíquics; de la dona; reinserció social de drogodependents i d'ex-empresonats; minories ètniques; situacions d'emergència social; etc... Sense oblidar que aborden també aspectes de promoció i benestar socials, vinculats al que RODRIGUES (trad. 1983, pàg. 107 i ss.) anomena "aplicacions de la psicologia social als programes d'acció comunitària".

En tots aquests àmbits s'han realitzat ja multitud d'estudis sectorials amb indicadors. En tots ells existeixen aspectes psicosocials dignes de consideració teòrica i pràctica.

Ens hem referit ja als àmbits de la salut i de l'educació. No podem entrar en el tema del món del treball en un estudi com aquest, perquè correm el greu perill de donar-ne una visió tremendament simplista, tractant-se d'una temàtica que ha configurat l'"especialitat" més sòlida i més desenvolupada de la psicologia social: La psicologia del treball i de les organitzacions. Només cal recordar que els estudis sobre satisfacció en el treball i qualitat de vida figuren entre els que han arribat a major aprofundiment i als més sofisticats tractaments estadístics, com és el cas dels models causals emprats per VISAUTA (1985).

Per raons semblants, tampoc podem entrar en el tema de la cultura, ja que, a més dels aspectes relacionats amb el nacionalisme, camp de recerca clàssic en psicologia social, podem afirmar que la col.laboració de l'antropologia cultural i la psicologia social ha estat molt prolifera en desplegar recerques sobre aspectes d'interès comú. Per a il.lustrar les possibilitats d'utilització d'indicadors socials i psicosocials en estudis culturals i transculturals posarem només l'exemple de DREWNOWSKI (1985), amb els seus estudis sobre "nivells de civilització".

Al lleure li ha dedicat MUNNÉ (1980) una interessant monografia, analitzant, entre altres coses, la relació entre temps lliure, llibertat i creativitat, i en la que afirma que "tota creació és, substancialment, canvi; per això, el temps de creació és sempre temps de crisi" (MUNNÉ, 1980, pàg. 134). L'estudi del lleure amb indicadors és un altre dels àmbits abordats des de bon inici del "moviment" dels indicadors socials, amb els treballs de ENNIS (1968). Posteriorment, el manual de NEULINGER (1974) dedicat a la psicologia del lleure, va reservar un capítol als indicadors socials i la qualitat de vida.

L'habitatge ha estat tema igualment clàssic per a la psicologia social, en particular a partir dels estudis sobre l'amuntegament. Però ha experimentat recentment una revalorització crucial a partir del floriment de la psicologia ambiental, com es pot comprovar als manuals de JIMENEZ BURILLO (Coord.)(1981), on aquest autor dedica un article al tema de l'amuntegament, i de JIMENEZ BURILLO & ARAGONES (Ed.)(1986). Estudis recents amb indicadors aborden ja temàtiques molt particulars, com per exemple les raons que duen a l'adopció d'innovacions tecnològiques a les cases (WEBER, McCRAY & CLAYPOOL, 1985).

El clàssic interès de la psicologia social pels comportaments delictius, ha ampliat molt les seves perspectives els darrers anys, abordant el món de la justícia des de molts fronts a l'hora. Això ha donat lloc, entre altres produccions, a un manual sobre psicologia social i sistema penal, de JIMENEZ BURILLO i CLEMENTE (Ed.)(1986), un any després de que al manual de psicologia social aplicada de MORALES, BLANCO, HUICI & FERNANDEZ (1985) se li dediquessin tres capítols. En aquest cas, la llista d'estudis amb indicadors socials i psicosocials podria ser inacabables. Citarem, només a títol d'exemple els de AVISON (1972) a Anglaterra.

Finalment, en el plurifacètic món dels serveis socials, els interessos de la psicologia social són molts, com es pot deduir fàcilment del llistat de problemàtiques que abarquen. Opinem que moltes d'elles han estat encara psicosocialment poc enfrontades i que, en conseqüència, resten com importants camps d'estudi i recerca oberts al futur.

Senyalarem aquí que la vinculació dels serveis socials amb la qualitat de vida i les possibilitats d'us d'indicadors en aquest àmbit han estat tractades per CAMARERO (1982). Per altra part, per a la "identificació d'àrees homogènies de privació social a Catalunya" es va fer una primera proposta de sistema d'indicadors, encara molt poc elaborada, al tercer volum del Mapa

de Serveis Socials de Catalunya (GENERALITAT DE CATALUNYA, 1984). Més recentment, l'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1987) ha elaborat també un ampli sistema d'indicadors socials per a la ciutat. En ambdós casos es tracta de sistemes exclusivament en base als indicadors classicament anomenats "objectius"

Existeixen tot un seguit de més temàtiques, referides a les dinàmiques generals de la societat, que afecten tots aquests àmbits a l'hora, i que també han estat abordades amb indicadors. Sense pretendre ser exhaustius, ans be, amb ànim d'agafar una mostra de temes que ens semblen destacables, voldriem senyalar la importància dels estudis psicosocials sobre: estratificació social, estatus social, pobresa, anomia, alienació, desviació i vida urbana.

Recordem que temes com les "classes socials" i l'"anomia" ja figuren entre els proposats per MERTON (1949, rev. 1957) de ser estudiats amb indicadors. L'interès per l'estudi de l'estratificació social va reapareixer ja amb els primers treballs del "moviment" dels indicadors socials (O.D. DUNCAN, 1968), en relació a la mobilitat social. El mateix podem dir de l'alienació, sobre la que ja trobem el treball de SEEMAN (1972).

Voldriem parar-nos una mica més en el tema de la vida urbana. A les nostres societats occidentals un percentatge elevadíssim dels problemes socials que interessen a les polítiques socials es concreten geogràficament en determinats sectors urbans. No cal recordar l'enorme productivitat de l'anomenada Escola de Chicago a partir de l'abordatge de les realitats urbanes, estudis amb els que també va néixer la noció de "comunitat urbana", concretament amb el treball de BURGESS (1926).

Aquesta noció de "comunitat urbana", juntament amb d'altres d'afins, com poden ser "barri", o "veinat", s'han convertit en referència habitual de gran quantitat d'estudis que utilitzen indicadors socials i psicosocials d'àrees urbanes..

Va ser O.D. DUNCAN el primer autor del "moviment" que, amb d'altres, va publicar un treball sobre "canvi social en una comunitat metropolitana" (O.D. DUNCAN, SHUMAN & B. DUNCAN, 1973). Dos anys després, aquest mateix autor va proposar mesurar el canvi social replicant estudis anteriors i adaptant les seves dades en forma d'indicadors (O.D. DUNCAN, 1975). En aquesta publicació ell mateix va aportar la seva rèplica d'un estudi fet a l'àrea metropolitana de Detroit l'any 1951.

CARLEY (1981), al que tan hem citat, va dedicar un capítol sencer del seu manual sobre indicadors socials, a la temàtica dels "indicadors socials al nivell urbà". En ell discutia sobre l'interès dels indicadors tan a nivell intraurbà com interurbà i l'estat de la qüestió, aportant informació sobre diferents estudis fets a Anglaterra i als E.U.A.

La tècnica aplicada a Londres denominada SAS (Small Area Statistics) permetia l'explotació del cens a nivell de petits "districtes" urbans (1.600 "cel.lules" urbanes, d'un màxim de 700 habitants cadascuna!) i, a partir d'aquí, se n'extreien indicadors. Els indicadors es van subdividir en 7 tòpics:

- indicadors demogràfics i de fertilitat.
- indicadors d'habitatge.
- indicadors de llar i família.
- indicadors d'ocupació.
- indicadors de naixements.
- indicadors de migració.
- grups socio-econòmics.

La gran quantitat d'informació disponible va ser seleccionada amb una tècnica PRAG (Planning Research Application Group), del Centre d'Estudis Environamentals del Regne Unit. D'aquesta manera, utilitzant la tècnica d'anàlisi d'agrupaments ("cluster analysis"), van ser identificats 36 tipus diferents d'àrees socials, resumibles en 8, segons per quins propòsits. Segons

WEBBER (1978), les aventatges de disposar d'aquestes dades va ser molt grans, i es podrien resumir en:

- disposar d'un marc de mostreig per altres recerques.
- disposar d'un marc referencial per organitzar dades que no foren del cens, com per exemple, dades d'indicadors socials subjectius.
- escollir indicadors socials rellevants que podrien ser utilitzats per definir arees objecte d'atenció per part de polítiques especials.
- seleccionar arees de prioritats particulars.

Pel que fa als estudis interurbans, CARLEY (1981, pàg. 150 iss.) posa com exemple els estudis fets als E.U.A a partir del cens, amb les SMSAs (Standard Metropolitan Statistical Areas) de les quals n'hi ha 243 a aquell país. Una SMSA és un comtat o grup de comtats contiguus que conté com a mínim una ciutat de 50.000 habitants. Comtats contiguus són inclosos només si estan socialment i economicament integrats amb la ciutat central.

Es van recopilar 35 indicadors de cada SMSA, i amb una tècnica d'anàlisi del component principal es van identificar les pautes de relació entre aquests indicadors. Van resultar-ne 12 indicadors principals, que es van agrupar en 4 mesures compostes:

- Estatus socioeconòmic: mitjana dels ingressos familiars, homes caps de família amb treball no pobre, nivell d'assoliment escolar i unitats de vivenda amb sanitaris complets.
- Salut: mortaldat global, mortaldat infantil, mortaldat de grip i neumonia.
- Estatus familiar: proporció d'infants vivint amb ambdós pares, ratio d'homes a dones entre la força de treball, percentatge de famílies amb cap femení.
- Alienació: taxa de suïcidi, mortaldat per cirrosi hepàtica.

BURKE (1974) va desenvolupar models i mètodes específics per estudiar les àrees socials urbanes i el seu creixement; propòsit que posteriorment també va seguir STRUENING (1983).

A més d'aquests globals, al llarg dels darrers anys també s'han anat desenvolupant estudis sobre aspectes més específics, dins les àrees urbanes, amb indicadors socials i psicosocials. Així, per exemple, tenim els de CONNERLY & MARANS (1985) sobre mesures globals de percepció de la qualitat del veïnat. Els de YANAI & GRIFFEL (1985) sobre la gradació dels nivells de misèria a les comunitats urbanes en ordre a l'establiment de prioritats per a la intervenció social. Els de CURRIE & THACKER (1985) sobre la diferent percepció de la qualitat de l'entorn humà en les ciutats de creixement lent o ràpid. Els de SALAU (1985) sobre la qualitat de vida en relació al tamany de la ciutat. Els de GALSTER & PEACOCK (1986) sobre "gentrificació" urbana, és a dir, la mobilitat urbana generada pels canvis importants en la valoració dels terrenys. Etc.

4.6.-Psicologia social i tecnologia social: Avaluació d'impactes, programes d'intervenció social i la seva valoració.

Ja hem dit que existeixen un bon ventall de fenòmens socials molt complexes, els quals, avui per avui, no poden ser explicats, o no poden ser-ho del tot, per les teories disponibles. Això passa tan als nivells més macrosocials com exo-, meso- i microsocials (en el sentit de BROFENBRENNER, 1979). Per aquesta raó, no podem descomposar els conceptes que representen aquests fenòmens en les seves dimensions d'una manera rigorosa i justificada, ni mesurar-les amb un mínim de precisió.

Això no impedeix que, en el sentit descrit en l'apartat anterior, aquests fenòmens estiguin sent considerats com a problemes socials, i fins i tot tinguin algun nivell de legitimització com a tals. I, en conseqüència, es vulguin canviar intencionalment algun o alguns dels seus aspectes o manifestacions socials. En altres paraules, formen part dels objectius d'una determinada política social, que impliqui intervencions planificades.

Pot, en aquestes circumstàncies, la ciència psicosocial aportar alguna cosa?

La resposta dependrà de cada problema concret i, moltes vegades, es presenta polèmica, ja que ens duu al conegut debat entre rellevància social i rigor metodològic dins la psicologia social.

Però, sigui quina sigui aquesta resposta, si la intervenció es tira endavant per interessos polítics o d'altre tipus, a la majoria dels països industrialitzats és bastant probable que un tècnic social (sol, o en el millor dels casos formant part d'un equip interdisciplinari) estigui involucrat en la seva planificació i avaluació, ja que "per això està contractat". Aquest professional haurà pogut observar, amb instruments més adequats o més inadequats, com ha canviat un fenomen des d'una

situació "A", a una situació "B", com a conseqüència d'haver introduït una variable o un conjunt de variables exògenes al mateix. És a dir, podrà observar les dades amb un disseny preexperimental.

Si el tècnic és un expert en el tema i disposa d'instruments, potser fins i tot, intuitivament, amb més o menys encert, podrà fer una medició inicial d'algunes variables rellevants al fenomen (és a dir, indicadors del fenomen), i podrà estimar la variació esperada del mateix si no es donés la introducció de la variable o variables exògenes (a manera de línia base). En altres paraules, estaria observant els possibles canvis de la variable o variables dependents amb un disseny quasi-experimental amb indicadors. Per molt que treballaria amb marges d'error més grans dels habitualment acceptables en ciència, els resultats ben segur que poden aportar informacions no sols útils, sinó d'interès teòric.

En arribar aquí és quan el tècnic pot formular la pregunta d'una altra manera: Li interessa a la ciència psicosocial la informació obtinguda?

En definitiva no estem apuntant a cap altra cosa que a la productivitat potencial de la col.laboració científico-tècnica en el camp de la intervenció social.

SEIDMAN (Ed.) (1983, pàg. 13), de qui ja hem parlat força a l'apartat anterior, manté que:

"la recerca sobre la intervenció social, fins fa poc, no ha estat un domini de gran curiositat o questionament científic, en part, a causa de la seva turbulenta naturalesa i complexitat".

Per estudiar la intervenció social cal, segons aquest autor, un marc conceptual donat per la teoria general de sistemes o per la línia ecológico-transaccional. Ell en proposa un a partir de les

premises de BROFENBRENNER (1979) i de GOODWIN (1973), que transcribim a continuació.

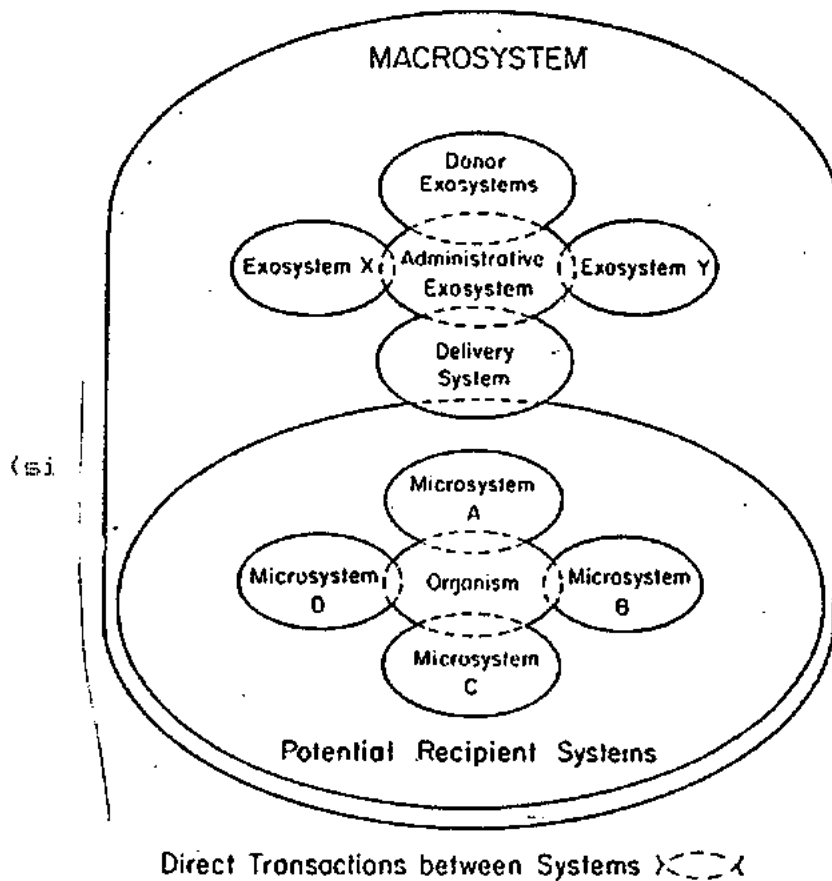

FIGURE 1 A Social Systems Framework

Les intervencions socials són guiades a partir de programes i projectes. Els primers es refereixen a la implementació d'una política en múltiples contextes, i, probablement, moments. Un projecte es refereix a la implementació d'una política en un únic contexte i moment (SEIDMAN, Ed., 1983, pàg. 12).

És a dir, s'enten com a intervenció social, propiament dita, una acció social organitzada i intencional. Aquesta acció pot ser, aleshores, objecte d'investigació valorativa.

Ja hem discutit a l'apartat 4.5 el vincle entre "intencionalitat"

i "intervenció social". Recordem que de la seva distinció deriva bona part de la diferència entre les nocions "avaluació de l'impacte social" i "valoració d'intervencions" que, com RUBIO (1987) senyala, en el segon cas sempre parteix d'uns objectius predefinits.

A l'apartat 3.6 anticipavem que LOUNSBURY, VAN LIERE & MEISSEN (1983, pàgs. 215 i ss.) consideren l'avaluació psicosocial com un aspecte molt important de l'avaluació de l'impacte social. Aquests autors destaquen que són

"molts els investigadors que creuen que aquest camp s'hauria de concentrar també sobre el nivell subjectiu individual, en investigacions d'impactes socials potencials (DEANE & MUMPOWER, 1977; LOUNSBURY et al., 1977)".

Per a ells l'avaluació psicosocial és:

"qualsevol tipus d'avaluació d'impacte social que es focalitzi en els estats subjectius individuals i intenti relacionar-los amb processos o condicions estructurals".

La focalització estarà en variables psicosocials, particularment en actituds, creences, valors, intencions i respostes comportamentals.

L'anàlisi de les variables psicosocials és important pel procés més ampli d'avaluació de l'impacte social, seguint amb aquests mateixos autors, per les següents raons:

-Les variables psicosocials mediatitzen la relació entre condicions estructurals i aconteixements externs que incideixen sobre l'individu i les seves experiències i respostes úniques i personals. Estimar com el canvi en aquestes condicions estructurals afectarà els individus dependrà en part de la comprensió de la seva orientació psicosocial cap aquests canvis.

- L'atenció directa als impactes psicosocials pot capacitar a l'avaluador per separar els efectes del projecte, del canvi que pot ser independent del projecte.
- La major part de literatura sobre avaluació de l'impacte social el veu com a part d'un procés d'impacte ambiental més ampli, en la configuració del qual hi participen específicament estats subjectius de "benestar social" o "qualitat de vida".

LEWIS (1980) nota que:

"l'estudi objectiu pot ser més imparcial, sintètic, inclusiu i generalitzat, però ens diu poc respecte a com la comunitat es manté conjuntada, com els seus membres troben significat i propòsits en la vida, sobre els seus valors o sentiments més profunds, o sobre coses que fan que la vida valgui la pena".

LOUNSBURY, VAN LIERE & MEISSEN (1983, pàg. 216) afirmen que l'avaluació psicosocial pot proveir informació que ajudi a contestar aquests darrers tipus de qüestions:

"Utilitzant perspectives teòriques múltiples, en el contexte de la investigació aplicada",

i continuen (op. c., pàg. 236):

"l'avaluació psicosocial podria proveir informació útil per la planificació i presa de decisions".

La importància del psicòleg social com a valorador d'intervencions ha estat destacada per diversos autors (CAMPBELL, 1969; BENNET, 1975). EL seu rol en el disseny i planificació de les intervencions socials, està també fora de tot dubte. Resta, a criteri nostre, encara, destacar la seva funció d'analitzador de dinàmiques interdisciplinàries, generalment desenvolupades en un treball en equip, i cada cop més decididament assumides en tot

treball de disseny, programació, implementació i valoració d'intervencions socials. Amb això tindriem perfilades 3 grans funcions bàsiques que el psicòleg social pot aportar a la tecnologia social. Existeixen també algunes funcions més específiques que val la pena destacar.

Una de les premisses fonamentals a la intervenció social és la comprovació i, si cal, redefinició del problema. MITROFF & TUROFF (1973) i WATZLAWICZ et al. (1974) proporcionen una metaperspectiva, a partir de la teoria general dels sistemes, per comprendre la selecció i formulació de problemes "erronis". Tal selecció i formulació de problemes són referits com "errors de conceptualització". Una de les funcions del psicòleg social és clarament la de participar en l'anàlisi i reformulació, si és el cas, de les demandes socials que arriben als serveis públics.

Una altra de les seves funcions és com a metodòleg, aportant tècniques i mètodes propis de la psicologia social, i participant en l'anàlisi dels que es poden emprar en un treball concret de perspectiva interdisciplinària. LOUNSBURY, VAN LIERE & MEISSEN (1983, pàg. 236) afirmen que:

"l'aveng de coneixement en les àrees esmentades (es refereixen als "impactes psicosocials") dependrà, en gran mesura, de la força metodològica dels estudis realitzats".

COTTA (1984, pàg. 27) manté que han estat molts més els psicòlegs socials que els sociòlegs els que han "sotmès el concepte de grup a les demandes de mesurament". Van començar, diu, amb

"mètodes que feien possible mesurar la composició d'un grup en base a característiques cognitives i no cognitives dels seus membres. En menys de 20 anys el concepte de capacitat cognitiva va ser mesurat amb referència al coeficient intel·lectual. El concepte d'estil cognitiu va ser avaluat mitjançant el coeficient de dependència o independència en relació al camp. El concepte de motivació va ser mesurat en

relació a l'assoliment, sociabilitat i ascendència. I el concepte de temperament va ser objecte de tractament que va donar lloc a l'emergència d'una escala de similituds de personalitat.

Més recientment han proposat mètodes per mesurar els modus d'interacció individual dins d'un grup. El clima organitzacional pot ser gradat en base a les percepcions individuals (comprensió del grup, comunicació grupal, confiança interpersonal, etc..). El concepte de cohesió grupal va ser especificat en base als seus components tècnics i emocionals".

Aquests avenços mètrics, conclou COTTA, han tingut efectes decisius en les tendències metodològiques de totes les ciències socials, i continuaran tenint-los encara més.

Ens sembla que aquesta opinió de COTTA presenta, sens dubte, un ampli camp de possibilitats obertes a la psicologia social.

Un dels àmbits d'aplicació en que els indicadors més decididament han guanyat terreny els darrers 10 anys és el que en la literatura tecnològica s'acostuma anomenar "valoració de programes" o "valoració de projectes", i en la d'orientació més bàsica o metodològica s'està anomenant "valoració d'intervencions".

FERNANDEZ BALLESTEROS (1982, 1987), distingeix entre "avaluació" i "valoració" de la següent manera: "Mentres que 'avaluació' suposa l'anàlisi d'una sèrie de variables conductuals i ambientals rellevants, en un moment donat, en un subjecte o grups de subjectes, 'valoració' implica l'estimació del valor d'un determinat tractament, programa o intervenció que s'aplica en un contexte a un subjecte o grup de subjectes específics... en tota avaluació conductual existeix un moment de valoració, i, a l'ensem, tota valoració de programes suposa, al menys, dos moments avaluatius" (FERNANDEZ BALLESTEROS, 1987, pàg. 38).

Continua aquesta autora dient que:

"la valoració suposa un conjunt d'activitats pràctiques en base a supostos teòrics que no estan integrats en un paradigma acceptat i únic"... "valoració suposa un procés mitjant el qual es tracta d'estimar, a través d'una metodologia empírica, si s'han assolit una sèrie d'objectius socialment rellevants formulats en aplicar una determinada intervenció".

La valoració de programes d'acció social es basa, doncs, en un pragmatisme racional (FERNANDEZ BALLESTEROS, 1987, pàg. 39).

Cita aquesta autora els treballs de GLASS & ELLET (1980), els quals consideren que existeixen 7 concepcions diferents de valoració:

- 1.-La valoració és una ciència aplicada que suposa un activitat pròpia dels científics socials quan tracten de comprovar l'efectivitat de programes socials d'acció
- 2.-és un judici objectiu sobre les decisions administratives d'execució de programes.
- 3.-és, en termes de la teoria de la decisió, l'especificació de la bondat (en termes d'utilitat) en la presa de decisions.
- 4.-és un procés pel qual s'aprecia la consecució d'uns determinats objectius fixats amb anterioritat.
- 5.-és un judici en el qual es tracta de provar la "bondat" d'un conjunt de comportaments.
- 6.-és la planificació organitzada i ordenada d'una acció que procura un canvi.
- 7.-és, per alguns filòsofs de la ciència, el producte d'un empirisme racional propi del moviment neoutilitarista.

CRONBACH (1978), en la seva teoria de la generalització (FERNANDEZ BALLESTEROS, 1987, pàg. 41), defineix que són 3 els

elements bàsics de qualsevol tipus de valoració:

- 1.-Unitats (U)
- 2.-Tractaments (T)
- 3.-Operacions observades (O)

L'univers d'observacions admissibles en l'àmbit total en el que està interessat l'investigador s'anomena "UTO". El disseny ideal de valoració ha de definir tots els seus "UTOs" i passar, posteriorment, a seleccionar els "utos" que el representin. En altres paraules, els que puguin ser millors indicadors.

Considerem que la distinció entre "avaluació" i "valoració" aportada per FERNANDEZ BALLESTEROS (1982, 1987), és clarificadora i molt important per a ser adoptada. A cops, tan a la literatura científica com tecnològica, trobem una aplicació "jòquer" del terme "avaluació" (en anglès "assessment"). Ens sembla evident que, en català i castellà la confusió ve originada per incorrectes traduccions del mot anglès "evaluation" = valoració).

Fora de les nostres fronteres, l'expressió "investigació valorativa" en relació als programes d'acció social està ja àmpliament arrelada, i la temàtica ha tingut una important atenció en publicacions d'organismes internacionals, especialment de la UNESCO.

FREEMAN (1980, pàg. 11) situa els antecedents de l'investigació valorativa als anys 30 als E.U.A., després de la Gran Depressió, quan es començà a defensar l'aplicació de mètodes rigorosos d'investigació social per la valoració de programes. Emergí, en aquells temps, la convicció que, a menys que polítics, planificadors socials i el públic en general, coneixessin les conseqüències dels esforços per planificar el canvi social i la intervenció social, els programes d'acció social a gran escala no podien ser jutjats racionalment.

L'emergència de l'"investigació valorativa", segons FREEMAN,

"està relacionada al desenvolupament i refinament de les modernes metodologies d'investigació social, i també, naturalment, a la revisió de perspectives sobre la responsabilitat social i sobre l'expansió del rol dels grups governamentals i internacionals en l'amillorament dels problemes mèdics i socials i de les condicions humanes de vida".

En la seva opinió la primera gran proposta sistematitzada la configura el treball de STEPHAN (1935), sobre valoració experimental de programes socials de la "New Deal" de Roosevelt. Una relació d'altres contibucions, des d'aquella època, es troba a BERNSTEIN & FREEMAN (1975).

Els darrers anys ha succeït un important canvi qualitatiu en l'enfocament de la "investigació valorativa", que guarda un paral·lelisme amb el desenvolupament del "moviment" dels indicadors socials (FREEMAN, 1980, pàg. 16). FREEMAN diu que:

"és útil pensar en ambdues sèries d'activitats de recerca com a part d'un moviment social més ampli que preten maximitzar la racionalitat de les polítiques socials i dels programes de desenvolupament dels recursos humans".

Podem incloure perfectament en aquestes consideracions a tota l'anomenada "avaluació de l'impacte social", que segons CARLEY (1983, pàg. 151), s'ha fertilitzat reciprocament amb el "moviment", malgrat que si no haguessin hagut dificultats d'integració interdisciplinària, els fruits hagueren pogut estar majors.

En el camp de la investigació social, "les presions duals de rigor metodològic i utilitat política mai havien estat tan fortament experimentades com en el camp de de la investigació valorativa" (FREEMAN, 1980, pàg. 17), cosa també vàlida i ben palesa, com ja s'ha vist, pel que fa al "moviment" dels indicadors socials. BERNSTEIN & FREEMAN (1975) identificaven, només per l'any 1970, 382 estudis d'investigació valorativa de

programes federals, finançats amb fons públics.

BREWER situa els inicis de la forta empenta a la "nova" investigació valorativa en partir dels programes federals emanats, als E.U.A., a partir dels postulats de la "Great Society" del president Johnson.

Segons BREWER (1983, pàg. 15) la investigació valorativa es va acabar de perfilar com un nou camp de la ciència social aplicada amb l'aparició dels dos volums del "Manual d'Investigació Valorativa" (STRUENING & GUTTENTAG, Eds., 1975). La temàtica s'havia ja tractat anteriorment per CRONBACH (1963), FAIRWEATHER (1967), SUCHMAN, (1967), CAMPBELL (1969), ROSSI & WILLIAMS (1972), etc., que la centraven en àmbits disciplinaris concrets, fonamentalment de la psicologia, educació i economia, mostrant les predileccions metodològiques de cadascuna d'elles.

SUCHMAN (1967) definí que:

"la investigació valorativa és l'aplicació de tècniques de recerca social a l'estudi de programes de serveis humans a gran escala".

La segona meitat dels 70 aquest àmbit de recerca es va desenvolupar ràpidament com una especialització autònoma dels seus diferents orígens (BREWER, 1983, pàg. 15). A més de molts escrits, es van començar a publicar diferents revistes ("Evaluation Quarterly", posteriorment "Evaluation Review"; "Evaluation and Program Planning; "Studies in Educational Evaluation") i va ser fundada la "Evaluation Research Society" (ERS). Desseguida va passar a tenir una projecció internacional, amb un desenvolupament concomitant a Europa i altres països (LEVINE et al., Ed., 1981).

GRABE (1983, pàg. 19) defineix la valoració com

"un procés d'anàlisis i control dissenyat per determinar la

rellevància, efectivitat, significació i impacte d'activitats específiques, i el grau d'eficiència que han aconseguit, en referència als objectius immediats pels que van ser dissenyades i planificades, i dins del marc de referència més ampli dels objectius de desenvolupament més comprensius, sovint a més llarg termini, del programa en el que un projecte o grup de projectes forma part".

L'anàlisi dels objectius, fites, "targets" i assumpcions crítiques, segons GRABE (1983, pàg. 31) són els que porten a determinar els indicadors que poden ser utilitzats. Per a ell els indicadors són:

"mesures objectives i específiques del grau fins el que l'activitat està produint eficientment el que s'espera, i assolint efectivament els seus objectius. En altres paraules, l'indicador és:

- (a) un àrea de mesurament directament relacionada amb, i representativa de, els objectius de desenvolupament d'una activitat a termini immediat i a llarg termini, i
- (b) un mètode i un mètric pel mesurament del canvi d'aquell estat descrit per l'indicador".

Veiem que, en la investigació valorativa, els indicadors poden no estar vinculats a cap concepte científic lligat a una teoria. La substantivitat els hi dona el fet de il·lustrar uns resultats hipotetitzats a partir de l'aplicació d'un determinat tractament en el marc d'un contexte específic. En altres paraules, en aquest cas funcionen com a variables dependents. Són, per tan, sempre, indicadors analítics, de la modalitat que BLALOCK (1982) anomena, "indicadors d'efecte".

"Els indicadors han de ser específicament seleccionats, i els seus mètodes de control determinats, en cada projecte o programa. Això és així perquè tan els objectius com les condicions de implementació dels programes difereixen i perquè les condicions crítiques varien entre països i

regions, i les dades disponibles a un lloc poden no ser les d'un altre" (GRABE, 1983, pàg. 32).

"La determinació inicial dels indicadors hauria de ser amplia i comprensiva -com una llista de noses- ...tenint en compte fins i tot possibles efectes secundaris. La selecció final d'indicadors de valoració s'haurà de fer eliminant-ne de la llista comprensiva a partir de consideracions de factibilitat metodològica i de cost...".
"El problema essencial del valorador està en determinar els punts de valoració en els que la informació sobre canvis vàlids i significatius (a la llum dels objectius del projecte) poden ser obtinguts amb mesures fiables i a un cost raonable." (GRABE, 1983, pàg. 33).

Els indicadors de valoració poden ser qualitatius o quantitius. Poden ser emprats ad-hoc o dins d'un disseny de recerca. També es poden obtenir en procés o al final del programa. La valoració "en procés", també anomenada "in vitro" (GRABE, 1983, pàg. 14), pot incloure les modalitats anomenades "valoració permanent" i "investigació-acció". Mentre que la valoració final, també s'anomena "avaluació d'impacte", o "valoració ex-post". Finalment, FREEMAN (1980, pàg. 20) anomena "valoració comprensiva" a aquella que contempla a l'hora ambdues modalitats anteriors.

La valoració en procés, quan és viable, configura un procediment molt més potent, que ofereix beneficis secundaris als planificadors: Permet controlar no sols la marxa cap a l'assumpció dels objectius marcats, sinó també la concordància amb cada fase del pla implementat.

L'"avaluació de l'impacte" propiament dita, és generalment considerada la valoració ex-post que emergeix d'un disseny en el que estan previament preespecificats i operacionalment definits els objectius i criteris d'èxit. El mesurament de l'impacte es refereix al moviment o canvi vers els objectius desitjats. Els

dissenys experimentals són, aleshores, els més apropiats per mesurar l'impacte, ja que proporcionen mitjans coneguts per controlar els biaixos externs (FREEMAN, 1980, pàg. 30).

També entre els indicadors de valoració n'existeixen d'anomenats "subjectius" i "objectius". La utilització més important dels primers és com a mesures d'efectivitat de la prestació de serveis públics: són avaluacions dels ciutadans sobre la qualitat percebuda dels serveis que els són prestats (CARLEY, 1983, pàg. 163).

BREWER (1983, pàgs. 17 i ss.) identifica varies funcions de la investigació valorativa en l'àmbit de les polítiques socials:

- 1.-Avaluació de necessitats: En els primers estadis de desenvolupament d'un programa polític cal informació acurada sobre l'extensió i distribució d'un problema social donat. Aquest tipus de recerca és essencialment descriptiva i la seva qualitat depen primer de tot de l'adequació de les tècniques de mesura i mostreig emprades.
- 2.-Recerca políticament orientada: Es tracta de recerca explícitament dissenyada per determinar com certes polítiques o programes podrien afectar el fenomen en qüestió. És a dir, interessa aprofundir només en les causes abordables mitjançant programes polítics. Per exemple, mentres que una anàlisi des de les ciències socials bàsiques del comportament delinqüent pot contemplar els efectes de les pautes d'interacció familiar, la investigació "política" s'interessa més pels efectes de l'entorn escolar, perquè aquest pot ser sotmés a intervencions polítiques, mentres que les primeres no.
- 3.-Desenvolupament programàtic: Estudis pilot de programes en el seu estadi de conceptualització inicial proporcionen una valiosa oportunitat de recerca, permetent introduir experiments controlats per posar a

prova els conceptes programàtics a petita escala. El propòsit de la investigació valorativa en aquest estadi no és avaluar l'impacte global del programa, sinó proveïr retroalimentació als desenvolupadors del programa que pugui suggerir canvis o alteracions del disseny. A aquest tipus d'investigació se l'acostuma a referir com a "valoració formativa".

- 4.-Estudis de viabilitat: Un cop dissenyat un programa o intervenció social, la qüestió següent és saber si pot ser implementat a gran escala. Els estudis de viabilitat es dissenyen per avaluar si pot ser desenvolupat en diferents contextes organitzacionals.
- 5.-Valoració d'efectivitat programàtica: Consisteix en dilucidar si el programa ha tingut efecte sobre el problema social que es pretenia que aliviés. La qüestió d'efectivitat es refereix inevitablement a la comprovació d'una hipòtesi causal, que tenia que estar correctament plantejada de bon començament.
- 6.-Anàlisi de cost-benefici: Preten establir no sols si el programa ha tingut un efecte, sinó també estimar el tamany de l'efecte associat amb el programa. Aquest anàlisi comporta moltes dificultats de mesurament, però, tot i així, se n'han desenvolupat alguns models.

5.-CONCLUSIONS: POSSIBILITATS I LIMITACIONS DE L'US D'INDICADORS EN PSICOLOGIA SOCIAL.

"En un sentit molt profund, el sistema social existeix per servir els interessos o necessitats humans, o al menys per proveir condicions sota les que aquests interessos puguin ser raonablement satisfets. La realització de qualsevol família, grup o organització formal està inevitablement associada amb la satisfacció de certs interessos humans" (GROSS, 1966, pàg. 216).

"Un indicador és un signe o símptoma d'alguna condició" (BUNGE, 1975, pàg. 66).

5.1.-Un pont entre les ciències socials i la tecnologia del canvi social.

No podem pas dir que els indicadors han tendit un pont entre les ciències socials i la tecnologia social. Però ens sembla que sí que formen bon nombre dels granets de sorra que participen en l'argamassa que va consolidant aquest pont. Granets que han col·locat tan tecnòlegs com científics, en la mesura que s'han anat posant d'acord en com cal conjuntar les pedres de que cadascú disposava, i quines han de ser les característiques del pont.

De tot el que hem exposat fins ara es despren que els indicadors són un instrument epistèmic que pot ser utilitzat en diferents procediments metodològics, entre els quals alguns poden aspirar

perfectament a assolir rigor científic. Instrument que ja ha estat profussament aprofitat tan per científics bàsics o aplicats, com per tecnòlegs, en una amplitud impresionant d'àmbits de recerca, explícitament o implícitament.

La presió més gran que ha dut a l'actual generalització de l'ús d'indicadors ha vingut, com hem vist, de la necessitat de conèixer millor i mesurar les dinàmiques socials i els efectes que sobre elles produeixen determinades actuacions humanes. És a dir, ha sigut una "presió provocativa" que exigia sol.lucions "rigorosament justificades" als problemes socials legitimats, la que ha forçat un us aplicat d'indicadors en determinats àmbits de rellevància social, abans que n'existissin fonaments teòrics.

Han estat els tecnòlegs socials els qui, en primera línia, s'han vist forçats a trobar sol.lucions imperfectes als problemes de saber com funciona, com es pot provocar, i com es pot avaluar el canvi social i psicosocial. Correspon ara als científics, en col.laboració amb els tecnòlegs, assentar fonaments més sòlids per aquestes sol.lucions.

Quan SHELDON & FREEMAN (1970) van escriure les seves "promeses i potencial dels indicadors socials" van tenir molt clar, com han fet molts més autors, que sense la guia de formulacions teòriques concernents a les variables significants i els seus lligams, els indicadors socials encara no es podien comparar ni als indicadors econòmics, ja criticats per la seva debilitat i limitacions de rigor.

En altres paraules, el verdader potencial de l'ús dels indicadors, que en sí mateixos no són res més que "eines a disposició de", està en el desenvolupament de teories i conceptes que puguin ser contrastables amb el seu us. És a dir, en la productivitat de les ciències socials bàsiques, en relació als problemes socials rellevants.

Concretament els anomenats "indicadors socials", segons DE

NEUFVILLE (1984, pàg. 107) tenen una important àrea d'aplicació en la discussió i definició de les polítiques socials. "Els indicadors acuradament dissenyats, ancorats en teories i conceptes clars, poden ajudar a focalitzar els debats polítics i resoldre disputes respecte el tamany i naturalesa dels problemes. La seva mateixa especificitat és important per a les definicions polítiques, i les discussions sobre un indicador poden ajudar a clarificar els objectius polítics"... "a més, els indicadors conceptualment clars i teòricament fonamentats tenen un impacte addicional perquè podran ser utilitzats en recerques i les noves implicacions descobertes poden retroalimentar la política".

Per a DE NEUFVILLE existeixen dos prerrequisits perquè els indicadors socials siguin seriosament utilitzats. El primer és que només ho siguin en el contexte i en la ideologia de la planificació. I el segon que hi hagi una activa comunitat d'investigadors treballant per desenvolupar teories i mesures rellevants per a la política.

En relació a l'ús dels indicadors, en política o en programació, DE NEUFVILLE (1984, pàg. 108) dona 8 recomanacions bàsiques:

- 1.-Mantingui els indicadors simplement i directament relacionats a conceptes teòricament i intuitivament clars. Eviti els índexs agregats complexos que no tenen correspondència directa amb fenòmens reconeguts i amb implicacions clares per a la política.
- 2.-Sigui selectiu i desenvolupi uns pocs indicadors per les àrees de major implicació política i de major consens. Allargar massa un esforç el condemna al fracàs.
- 3.-No es preocupi per desenvolupar sistemes integrats i lògics d'indicadors socials, donat que no n'existeix encara una tecnologia ni una comprensió apropiades.
- 4.-Establixi institucions professionals apolítiques per produir i salvaguardar els indicadors.
- 5.-Quan un indicador és important i decisions d'envergadura depenen del que digui, faci'l adequadament: Utilitzi els

millors mètodes disponibles per reunir les dades i dediqui temps i energies a desenvolupar conceptes adequats i tècniques de mesurament.

- 6.-Asseguris que el disseny està vinculat amb la manera de pensar dels "faedors de polítiques". Idoniament, impliqui'ls en el procés de disseny, i estigui preparat per si cal canviar l'indicador després dels primers esforços d'aplicació.
- 7.-Institucionalitzi la producció dels pocs indicadors més essencials, legalment i practicament, de manera que continuïn apareixent encara que portin males notícies.
- 8.-Institucionalitzi, a l'ensem, processos autocorrectors de manera que els indicadors puguin canviar i adaptar-se de manera controlada, quan es trobi que són defectuosos o deixin d'avenir-se amb comprensions i prioritats.

Tal com DE NEUFVILLE suggereix a la primera i tercera de les seves recomanacions, també BECKERMAN (1984, pàg. 27), citant MOSER (1973) afirma que "en molts escrits es dona per suposat que els indicadors haurien de ser conuinats en sèries, per exemple, en índexs, en el sentit convencional. Això comporta una indesitjable restricció del terme. Apart d'altres coses, les objeccions tècniques a tals índexs -bàsicament el problema de determinar el pès dels factors- són substancials".

Creiem que aquests missatges han de ser meticulosament considerats. En última instància, de tota manera, ens estan dient que en ciències socials hem de fer el nostre camí, que el camí es fa caminant, i que és convenient no precipitar-se.

5.2.-D'un "estil epistèmic" a un procediment rigorós: La necessària modestia i precaució en un llarg camí per recórrer.

Acabem de dir que els indicadors ja han estat profussament utilitzats per científics i tecnòlegs, explícitament o implícitament.

Possiblement són un instrument epistèmic que encara es podria aprofitar molt més. I, sobretot, molt millor. Per això caldrà que es debateixi i s'aprofondeixi com es poden anar consolidant els graons des del moment de ser merament un "estil epistèmic", com els hem anomenat a la introducció d'aquest treball, fins el moment de configurar un procediment rigorós, que permeti la seva incorporació clara en la recerca científica.

Recordem que és innegable l'existència, i fins i tot, com reconeix el mateix BUNGE (1975), la utilitat dels indicadors, al marge de les ciències socials bàsiques. Tot depèn de què siguin signe o símptoma.

Fins i tot sense estar adscrit a cap teoria, un indicador pot ser útil a tecnologies socials rigoroses: en la valoració d'intervencions especialment, com hem dit a l'apartat 4.5, i en d'altres activitats derivades del desenvolupament de polítiques socials, com és el cas de l'establiment d'àrees de prioritats, i la configuració de les "comptabilitats" i "raports" socials.

També poden ser útils a les ciències bàsiques. Tan en un cas com en l'altre, la gran pregunta oberta cara al futur té implicacions epistemològiques i metodològiques: COM?

Pel cas dels clàssicament anomenats "indicadors socials", en general, nascuts més a prop de les tecnologies socials, i, més concretament, pels utilitzats en raports, MICHALOS (1980b) ens aporta un elaborat llistat dels seus usos i abusos, que resumim a continuació, sense poder deixar de dir que ens semblen

exageradament centrats en l'actual cultura nordamericana (la frase subratllada es refereix a l'ús que aquest autor destaca):

- 1.-Predir o anticipar futures tendències socials.
N'aporta dos abusos potencials: Abús de poder per part dels qui volen evitar tendències que no els interessin, però que són desitjables per a molta gent. I possibles formulacions de profecies autocomplidores.
- 2.-Donar perspectiva sobre els problemes i desigualtats socials.
En aquest cas considera que en poden emergir tres de possibles abusos: Poden crear-se problemes socials pel sol fet de focalitzar l'atenció en un particular estat d'afers. Poden acabar-se reconeixent només els problemes que interessin als poderosos. Es pot plantejar que aquestes informacions no calen perquè ja els "mass-media" en donen més de la que es pot païr.
- 3.-Facilitar la planificació a llarg termini i un major control sobre el nostre món social.
- 4.-Obtenir una avaluació equilibrada de les condicions socials, davant de les avaluacions econòmiques, com les reflectives en el PN (Producte Nacional).
Malgrat que la mera existència d'unes dades no és prou garantia de que no hi hagi manipulacions interessades.
- 5.-Valorar la política i els programes públics en curs.
La informació proporcionada per indicadors socials només pot ser útil amb propòsits valoratius si s'utilitza conjuntadament amb dissenys experimentals sòlids.
Aquí assenyala dos tipus generals de possibles abusos: que les dades es generin per atacar les polítiques i programes dels adversaris. I que les dades siguin manipulades per enfatitzar els èxits i "blanquejar" els errors.
- 6.-Ajudar a determinar alternatives i prioritats per polítiques públiques i per programes.
Dos perills li semblen aquí obvis: que els indicadors s'utilitzin per contribuir a una societat tecnocràtica i

elitista. I que puguin minar la soberania del consumidor en la selecció d'objectius nacionals.

7.-Facilitar comparacions entre estats, regions, ciutats i altres grups.

8.-Suggerir àrees de recerca per produir teories socials i major coneixement de les funcions i estructures de la societat.

L'únic perill que hi veu en aquest cas és que els científics socials desenvolupin estrictament punts de vista molt restringits i teoritzin en funció de les dades disponibles.

9.-Proveir un marc ordenat per pensar sobre la societat i per organitzar l'entrada informacional pels consellers, fadors, implementadors i avaluadors polítics.

10.-Contribuir a la cohesió social mitjançant una creixent comprensió de l'estratificació social.

11.-Estimular noves polítiques i programes.

Tots els possibles abusos citats als apartats 2, 3, 7 i 8, també es podrien donar aquí.

12.-Proveir una "barrera contra errors irrevocables".

13.-Desenvolupar un "clima d'autorrectificació continuada".

14.-Donar perspectiva a més gent sobre les entrades d'informació per a presa de decisions de govern.

La publicació periòdica de rapports socials garantitzaria que algunes de les dades considerades pels governs en la presa de decisions estiguessin obertes a inspecció per part de tothom.

15.-Finalment, els indicadors socials "proveiran un gran equalitzador" permetent a tots els sectors de la societat submergir-se en una piscina comú de coneixement".

En el cas dels indicadors conceptuals, nascuts més a prop de les ciències socials bàsiques i aplicades, cal reconèixer i acceptar modestament que encara estem al començament d'un llarg i polèmic camí.

Quan més complexes siguin les realitats que hom preten estudiar i

més abstractes els conceptes que s'hi refereixen, més amplitud de la realitat podran abastar, però, possiblement, més febles seran les metodologies i tècniques que es puguin emprar pel seu estudi. Els indicadors anomenats socials van néixer precisament amb el propòsit d'estudiar amb ells realitats "globals", la globalitat de la societat, en última instància. Potser per això que costa deixar aquesta primigènia aspiració per "baixar" a petites realitats abordables amb mètodes més sòlids. Per aquesta raó, però també, com ja hem insistit, a causa de les pressions a que acostumen a estar sotmesos els treballs amb indicadors.

La ciència el més habitual és que només es pugui construir pas a pas, mentre que la vida social, la política, i fins i tot la situació internacional del nostre planeta (a vegades afortunadament, però no sempre és així) solen tenir presses tot de cop per donar resposta a determinats problemes socials o socio-polítics, sent aleshores necessari tenir en compte criteris d'oportunitat. Són tantes les vegades en que trobem que NO hi ha pressa per resoldre necessitats, que pot ser un càrrec de consciència no esforçar-se en agafar alguns dels trens que passen.

El gran problema arriba quan ens trobem amb aquestes noves realitats emergides i/o conceptualitzades arran dels accelerats canvis socials, sense haver-hi participat significativament des d'esferes científiques: Aleshores la ciència bàsica es troba davant el repte de formular o reformular teories que ajudin a interpretar el fenomen i permetin derivar formes d'intervenir-hi amb èxit si es vol modificar el seu curs.

Com diu BECKERMAN (1984, pàg. 29):

"L'absència de cap base científica fiable per estimar quines són les necessitats mínimes de qualsevol bé o servei resulta més que un simple obstacle per identificar la llista "òptima" d'indicadors de necessitats bàsiques; és un problema que afecta la mateixa construcció d'indicadors en

base a subindicadors, tan si planifiquem nivells mínims de satisfacció per a països en desenvolupament, com si monitorejem el progrés en països avançats".

P A R T I I

EL RISC PSICOSOCIAL
EN LA INFANCIA

6.-INTRODUCCIO A LA PART II.

A més de fer una introducció històrica (o, més ben dit, dues), hem dedicat la Part I d'aquesta tesi a discutir, entre altres coses, les possibilitats d'us d'indicadors psicosocials amb una perspectiva científica, per una part, i per l'altra, a repassar el gran ventall de camps d'aplicació de la psicologia social en els que ja s'estan utilitzant indicadors.

També hem aportat els nostres arguments sobre que la contribució de la psicologia social a la sol.lució dels problemes del nostre temps no s'ha de limitar a les col.laboracions que siguin sol.licitades per polítics o tecnòlegs del camp social. El científic psicosocial també pot (i ha de) prendre la iniciativa d'estudiar des de la seva pròpia òptica disciplinària temes de rellevància social que no estan sent abordats o ho estan sent inadecuadament o parcialment des de les Administracions Públiques, de manera que sigui fàcil derivar-ne propostes d'actuació pràctiques.

Les Parts II i III volem dedicar-les a l'estudi d'un problema social del que se n'ha començat a parlar a Catalunya des de fa pocs anys, i que encara no ha sigut abordat de manera unificada i globalitzada per cap programa de les diferents Administracions amb competències al nostre territori. Ens referim al comunment anomenat "risc a la inadaptació infantil".

El fet que ja existeixi un tractament d'aquesta problemàtica a la literatura científica i tecnològica internacional, com veurem més endavant, i la creixent presència de la temàtica als mitjans de comunicació amb manifestacions molt diverses, així com la cada cop més decidida denúncia dels professionals que treballen en els serveis socials, fan pensar que les Administracions catalanes tard o d'hora hauran d'ocupar-se de la qüestió.

és per això, i pel nostre interès personal en el tema, que hem

pensat que aquesta problemàtica seria un bon exemple de com, situant-nos en una perspectiva científica psicosocial, podem elaborar-ne una aportació, primer teòrica i després aplicada. En conjunt, la nostra aportació consistirà en dissenyar una proposta de models de treball amb indicadors que faciliti l'explicació i l'aprofundiment empíric de la situació actual i permeti estudiar possibles intervencions per modificar-la, procurant que sigui fàcilment traduïble a un disseny tecnològic, útil al desplegament de programes d'intervenció social.

La vessant teòrica de la nostra aportació configura la Part II d'aquest treball, i consistirà en una aproximació a un possible enmarcament teòric de la problemàtica objecte d'estudi, ancorant-nos en la psicologia social. No pretenem, i volem deixar-ho explícit, fer un repàs exhaustiu de les aportacions teòriques existents, ni tan sols d'aquelles en que nosaltres més ancorarem els plantejaments utilitzats. Ambdues coses, d'indubtable importància científica, desborden els propòsits del nostre treball actual.

Ens limitarem, insistim, a situar unes coordenades teòriques psicosocials de caràcter general que al nostre entendre poden sustentar un enfocament metodològic en la parcel·la concreta de la realitat que volem estudiar. En conseqüència, cal puntualitzar que tampoc pretenem, de cap manera, que només des d'aquestes coordenades sigui possible un abordatge amb indicadors psicosocials.

A la Part III desenvoluparem un procés teòrico-aplicat de construcció d'un sistema d'indicadors per l'estudi de la realitat psicosocial complexa que ens interessa, de manera que ens permeti avançar en l'aproximació al seu coneixement. Elaborar aquesta proposta des d'una posició teòrico-aplicada ens ha permès el luxe de no pensar gaire en l'escassetat, alliberats de la necessitat de fer càlculs precisos dels importants recursos necessaris.

Conscients, però, de que la viabilitat de tot estudi sobre una

realitat social no pot arribar a l'ingenuïtat de comptar amb recursos il·limitats, hem descartat de la proposta aquelles recollides de dades que obviament podrien resultar molt costoses, malgrat que, certament en alguns casos, podrien augmentar molt la validesa i fiabilitat dels resultats aconseguits.

L'elaboració teòrica que tot seguit emprenem, cal entendre-la com a continuació del ja plantejat al punt 4.4, és a dir, en el contexte de l'estudi psicosocial del desenvolupament humà i dels seus processos de socialització. Es tracta, doncs, d'un àmbit d'indiscutible competència per la psicologia social i en el qual ja n'existeixen diferents tradicions històriques. L'abordatge aplicat d'aquest àmbit el farem tenint en compte els antecedents apuntats als apartats 4.3, 4.5 i 4.6, i, molt particularment, al 4.2.

En tots els casos hem ja mostrat com l'estudi de diferents problemes que presenta la dinàmica social amb procediments basats en indicadors és una tasca ja començada. La nostra feina, aleshores, consistirà en reacomodar enfocaments i metodologies ja emprats al camp d'estudi específic que hem escollit.

D'entre els diferents plantejaments psicosocials teòrics, hem optat per abordar el problema objecte dels nostre estudi des de la perspectiva de la socialització i dels problemes que aquesta presenta en la infància a determinades àrees socials, i en determinades circumstàncies psicosocials. I aquesta perspectiva l'enmarcarem en un paradigma ecopsicosocial i ecosistèmic.

7.-PERSPECTIVA ECOSOCIAL EN PSICOLOGIA SOCIAL I COMUNITATS HUMANES.

7.1.-Psicologia social ecològica.

L'ecologia, nascuda originalment com a branca de la biologia, és definida, genericament, com la ciència especialitzada en l'estudi de les relacions dels éssers vius amb el seu medi ambient. Les dues darreres dècades s'ha anat reconeixent cada cop més com un espai de concurrència interdisciplinària, especialment pel que fa a una de les seves filles: l'ecologia humana.

Com va assenyalar SARGENT (1974, pàg. 12), l'home ha estat capaç de canviar l'ecosistema natural en un ecosistema humà, donada la seva potencialitat per modificar els ambients i per constuir-ne de nous. En l'ecosistema humà tenen una rellevància transcendental les interaccions entre medi físic i cultura.

Autors com GONZALEZ GARCIA (1986, pàg. 25) consideren que l'aportació interdisciplinària a l'ecologia humana ha vingut de tres enfocaments diferents i complementaris: El sociològic, el geogràfic i l'antropològic.

"La raó de per què aquestes tres ciències es preocupen del tema ecològic és que en ell intervenen sempre aquests tres grups d'elements: Una població (en la que s'hi fixen els sociòlegs), un medi geogràfic (en el que s'hi fixen els geògrafs) i una cultura (objecte d'atenció dels antropòlegs)".

Ni la psicologia, ni la psicologia social no es poden, però, deixar al marge d'aquestes aportacions: seria ignorar l'essència de l'articulació d'aquests tres elements, les interrelacions humanes. I seria no fer honor a la veritat històrica de les

aportacions que realment s'han produït. Un treball clàssic que revisa l'articulació entre psicologia i ecologia és el de SELLS (1966), el qual conclou amb la necessitat d'una col·laboració interdisciplinària. Tal com destaca MAYOR (1981), existeixen tan una important contribució a "allò psicològic" des de l'ecologia, com a "allò ecològic" des de la psicologia. La primera, segons aquest autor, es pot considerar majoritàriament aglutinada a l'entorn de l'anomenada psicologia ecològica, i la segona de la psicologia ambiental.

Per a la majoria d'autors, fins i tot els d'orientació psicosocial, com és el cas de JIMENEZ BURILLO (1986, pàg. 29), la psicologia ecològica està lligada a la persona y obra de BARKER (1965, 1968) i els seus col·laboradors, i a la figura de WICKER (1979a, 1979b), bo i reconeixent sempre els antecedents que hom pot trobar en els treballs de LEWIN (1951), que dedicà el capítol 8 de la seva "Teoria del Camp en la Ciència Social" a la "Ecologia Psicològica". L'obra de BARKER té singular interès per a nosaltres per haver dedicat especial atenció a la situació dels infants dins l'ecosistema humà, tan a l'escola (BARKER & GUMP, Eds., 1964) com a la comunitat (BARKER & WRIGHT, 1955).

MAYOR (1981) senyala l'existència d'altres psicologies ecològiques ben allunyades de la barkeriana, que, amb orígens també lewinians, es fonamenten en aportacions procedents d'algunes teories de la percepció i en les recerques centrades en aconseguir major validesa ecològica. Cita autors com BRUNSWICK (1956), ITTELSON & CANTRIL (1954) i GIBSON (1950 i 1966), en relació a un enfocament ecològic de la percepció, i a NEISSER (1976) en la línia metodològica. Es refereix repetidament a una psicologia ecològica d'orientació cognotivista.

Segons MAYOR, la "nova psicologia ecològica" ha d'integrar totes aquestes aportacions, i també aquelles que s'estan fent des de la psicologia ambiental, d'entre els que destaca pel seu valor en aquest sentit els treballs de ITTELSON (1964), PROSHANSKY, ITTELSON & RIVLIN (1970), i, particularment els de SHAW &

BRANSFORD (1977). Posa exemples concrets de com aquestes línies d'investigació sovint s'ignoren reciprocament.

Autors com STOKOLS (1977) consideren ambdues orientacions (psicologia ecològica en sentit "clàssic" i psicologia ambiental) pertanyents a un mateix paradigma d'investigació ambiental-conductual.

Més enllà de la interessant recopilació de MAYOR trobem autors que aporten encara d'altres dades sobre corrents de confluència entre psicologia i ecologia. Així, FERNANDEZ BALLESTEROS (1982 i 1987) considera que les línies més prometedores per a l'avaluació psicològica de contextes són les anomenades "conductisme ecològic", en la línia de KRASNER (1980), i "ecologia social", en la línia de MOOS (1973).

Tanmateix, hi ha un treball que ens ha semblat clau per dilucidar les perspectives de futur que el paradigma ecològic pot tenir per a la psicologia social; o, per dir-ho d'una manera un tant complementària de l'anterior, ens ha desvetllat les importants aportacions que la psicologia social pot fer potencialment a aquests terreny interdisciplinari de l'ecologia humana. Ens referim al treball de RIDRUEJO (1981) "El ambiente social: La percepción del medio", que acaba parlant d'una psicologia social ecològica, noció que hem utilitzat com a títol del present apartat.

RIDRUEJO (1981) enceta un meticulós fil de reflexions sobre les nocions de "sòcioentorn" o "sòcioambient". Aquest fil, continuat amb els arguments complementaris aportats per l'autor dos anys després (RIDRUEJO, 1983), és el que ens ha convençut que la importància de la teoria del clima social en psicologia social.

En el primer d'aquests dos treballs, RIDRUEJO (1981) ens aporta una interessant distinció entre "percepció social" i "percepció del social". Distingeix diferents ordres sòcio-perceptius:

- a) La percepció de l'objecte, influenciada per factors socials i culturals.
- b) La percepció de l'"altre" i de la relació interpersonal, sempre dins el joc que dona lloc a la percepció de persona per contraposició a la percepció de cosa, i, obviament, de la seva vessant interactiva.
- c) La percepció del "macro-objecte" i "peri-objecte" que és el medi social. En certa manera es tracta de la percepció d'una "ultra-cosa", i en certa manera també la percepció d'una "trans-persona".

Per a RIDRUEJO (1981, pàg. 325) el socioentorn ha de ser cercat, des d'una perspectiva psicosocial, en termes d'una anàlisi primàriament cognitiva (ambient conceptual), d'una anàlisi operacional (ambient operatiu) i d'una anàlisi perceptual (ambient percebut).

Aquest autor enten que existeixen diferents òptiques en la percepció del sòcio-ambient, i repassa les aportacions fetes al respecte per nocions com "cultura subjectiva", "personalitat ambiental", "fantasies preperceptuals" i "clima emocional". Per contrast amb elles, diu que:

"amb la noció de clima social no sorgeixen tant consonàncies transculturals, quant apunts d'un mateix perímetre cultural, podent ser predicat de grups, organitzacions i comunitats, com les famílies, les agrupacions urbanes, les companyies militars, les empreses, els barris i qualsevol altre similar". És a dir, es tracta d'una noció d'"expressió col·lectiva" (RIDRUEJO, 1981, pàg. 327-8. Els subratllats són nostres).

RIDRUEJO ens recorda que MURRAY ja havia destacat la categoria de presió per a designar la impronta tensiva de satisfaccions i obstruccions amb les que el medi social es presenta davant l'individu. Presió que queda recollida en la noció de clima social tal com la planteja MOOS (1975).

En el seu treball posterior, RIDRUEJO (1983) se centra en l'anàlisi de la noció de clima social, desgranant quatre grans qüestions:

- Justificació del sentit que té la categoria "clima social" i el valor funcional que la mateixa entranya per a l'anàlisi de la conducta social.
- Perfil del seu contingut.
- Caràcter multifactorial de la noció.
- Estudi experimental de la noció, centrat en grups, a partir d'una hipòtesi trifactorial.

RIDRUEJO (1983, pàg. 276), a efectes del seu estudi experimental, defineix el clima social com "l'atmòsfera que s'assoleix en un grup, en funció dels patrons de relació entre els seus membres i entre aquests i el líder, així com, en funció del 'setting' o 'establiment' d'aquest grup; de manera que aquesta atmòsfera, un cop assolida, influeix i determina la conducta dels individus pertanyents al grup, caracteritzant al col·lectiu mateix".

Aquest autor recorda com ja el 1943, NEWCOMB va estudiar experimentalment l'especial rellevància del clima social com determinant d'actituds. I que aquest clima es "contagia", sigui per suggestibilitat, sigui a través de les implicacions de la influència social (POLANSKY, LIPPIT, etc.), sigui per "anomia del clima" (STOKOLS, 1975).

* * * * *

Malgrat que la majoria dels autors que hem citat fins ara en aquest apartat reconeixen una important contribució de la teoria general dels sistemes a la psicologia ecològica, només FERNÁNDEZ BALLESTEROS, fa menció a una aportació que nosaltres considerem molt destacable per a una psicologia social ecològica. Es tracta dels treballs de BROFENBRENNER (1977, 1979) sobre l'ecologia del desenvolupament humà, als quals volem dedicar-hi una reflexió

apart.

BROFENBRENNER ha realitzat multitud d'estudis sobre el desenvolupament humà des d'una perspectiva històrica i transcultural i això l'ha dut a afirmar que l'ésser humà no té sols la capacitat per adaptar-se al medi o tolerar situacions dispars, sinó també de crear les ecologies en que viu (BROFENBRENNER, 1979, trad. pàg. 17-19), cosa que obra les portes a suggerir la possibilitat d'ecologies mai intentades:

"La política oficial té poder suficient per afectar el benestar i el desenvolupament dels éssers humans, en determinar les seves condicions de vida".

"És essencial pel progrés de l'estudi científic sobre el desenvolupament humà que els investigadors es preocupin per la política oficial".

"La ciència social, si ha d'assolir els seus propis objectius, ha de respondre a les necessitats i aspiracions de l'home".

La vertebració dels diferents nivells de factors que afecten el desenvolupament humà, i que van des de la interrelació diàdica o triàdica, fins a la política oficial vers la infància en un indret i moment històric determinats, segons BROFENBRENNER, configura l'estructura de l'ambient ecològic, que pot ser explicada en termes de sistemes.

En aquests termes, el mateix principi triàdic d'un model de sistemes de la situació immediata, és vàlid per les relacions entre entorns:

"la capacitat d'un entorn -com la llar, l'escola o el lloc de treball- per funcionar de manera eficaç com a contexte pel desenvolupament depèn de l'existència i la naturalesa de les interconnexions socials entre els entorns, cosa que

inclou la participació conjunta, la comunicació i l'existència d'informació de cada entorn respecte a l'altre".

és en aquest nivell que esdevenen possibles les transaccions ecològiques, que se succeeixen al llarg de tota la vida i que gairebé sempre impliquen un canvi de rol. És el cas de l'arribada d'un nou germà, de l'inici de l'escolaritat, de trobar un treball, de casar-se, de canviar de casa o de jubilar-se, per posar alguns exemples.

L'estructura de l'ambient ecològic es concebuda per BROFENBRENNER (1977; 1979, trad. pàgs. 41 i ss.), topologicament, com una disposició seriada d'estructures concèntriques, en les que cada una està continguda en la següent, i que defineix de la següent manera:

- Microsistema: patró d'activitats, rols i relacions interpersonals que la persona en desenvolupament experimenta en un entorn determinat, amb característiques físiques i materials particulars.
- Mesosistema: compren les interrelacions de dos o més entorns en els que la persona en desenvolupament participa activament (per exemple: per a un infant, les relacions entre la llar, l'escola i el grup de pares del barri; per a un adult, entre la família, el treball i la vida social).
- Exosistema: es refereix a un o més entorns que no inclouen a la persona com participant actiu, però en els quals es produeixen fets que afecten al que succeeix en l'entorn que compren la persona en desenvolupament, o que es veuen afectats pel que succeeix en aquest entorn.
- Macrosistema: es refereix a les correpondències, en forma i contingut, dels sistemes de menor ordre (micro-, meso- i exo-) que existeixen o podrien existir, al nivell de la subcultura o cultura en la seva totalitat, juntament amb qualsevol sistema de creences o ideologies que sustenti aquestes correspondències.

BROFENBRENNER manifesta que la base de la seva proposició està no sols en la teoria general dels sistemes, sinó sobretot en els enfocaments teòrics de LEWIN i de PIAGET. De LEWIN assumeix el plantejament que:

"els aspectes de l'ambient que modelen amb més força el curs del desenvolupament psicològic són, sens dubte, aquells que tenen significat per a la persona en una situació determinada".

De PIAGET, agafa la noció de "constància perceptiva de l'objecte", i l'extrapola al descobriment que fa l'infant de les relacions entre els fets que es produeixen en entorns diferents. És el reconeixement de la possibilitat de les relacions entre els entorns, juntament amb la capacitat de comprendre el llenguatge parlat i l'escrit, la cosa que li permet entendre l'existència i la naturalesa dels fets que succeeixen en entorns en els que no ha entrat per sí mateix, com pot ser el lloc de treball d'un pare, un país estranger o el món fantàstic d'una altra persona.

"Per utilitzar la pròpia expressió de Piaget, el món fenomenològic en desenvolupament de l'infant es verdaderament una 'construcció de la realitat', més que una mera representació".

"La construcció de la realitat que va fent l'infant no pot observar-se directament; sols pot deduir-se dels patrons d'activitat, tal com s'expressen tan en la conducta verbal com no verbal, en especial en les activitats, rols i relacions en que la persona intervé. Aquests tres factors també constitueixen els elements del microsystema".

(BROFENBRENNER, 1979, trad. pàg. 30).

La manera com l'infant va construint la realitat social que l'envolta està directament relacionada amb la seva capacitat d'adaptació psicosocial. BROFENBRENNER ens suggereix que aquesta

construcció que el nen fa, inobservable de per sí, només les podem estudiar a través d'indicadors.

BROFENBRENNER (1979, trad. pàg. 32) defineix el seu enfocament, ancorat en la disciplina de la ecologia del desenvolupament humà, com a diferent del que hom pot donar des de la psicologia social, perquè la seva perspectiva estudia el fenomen del desenvolupament dins d'un contexte.

Argumenta, a més a més, que la psicologia social (al igual que l'antropologia i la sociologia) passa per alt la importància crucial que pel desenvolupament humà tenen els factors biològics i les interaccions entre factors biològics i socials. Finalment defineix el nucli crucial de l'orientació ecològica com la preocupació per una acomodació progressiva entre un organisme humà en desenvolupament i el seu ambient immediat, i la manera en que aquesta relació es produeix a través de les forces que emanen de regions més remotes del medi físic i social més ampli.

La posició de BROFENBRENNER, que tan valuosa considerem, ens resulta en aquest punt una mica impregnada d'una mena d'arrogància disciplinària: és com si la "seva" fora "la" ciència de la interdisciplinarietat, com a resultat de la fusió entre l'ecologia humana i la teoria general dels sistemes, a partir de la qual cosa totes les demés disciplines són reduccionistes.

Entenem que potser BROFENBRENNER es refereixi a alguna determinada psicologia social (no específica de quina corrent o autors està parlant en la seva crítica), però de cap manera és admissible la seva crítica generalitzada a la psicologia social. Tan el paradigma sistèmic, com una articulació amb el contexte ambiental i amb els fonaments biològics del comportament, són perfectament compatibles en diversos plantejaments actuals de la psicologia social, com discuteix abundantment MUNNÉ (1986). I especialment ho són en una psicologia social ecològica, en el sentit plantejat per RIDRUEJO (1981), la qual podria abordar perfectament, amb peculiaritats pròpies, l'estudi del

desenvolupament humà i de la socialització.

Aquesta disconformitat nostra amb BROFENBRENNER no ens fa desmerèixer gens els seus plantejaments, sinó que més aviat al contrari: és l'argument que ens fa sentir autoritzats per reenmarcar-los i reutilitzar-los des d'una perspectiva estrictament psicosocial. Fet que, per altra part, no es pot considerar una apropiació, sinó més aviat un intercanvi que és ell mateix qui l'ha iniciat en utilitzar les nocions de rol i de relació interpersonal com a puntals de la seva noció de microsistema.

* * * * *

La perspectiva ecològica en la psicologia social ha entrat també en alguns camps concrets d'aplicació, entre els que destaca el de la intervenció social comunitària. Per a MAYOR (1981, pàg. 223) la psicologia comunitària concedeix una especial atenció a l'enfocament ecològic.

Entre les aportacions en aquest àmbit destaquen les de RAPPAPORT (1977) i MANN (1978). RAPPAPORT considera la psicologia comunitària i la intervenció social des de la perspectiva del paradigma ecològic que inclou tan les aportacions de les psicologies ambiental i ecològica, com les investigacions sobre clima organitzacional (MOOS & INSEL, 1974), teoria general de sistemes i ecologia social. A més, ha desenvolupat models de canvi, entre els que figura la creació d'ambients alternatius.

Per a MANN el model ecològic competeix amb els models de salut mental, organitzacional i d'acció social. Un intent de globalització d'aquests models, des d'una perspectiva conductista, és el treball de JEGER & SLOTNICK (Eds.) (1982).

RIDRUEJO (1981, pàg. 329) destaca, referint-se a treballs anteriors, que la nova psicologia de les comunitats ha subratllat la importància que tenen, en relació al medi ambient comunitari,

alguns elements en certa mesura preperceptius que condicionen tot coneixement i tota experiència d'aquelles, bo i citant els treballs de CUELI & BIRO (1975), en la línia de la psicoanàlisi social. Es refereix a les "percepcions prèvies" o "percepcions fantasejades" que tenen significació grupal, i que moldeixen una "percepció sociogrupal de l'ambient comunitari". Aquesta percepció del medi ambient, com tota percepció, comporta processos de formació d'impressions i d'atribució.

KELLY (1971, pàg. 897) va suggerir que la premisa de la perspectiva ecològica de la intervenció és que "ha de contribuir al desenvolupament de la comunitat".

En el marc de la psicologia comunitària, l'avaluació ambiental és un dels camps en que l'enfocament ecològic s'ha mostrat productiu. Així FREEMAN (1978), revisant investigació sobre salut mental i entorn, observa que "la investigació científica sobre la relació entre entorn i salut mental implica principalment a l'ecologia i l'epidemiologia".

BLOOM (1984, pàg. 399 i ss.) fa una revisió de treballs recients tenint en compte dades de l'ambient físic i sòcio-cultural per a l'estudi de la salut mental, des del repetit enfocament.

En la intervenció comunitària i en referència concreta als infants, tenim constància de que alguns autors han treballat específicament la problemàtica dels maltractaments d'infants (GARBARINO, 1977a, 1977b; GARBARINO, CROUTER & SHERMAN, 1977) i els acolliments familiars substitutius (RIPOL, 1986), des d'una perspectiva ecosistèmica.

També han estat abordades amb un enfocament psicosocioecològic les temàtiques de la qualitat de vida (DIAZ-GUERRERO, 1986) i de la delinqüència juvenil (CLEMENTE, 1984).

7.2.-Ecologia urbana, comunitat urbana i anàlisi d'àrees socials.

Practicament tots els autors coincideixen en que l'ecologia urbana, com la qualifica MUNNÉ (1971) o ecologia dels entorns urbans, com prefereixen dir-li HADDEN & BORGATTA (1965), neix els anys 20 amb els estudis de la Escola de Sociologia Urbana de Chicago. És per això que autors com OLIVES (1980, pàg.109) parlen de l'"Escola Ecològica de la Universitat de Chicago". Segons aquest autor, els deixebles d'aquesta Escola han partit sempre de la idea de "ciutat com a comunitat":

"Comunitat en el topònim, en el lloc, en el sentit de pertinença i en l'intercanvi de significats pròpis i excludius".

Molts dels primers estudis de veïnats urbans es va fonamentar en l'explotació minuciosa de les dades censals de les poblacions o de sectors territorials de les mateixes. Al llarg dels anys aquests estudis s'han anat sofisticant i han anat complementant-se amb d'altres dades. El 1946, BURGESS & WIRTH ja van iniciar el "Chicago Community Inventory", que facilitava:

- anàlisi del cens i d'altres dades produïdes pels departaments municipals, sobre planificació, educació, salut, o bé produïdes per agències privades, sobre benestar, habitatge, religió i negocis.
- estimacions i projeccions de la població.
- recol·lecció de dades noves.
- connexions entre agències locals de producció de dades i els cens nacional.
- orientacions per recerques sociològiques sobre problemes urbans.

Sembla que SHEVSKY & BELL (1955, citats per MOOS, 1976) van ser els primers en utilitzar l'expressió "anàlisi d'àrees socials", denotant un procediment refinat de tècniques d'estadística

multivariada per a l'exploració de les dades censals, agrupant-les en tres dimensions: estatus econòmic, estatus familiar i estatus ètnic. Malgrat que les seves teories sobre estructura urbana no van tenir gaire ressò, a partir d'aquests treballs les tècniques d'anàlisi de components principals i d'anàlisi d'agrupaments (cluster analysis) van tenir gran repercussió per a explotacions censals.

Partim doncs, al menys històricament, d'una connexió entre les nocions d'ecologia urbana i comunitat urbana, per una part, amb unes tècniques d'aprofundiment en l'estudi de les àrees homogènies dins aquest àmbit ecològic o comunitari, per l'altra.

Retornant al punt de vista d'OLIVES (1980), a partir d'aquestes connexions ha estat fàcil per alguns dels seguidors de l'Escola de Chicago, com és el cas de DIEZ NICOLAS (1972), arribar a la formulació de la ciutat com ecosistema, considerant que l'espai urbà no existeix sinó en la interacció funcional del conjunt.

KÖNING (1958), en la seva clàssica revisió de la noció de "comunitat local", en contrast amb d'altres nocions utilitzades en sociologia com pot ser la de "veinat", la definí com a:

"societat global del tipus d'una unitat local que tenca en sí mateixa una quantitat indeterminada d'esferes de funcions, de grups socials i d'altre fenòmens socials que condicionen innumbrables formes d'interaccions socials i de relacions comunes, així com de valors; endemés, juntament amb nombroses formes de relacions internes que poden donar-se en les parts esmentades, posseeix un aspecte exterior institucional-organitzador molt palpable".

Segons AGGLENTON (1987), l'aproximació sòcio-ecològica per estudiar la vida urbana en general, i la delinqüència i la desviació en particular, va ser iniciada a la Universitat de Chicago amb els treballs pioners de PARK, BURGESS & MCKENZIE (1925), que plantejaren que les ciutats estaven configurades per

"àrees naturals", que es comportaven de manera semblants als hàbitats ecològics.

Els anys següents van proliferar els estudis, amb enfocaments semblants, sobre diversitat d'altres problemàtiques socials, destacant, entre els més famosos, els de FARIS & DUNHAM (1939) sobre esquizofrènia, que ja hem referit a l'apartat 4.3., i que són citats a tots els manuals de psicologia comunitària.

És precisament en parlar de "salut comunitària" que la noció de "comunitat" s'ha tornat a posar recentment sobre la taula des de fa un parell de dècades, donant lloc a les actuals corrents d'aquest àmbit de la psicologia.

KELLY (1966) va proposar que es contemplés les comunitats humanes com a sistemes ecològics, els atributs dels quals determinen la viabilitat i l'impacte dels esforços interventors per millorar la seva salut mental. En aquest sentit, KLEIN (1965) ja havia apuntat que les característiques pertinents als programes de salut mental de la comunitat són: el tamany físic, la densitat de la població, la ubicació i els recursos, els valors-guia, la distribució de l'autoritat i el poder, i els patrons de la comunicació.

COSTA i LOPEZ (1986) defineixen com un aspecte característic de l'actual psicologia comunitària el

"subratllar l'importància dels ecosistemes físics, biològics i socials, com a lloc obligat on existeixen els riscos per a la salut i per a la vida humana, i també les oportunitats per al creixement i la salut. Allò públic i allò comunitari impliquen, doncs, els intercanvis i ajustaments constants entre els individus, organitzacions i institucions de la comunitat amb l'ambient físic biològic i psicosocial, que repercuteix de manera variable amb el binomi salut-enfermetat" (el subratllat és nostre).

SANDERS (1966) defineix una comunitat com:

"un sistema territorialment organitzat, coextensiu amb una delimitació establerta ("settlement pattern"), en el que (1) opera una xarxa de comunicació efectiva, (2) les persones comparteixen facilitats i serveis comuns distribuïts dins la delimitació establerta, i (3) la gent desenvolupa una identificació psicològica amb el "símbol de localització" (el nom)".

SANDERS (1966) afirma que els científics socials han desenvolupat 4 aproximacions diferents a l'estudi de la comunitat:

- la comunitat com a lloc per viure.
- la comunitat en termes demogràfics, ecològics o espaials.
- la comunitat com a manera de viure (acostament etnogràfic).
- la comunitat com a model d'interaccions en el que es donen les activitats quotidianes (acostament socio-relacional).

WARREN (1972) ens parla de 5 categories de funcions rellevants de la comunitat:

- producció-distribució-consum.
- socialització.
- control social.
- participació social.
- suport mutu.

Veiem que la segona funció apuntada per WARREN és la peça clau en relació al nostre objecte d'estudi, bo i que, en el model de treball haurem de tenir totes les demás, d'una manera o altra.

Segons BERNARD (1973) un dels problemes actuals dels estudis centrats en la comunitat està en que alguns científics socials la

miren en termes de la seva ecologia, altres en termes de l'estructura social de classes, altres en termes de distribució de poder, i encara altres en termes de com s'estableixen i es mantenen les relacions humanes. Aquest autor denúncia aquestes tradicions per ser parcials i acomodar-se en una inèrcia que "respira conservadurisme i atonta la recerca i la teoria". Per a ell, l'alternativa més globalitzadora s'hauria de basar en una visió sistèmica d'aquesta comunitat.

Per a bona part dels infants, la porció més rellevant d'experiències habituals en la seva vida quotidiana es dona dins del marc territorial del veïnat o barri, especialment quan van a escola al mateix barri. Moltes excepcions vindran donades per les relacions intenses que puguin estar establertes al si de la família extensiva, quan els parents viuen fora de la mateixa comunitat.

És clar, de tota manera, que les relacions més personalitzades que els infants tenen amb "representants" del món adult, després de la família (socialització primària), es donen en les institucions en que passen el seu temps, i en els contactes més freqüents que es donen al llarg de la seva vida quotidiana. I no podem despreciar, és evident, les que interioritzen a través de les imatges i missatges amb que els impregnen els "mass-media".

Sense deixar de fer, doncs, les reserves pertinents, considerarem la comunitat urbana com una unitat espacio-temporal i socioecològica on centrar l'estudi del risc a la disadaptació en les poblacions, donat que configura i fa les funcions de mesosistema en relació a les unitats familiars i demés institucions de convivència quotidiana, en el sentit de BROFENBRENNER (1977, 1979).

Compartint els plantejaments de SARASON (1974) sobre que la noció de comunitat no té sols un sentit geogràfic, sinó també psicològic, ens sumarem a la seva afirmació que:

"la tasca d'avaluar les característiques de les necessitats d'una comunitat requereix tan medicions objectives com subjectives".

Entenem que una comunitat pot presentar determinat clima social més o menys favorable a una adaptació equilibrada individu-medi, i, en conseqüència facilitar el procés de socialització dels seus infants. Mentres que determinats climes socials poden ser inseguritzants pels nois i afavorir les personalitats insegures. Altres poden afavorir el conformisme. Altres l'autonomia. Uns poden ser acollidors i d'altres ferestecs davant les necessitats afectives dels nois. Etc.

Si ens interessem especialment per les comunitats urbanes i no, al menys en aquest treball, per les rurals, és perquè són majoritaris els estudis que han trobat en elles molta major incidència dels comportaments socialment indaptats dels menors, per una part, i per l'altra, perquè també en elles la intolerància social, és a dir, la reacció social assumeix unes característiques de més ampla repercusió.

L'estudi de les comunitats urbanes té una amplíssima i ben coneguda tradició vinculada a l'estudi de fenòmens psicosocials, entre els que destaquen l'estratificació i l'estatus socials, que ja hem apuntat a l'apartat 4.5. Allà també feiem referència d'alguns dels aspectes concrets de la realitat urbana que han generat molts estudis psicosocials, com és l'amuntegament.

L'estudi dels aspectes psicosocials de les problemàtiques urbanes sembla ressorgir recentment entre nosaltres gràcies a l'interès per la psicologia ambiental i per la qualitat de vida. En són bon exponent els treballs sobre problemes del medi urbà de d'autors com PINILLOS (1977), i JIMENEZ BURILLO (1981, 1986), i sobre qualitat de vida urbana, com és el cas dels inclosos al recull de CORRALIZA (Coord.) (1987).

No podem deixar de citar l'exemplar esforç estadístic de

definició, mitjançant l'anomenat "FRAG Analysis" de petites àrees estadístiques (SAS = Small Area Statistics), de comunitats urbanes homogènies, desenvolupat a la ciutat de Londres per WEBBER (1978, 1979), per la que es definiren 36 tipus diferents de veïnats urbans, que es podien sintetitzar en 8 prototipus d'àrees socials, com ja hem repassat a l'apartat 4.5.

Una revisió històrica de la metodologia d'"Anàlisi d'Àrees Socials" es troba a CARTWRIGHT (1969) i a BELL (1967). I una presentació comprensiva la fan TRYON & BAILEY (1970).

Per a STRUENING (1983, pàg. 216):

"l'anàlisi d'Àrees socials és una sèrie integrada de procediments dissenyats per estudiar les característiques dels grups o subpoblacions de persones que viuen a àrees geogràfiques definides, tals com extensions censals, districtes censals, veïnats naturals o comunitats".

Aquest tipus d'estudis han estat historicament importants per "comprendre la complexa relació entre la prestació de serveis personals i les poblacions a les que van adreçats" (STRUENING, 1983, pàg. 225), i han estat ajudes valuoses pels estudis epidemiològics sobre salut i salut mental.

A mesura que l'interès per l'estudi de la qualitat de vida s'ha anat eixamplant, s'ha anat implantant l'anomenada "avaluació de necessitats comunitàries" ("community needs assessment") (BURDGE, 1983). L'àmbit que més desenvolupaments ha tingut és el de la salut, originant la noció d'"estudis de necessitats de salut" àmbit en el que s'han potenciat importants estudis amb indicadors animats, com ja hem comentat a l'apartat 4.3, per l'O.M.S.

Els manuals de psicologia comunitària acostumen a fer-se ressò d'aquest tipus d'estudis. BLOOM (1977, rev. 1984, pàg. 370), per exemple cita algunes presentacions comprensives de l'estat d'aquest camp: BELL et al. (1982), HARGREAVES et al. (1977),

WARHEIT et al. (1977), HAGEDORN et al. (1976).

BLOOM diferencia entre els estudis de necessitats d'una comunitat realitzats en base a "avaluacions de necessitats fetes per experts", que poden analitzar comparativament els diferents serveis a diferents àrees territorials, les estadístiques disponibles, etc..., i els realitzats en base a "estudis per enquesta", que poden ser estudis merament d'opinió, o contemplar molta més informació.

DOHRENWEND & DOHRENWEND (1969) van revisar més de 40 recerques per enquesta dels 30 anys anteriors i van concloure amb molt dures crítiques cap aquest tipus d'estudis. El ventall de tasses de prevalència reportades d'enfermetats mentals identificables anava de menys d'un 1% fins damunt d'un 60%. Un ventall que desanima sobre la seva credibilitat. Excepte pel que fa a la classe social, poques de les variables en que la comunitat pot ser diferenciada es van mostrar consistentment relacionades a les variacions de la taxa de malalties.

Malgrat tot, revissant críticament les metodologies emprades, es renoven continuament esforços per tirar endavant aquest tipus d'estudis, com per exemple han fet PYSZKA & HALL (1975), perquè, com diuen HARGREAVES, ATTKINSSON, SIEGAL & McINTYRE (1974),

"identificar els punts de vista de la comunitat sobre els problemes de salut mental i sobre les prioritats de serveis és un aspecte important de l'avaluació de les necessitats de salut mental (...) La majoria de programes de salut mental o bé han ignorat els recursos de la comunitat a l'hora de planificar, o bé han considerat els seus comitès consultius reflectors adequats de les prioritats de salut mental en la comunitat que serveixen, cosa relativament rara".

La utilització del concepte "necessitat de salut", segons SAN MARTIN, MARTIN & CARRASCO (1986, pàg. 423):

"està estretament associada a les representacions de la salut i l'enfermetat, i canvia de sentit segons qui les utilitzi: van de la necessitat real fins a la demanda d'actes mèdics o la interpretació que li dona el planificador o l'industrial farmacèutic". (El subratllat és nostre, per il·lustrar l'important transfons psicosocial de l'estudi de les necessitats de salut).

L'avaluació de necessitats comunitàries no es limita a les necessitats de salut, sino que cada cop s'obra a àmbits més amplis, com per exemple els serveis socials.

Per a BURDGE (1983, pàg. 192):

"avaluar necessitats significa descobrir què pensa la gent que necessita, vol o desitja en un àrea programàtica particular"... "En el cas de l'avaluació de l'impacte social, la qüestió està en saber si un projecte proposat o un canvi en la política satisfarà les necessitats identificades per la població afectada".

RUNYAN (1985, pàg. 608) insisteix que en l'abordatge de les necessitats no s'ha d'oblidar que comença amb un important problema de definició, en la qual hi entra l'assignació de "severitat" a la necessitat, qüestió que pot tenir importants determinacions polítiques (definició com a problema polític, ubicació en una escala de prioritats programàtica, etc..).

és per això que RUNYAN (1985, pàg. 614 i ss.) manté que "l'us de mesures subjectives no pot ser ignorat", per molt que "les així anomenades 'dades dures' siguin altament recomenables". I, a continuació, defineix 4 mètodes utilitzats:

- entrevistes o enquestes a "informadors clau".
- trobades comunitàries obertes, en les que la gent expressi els seus punts de vista, i en les que s'utilitzin una varietat de tècniques de procés de

grup.

- el mètode "delfí", amb el qual s'ofereixen idees (generalment aportades per informadors clau) individualment, i, mitjançant un procés de sedàs, els individus reaccionen i revisen les idees dels altres.
- enquestes comunitàries.

L'autor que més ha aprofundit en la identificació conceptual de necessitats socials probablement sigui BRADSHAW (1972, trad. 1985), que utilitza una ja famosa "clau" multidimensional que conjuga les necessitats normatives, experimentades, expressades i comparatives, que hem descrit a l'apartat 4.5.

Per acabar aquesta ràpida revisió, en l'àmbit de les necessitats socials dels infants no podem deixar de citar el ja clàssic treball de PRINGLE (1975), per una part, i de destacar que diferents autors, com és l'exemple de BRIM (1975), han defensat insistentment que per estudiar aquestes necessitats

"cal que els psicòlegs socials agafin el protagonisme de desenvolupar indicadors socials de la situació dels infants, particularment guiant enquestes adients (per exemple d'informacions que permetin avaluar canvis o consistències en l'estatus dels infants)".

7.3.-La família: unitat socioecològica i agent socialitzador primari.

L'estudi al voltant de les famílies ha crescut enormement els darrers anys fins el punt que, com observa MILLER (1986):

"a moltes universitats nordamericanes ha emergit una nova unitat acadèmica anomenada 'estudis de famílies' o 'ciència de la família' que focalitza els esforços d'investigadors del matrimoni i la família de diferents formacions disciplinàries".

El recull comprensiu que fa MILLER resulta il·lustratiu d'un conjunt important d'esforços metodològics concentrats en un mateix camp d'estudi, però que ens sembla molt atrevit que es pugui qualificar de "ciència", en el sentit de branca disciplinària de la mateixa. El nostre propòsit en aquest apartat és centrar i justificar sucintament el marc teòric ecosistèmic amb que situarem les nostres reflexions al voltant de la família.

Dins de qualsevol comunitat urbana, considerada com un mesosistema en el repetit sentit de BROFENBRENNER (1977, 1979), trobem un nombre més o menys elevat d'unitats de convivència que estan configurades amb una gran diversitat de característiques ecosocials diferencials. Aquestes unitats, que acostumem a anomenar famílies o unitats familiars, tenen, entre moltes altres característiques, la de funcionar com un microsistema i la de ser un espai vital de crucial importància per a la criança dels infants. D'entre les funcions psicossocials de la família la major part d'autors destaquen la de socialització dels infants, fins el punt de considerar-la gairebé tots l'agent socialitzador primari bàsic.

Alguns autors separen analíticament la funció socialitzadora de la família, més adreçada cap a les relacions "exteriors", de la resta d'intercanvis relacionals entre els seus components.

En la línia psicossocial de PICHON-RIVIERE, l'autora argentina DE QUIROGA (1986, pàg. 109 i ss.) distingeix tres nivells d'anàlisi de l'estructura familiar:

- l'històrico-antropològica, que se centra en la gènesi, desenvolupament i diferents modalitats organitzatives que en diferents formacions socials revesteix l'estructura familiar.
- la socialitzadora, centrada en la seva funció vehiculitzadora de normes i sistemes socials de representació. Des d'aquest enfocament la família apareix en el seu caràcter mediador entre subjecte i organització social.
- la més estrictament psicossocial, centrada en l'organització familiar en tant que matriu de relacions, xarxa de vincles i sistemes d'interacció en que els subjectes es troben reciprocament.

En l'"esquema conceptual referencial i operatiu" plantejat per PICHON-RIVIERE, sempre segons DE QUIROGA, les hipòtesis d'aquests tres nivells s'articulen i es complementen. Nosaltres considerem que aquesta articulació no és exclussiva de la psicologia social pichon-riveriana, però cal reconèixer-li la seva important contribució.

RIPOL (1986) distingeix 5 diferents accepcions conceptuals de la noció "família", lligats a sengles òptiques d'anàlisi teòrica i de recerca empírica, que ell anomena "quadres". Els reproduïm tot seguit, tal com aquest autor els ha agrupat:

1) Quadre interaccional (G.O. MEAD, W. BURGUESS).

La família entesa com a unitat de persones en interacció, cadascuna ocupant una posició a l'interior, que ve definida per l'assignació de rols. El quadre se centraria en:

- normes i expectàncies de rol per part dels membres del grup, sobre la conducta adequada en cada ocasió.
- cumpliment de rols.
- estatus i relació amb l'autoritat.
- processos de comunicació dins del grup.
- processos de conflicte i resolució de conflictes a l'interior del grup.

2) Quadre estructura-funció (T. PARSONS, K. DAVIS, R.K. MERTON, G. HOMANS, M. LEVY).

La família considerada com a subsistema social obert que compleix respecte a la societat funcions determinades. Els temes fonamentals són:

- estatus i rol significatius pel manteniments del sistema familiar i -per mitjà d'aquest-, del sistema social sencer.
- expectàncies de rols per part dels altres membres del sistema familiar.
- grups exteriors de referència.
- mecanismes de manteniment del sistema.

3) Quadre situacional (BOSSARD, BARKER & WRIGHT, J. MOGEY, P.H. CHOMBART, A. MICHEL).

La família considerada com una unitat "d'estímul" constitutiva d'una situació social concreta. Per a aquest grup són significatius:

- el context en que el membre familiar viu.
- la resposta de l'individu al medi que l'estimula.
- la interacció entre els mebres del grup.

4) Quadre institucional (MARX, ENGELS, MORGAN, DURKHEIM, MAUS, ZIMMERMAN, SIRJAMAKI).

El sistema familiar és constituït i mantingut per la societat global on aquest s'ubica i no és sino una part orgànicament lligada a la globalitat.

5) Quadre sistèmic general.

L'enquadrament de la família dins d'una concepció sistèmica àmplia permet recollir moltes de les anteriors concepcions de la família.

Tot i que la família és considerada com un sistema humà, i, per tant, irreductible a un sistema mecànic o inorgànic, algunes de les característiques de qualsevol sistema cibernètic li són aplicables.

Tot seguit RIFOL (1986) assumeix l'esquema de KANTOR & LEHR (1975) i descriu quatre de les característiques del sistema familiar:

-complexitat organitzativa.

La complexa organització del sistema familiar implica que està compost per subsistemes i elements que interactuen entre ells de forma continuada. Implica també que existeix un suprasistema en el que el sistema familiar està inmers.

Cadascun dels membres de la família pertany a diferents subsistemes simultaniament. Alguns d'aquests subsistemes són exteriors al grup familiar i afecten únicament a un dels membres del grup (com el subsistema "grup de treball del pare"). D'altres afecte a una diada del sistema (amics del subsistema parental) o al grup sencer.

La complexitat queda encara més patent pel fet que la interacció no és linial, ni causal, sinó recíproca (el

comportament de la mare afectat pel comportament del bebé, que ella està afectant).

Les relacions entre el sistema familiar i el suprasistema (social) compliquen encara més l'esquema organitzatiu familiar.

-adaptació.

Els sistemes familiars són adaptatius: reaccionen tan als estímuls del seu medi intern com extern. L'adaptació d'una part del sistema per recuperar l'equilibri perdut pot desequilibrar altres parts del sistema o el sistema global. Així mateix, els esforços adaptatius del sistema familiar considerat com a totalitat poden desequilibrar l'homeostasi del suprasistema (els esforços del sistema familiar per compensar la pèrdua del treball del pare poden modificar la composició de la forga productiva social).

L'adaptació del sistema familiar comporta uns mecanismes que tenen una certa analogia amb els processos de retroacció dels sistemes cibernètics inorgànics. Cal, però, introduir l'element correctiu del sistema obert i de la definició d'homeostasi com a estat de constància o estabilitat d'un sistema que es manté per mitjà de mecanismes de retroalimentació negativa (WATZLAWICK, 1981).

-processament de la informació.

A una societat on l'embalum d'increment de la informació és enorme, l'habilitat del grup familiar per recollir i assimilar nova informació marcarà la

seva capacitat d'adaptació.

El que alimenta el procés adaptatiu és realment la informació. Utilitzant la metàfora cibernètica:

*"l'input és una nova informació o un nou comportament d'un dels membres del sistema o del suprasistema. Quan la realimentació és positiva, el sistema es modifica (modifica les regles del seu funcionament). Quan la realimentació és negativa, el sistema intenta recobrar el seu equilibri primitiu" (WATZLAWICK, 1981).

La forma com els missatges exteriors i interiors del sistema són recollits i processats dependrà molt de factors educatius, culturals i econòmics. Des de la perspectiva ecològica serà més fàcil entendre com s'articulen els diferents sistemes.

-apertura.

Com a sistema obert que és (semiobert segons FRIEDMAN, 1981), l'input que es reb dels suprasistemes modifica les seves regles. El resultat de la "digestió" d'aquest input és retornat com a output als suprasistemes que també es veuran modificats per aquesta interrelació.

La patologia del sistema familiar comença quan el seu equilibri, la seva homeostàsi, no permet un saludable intercanvi amb el medi exterior:

-perque les seves fronteres (les membranes que separen-uneixen els subsistemes) són excessivament poroses i, per tant, defineixen insuficientment els subsistemes, impeding

l'organització de l'energia del grup.

-perque les seves fronteres són excessivament rígides i el subsistema no és capaç subsistir com a tal dins d'un sistema ampli que l'hauria de nodrir i no pot.

Com a sistema compost per éssers vius i concretament humans, la seva funcionalitat depèn del seu continuat desequilibri. Els organitzadors biològics (desenvolupament físic, canvis hormonals) i socioculturals (fases socials, institucions de suport) exigiran que l'intercanvi amb el medi es faci des de fases qualitativament diferenciades (llar amb bebé, matrimoni). Les regles de funcionament d'una fase no seran vàlides per una altra i produiran una crisi si el grup no les modifica. La resolució de la crisi permetrà viabilitat al sistema.

Seran, doncs, viable, aquell sistema familiar que sigui capaç de tolerar canvis interiors, integrant-los eficaçment en ordre a la funcionalitat del grup global.

Finalment RIPOL (1986), seguint SODERMAN (1982), planteja que les funcions de la família, com a microsistema, respecte als infants són fonamentalment quatre:

- procreació.
- criança.
- socialització.
- mediació.

El microsistema familiar, com a sistema obert en constant interrelació amb d'altres sistemes, tots ells sumergits en els suprasistemes socioambientals, és aquell on més transcendència tenen les relacions socialitzadores que s'estableixen amb tot

infant. El "mal funcionament" del més important agent socialitzador primari està reconegut per gairebé la totalitat d'autors que han abordat el tema, com a font de patologies individuals i problemàtiques comportamentals pels infants, així com a factor de risc pel seu desenvolupament personal i socialització. En conseqüència, ens interessaran de manera particular tots aquells factors intrafamiliars de risc que puguin afectar l'adaptació psicosocial del mateix. La dificultat estriba en saber què és un "mal funcionament".

Una noció poques vegades definida, a la que s'apela freqüentment entre nosaltres, al menys la darrera dècada, per referir-se als factors correlacionals dels comportaments socialment no desitjats és l'anomenada "desestructuració familiar". Noció que ha anat substituïnt a la clàssica de "desorganització familiar" que tants autors havien estudiat, com per exemple, el psicoanalista WINNICOTT (1964), els primers treballs del qual sobre aquesta qüestió es remonten a 1957.

Algunes vegades s'ha identificat la desestructuració familiar amb determinades configuracions materials o humanes de les llars familiars, com és el cas de les famílies en que falta algun progenitor, o en que hi ha pocs recursos socials o econòmics, o en que els horaris de treball del progenitor són inhabituals, etc. Entenem que aquesta visió és molt reduccionista, en resumir les dificultats d'una família a les seves expressions materials, i en connotar negativament unes situacions que, en cap dels casos, comporten necessàriament una incidència negativa sobre la socialització de l'infant per sí soles.

Ja hem referit anteriorment (recordem el treball del COMITE D'EXPERTS DE LA OMS, 1977) com les dificultats i els conflictes no són sempre, ni molt menys, "experiències nefastes" en el procés educatiu i de socialització d'un infant, sinó que poden ser experiències enriquidores i de creixement. Tot depen dels factors de resistència personal i, especialment, de la globalitat ambiental i relacional en que es viuen.

Per aquesta raó ens sumem a la postura dels autors que, com per exemple LAUTREY (1985, pàg. 50) prefereixen estudiar "l'estructuració del medi ambient familiar", en positiu i contextualitzat. Aquest autor considera que existeix una "estructuració objectiva" i una "estructuració viscuda" del medi ambient familiar, i posa com exemple les normes (regles de comportament explícites) i els hàbits (regles implícites).

LAUTREY distingeix tres tipus d'estructuració de l'ambient familiar, i en presenta els seus propis estudis:

- estructuració feble (el nen no disposa de cap regla clara per a l'acció).
- estructuració flexible (les regles poden ser modulades segons les circumstàncies).
- estructuració rígida (les regles no permeten excepcions, és a dir, no poden ser relacionades amb altres circumstàncies).

La noció d'"estructuració familiar viscuda" ens sembla que apunta molt en la mateixa línia que la de "clima social familiar" utilitzada per MOOS (1974), per mesurar el qual es va dissenyar l'escala FES ("Family Environment Scale" de MOOS, MOOS & TRICKETT), de la qual es disposa actualment d'una versió adaptada en castellà (TEA, 1984). Sobre la noció de clima social hi tornarem a l'apartat 7.4.

La majoria de programes preventius desenvolupats amb enfocaments de psicologia comunitària busquen com desplegar intervencions socials que arribin a repercutir indirectament dins els nuclis familiars, aquests espais d'intimitat en principi inaccessibles directament des de les intervencions públiques de caràcter administratiu.

Un exemple de descripció d'experiències d'aquest tipus amb famílies marginals és il·lustrat pel treball de compilació fet per HARARI (1974) a l'Argentina.

No falten tampoc treballs d'enfocament conductista, com el de GARCIA GONZALEZ (1981). Ara be, els enfocaments sistèmics i ecosistèmics tenen cada cop més acceptació en aquest marc. CAMPION (1985) dedica tot el seu treball "L'infant en el contexte" a repassar les possibilitats d'ajuda al sistema familiar en dificultats des d'una orientació psicossocio-sistèmica, basant-se en la seva experiència pràctica.

Per altra part, la família ha ocupat un lloc destacat en els estudis sobre nois que presenten comportaments psicossocialment disadaptats, molt especialment pel que fa als comportaments delictius. Com diu MONTERO (trad. 1979, pàg. 364), "Les tensions familiars són una font d'inadaptació, tema clàssic en els estudis de problemes socials". Molts anys abans, en el seu excel·lent clàssic sobre delinqüència juvenil, WEST (trad. 1970) ja s'havia expressat de manera semblant.

A l'estat espanyol són molts els autors que han dedicat atenció a aquest tema, entre els que podem destacar els treballs de RECIO (1978, 1979), GONZALEZ GONZALEZ (1982), i FUNES (1982, pàg. 33 i ss.). Més recentment, ALVIRA & CANTERAS (1986, pàg. 44) han dedicat un apartat del seu treball sobre marginació i delinqüència juvenil a Espanya, a les "característiques familiars" d'aquests joves, conclouent que:

"tots els factors familiars estan relacionats amb l'assoliment d'un adequat procés de socialització, és a dir, d'una correcta interiorització dels sistemes de pautes d'acció i creences de la societat, a través de la família".

Una altra àmbit en el que l'ambient familiar té forta incidència, és el problema de l'anomenada "inadaptació escolar", tan per la contribució que la família del noi té en aquesta inadaptació, com pel rol fonamental que pot jugar en ajudar a superar-la. Un tractament d'aquesta temàtica el trobem a BANDRES, RENAU, JARAQUEMADA & GARCIA GONZALEZ (1981).

* * * * *

Una de les màximes expressions -al menys en teoria- de les dificultats d'una família per assumir les seves funcions socialitzadores la trobem quan els infants es veuen obligats a ser acollits de manera substitutòria, sigui per altres famílies, sigui en establiments residencials. Aleshores les funcions de socialització primària es veuen repartides (en el supòsit que l'infant se segueixi relacionant d'alguna manera amb la seva família natural) entre diferents microsistemes, que poden mantenir activitats i actituds davant l'infant completament coherents entre si, o completament diferents, amb conseqüències socialitzadores dispars.

No és ara el lloc per profunditzar què comporten per l'infant aquestes situacions, temàtica en la que podriem allargar-nos molt. Sí que cal apuntar, però, que les situacions i conflictes familiars que duen les famílies a demanar una ajuda tan extrema són, ben segur, il·lustratives d'acumulació de factors de risc. Deixarem per l'apartat 10.2 l'aportació de dades disponibles a Catalunya, per relacionar ara, a títol d'exemple, els resultats de sengles recerques realitzades a altres dues Comunitats Autònomes de l'Estat Espanyol: la Valenciana i la Basca.

ESCARTI & MUSITU (1987), en un estudi fet sobre una mostra de 1.167 nens institucionalitzats a la Comunitat Valenciana troben les següents situacions familiars com a causes de la institucionalització:

-extrema pobresa	16,25%
-separació dels pares	14,17%
-abandó per ambdós pares	10,30%
-delinqüència del menor	9,16%
-problemes familiars	8,79%
-negligència ambdós pares	5,00%

-enfermetat pares	4,63%
-ambient familiar negatiu	4,44%
-abandó de la mare	4,34%
-mort de la mare	3,30%
-abandó del pare	2,45%
-mare no se'n pot ocupar	2,17%
-maltractaments	1,32%
-mort del pare	1,22%
-alcoholisme del pare	1,70%
-prostitució de la mare	1,03%

Per la seva part, LOPEZ & BERGARETXE (1987), en un estudi sobre 1.813 infants institucionalitzats al País Basc, troben les següents situacions familiars com a causa de l'internament (classificació no excloient):

-carències econòmiques	48,6%
-divorci o separació	32,8%
-alcoholisme del pare	21,7%
-abandó	18,1%
-enfermetat psíquica mare	15,8%
-problemes de conducta	15,6%
-maltractaments	13,7%
-problemes escolaritat	8,7%
-mort del pare	8,1%
-mort de la mare	7,9%
-alcoholisme de la mare	6,6%
-enfermetat psíquica pare	5,9%
-mare prostituta	5,9%

Salta immediatament a la vista la diversitat de criteris de codificació d'aquestes situacions o dificultats familiars, de la mateixa manera que s'aprecien resultats notoriament desiguals per algunes de les causes. Els resultats del treball del País Basc veurem que resulten sensiblement més semblants als obtinguts a Catalunya, que els del País Valencià.

Arribats a aquest punt, i més enllà dels problemes metodològics de descripció de les situacions concretes, ens sembla que queden clarament il·lustrades dues qüestions fonamentals:

- a) que tan l'explicació com la comprensió de les situacions familiars de dificultat que afecten a infants, comporten una diversitat i complexitat tals que cal que siguin estudiades des de paradigmes que ens permetin una visió ampliament contextualitzada, com és el cas de l'ecosocial o de l'ecosistèmic. Les perspectives estrictament centrades en l'infant corren el risc de caure en reduccionismes excessius.
- b) que aquestes situacions familiars van sovint precedides (en el cas dels maltractaments o de les malalties mentals, per exemple) o seguides (en el cas de les penúries econòmiques) de dificultats relacionals generalitzades al si del microsystema familiar.

Sembla, en conseqüència, que l'aportació que pot fer la psicologia social d'orientació ecològica en aquest camp pot ser molt important en un futur. Problemes per resoldre, podriem dir que queden gairebé tots.

7.4.-La noció de clima social.

RIDRUEJO (1983) considera que els orígens de la noció de clima social es troben ja al pensament del segle XVIII (particularment en MONTESQUIEU i en HUME). Segons aquest autor, una de les primícies psicosocials, posant de manifest l'efecte del clima social sobre la conducta dels individus, és el treball de LEWIN, LIPPITT i WHITE, el 1939, sobre "Patterns of Aggressive Behaviour in Experimentally created social climates".

Com ja hem comentat a l'apartat 7.1, per a RIDRUEJO aquesta és una noció pròpia a d'altres assumides en determinades corrents de la psicologia social, però amb clares avantatges.

L'especial potencial productiu que pot tenir per a la investigació psicosocial ha reaparegut recentment, quan MOOS (1974) va rescatar-la, bo i proposant unes escales per la seva medició (en primer lloc la WAS = Ward Atmosphere Scale, i posteriorment altres que actualment ja tenen adaptació espanyola: FES, WES, CIES, i CES), bo i reconeixent les dificultats que encara té de delimitació i operacionalització.

Per a MOOS, "ecologia social" i "clima social" són nocions inseparables. Segons FERNANDEZ BALLESTEROS (1987, pàg. 29), per a l'ecologia social de MOOS:

"l'interès se centra en un ampli grup de variables físiques, socials i psicosocials. Així, es tenen en compte variables ecològiques, dimensions estructurals de l'organització, característiques dels habitants del contexte, així com dimensions psicosocials de grups i institucions. El concepte clau en aquest enfocament és el de 'clima social'".

Ara be, aquesta mateixa autora (FERNANDEZ BALLESTEROS, 1982; 1986, pàg. 102; 1987) ha insitit en la compatibilitat, si no complementarietat de l'enfocament sòcioecològic amb la teoria

general de sistemes, en la línia de BROFENBRENNER (1977), cosa amb la que nosaltres coincidim, com ja hem comentat a l'apartat 7.1.

Abundant en aquesta compatibilitat, cita aquesta autora l'interessant treball de SUNDBERG (1977) que presenta el sistema biològic com integrat en el sistema personal (o sistema conductual), el qual forma part d'uns sistemes grupals (o microsocials), que, a l'ensem, donen lloc a sistemes organitzacionals que formen part de suprasistemes socials i culturals (FERNANDEZ BALLESTEROS, 1980; 1987, pàg. 19).

Ambdós enfocaments (ecosocial i sistèmic) no sols ens semblen perfectament compatibles i complementables, sinó d'especial interès per a l'estudi d'algunes realitats complexes que interpelen la psicologia social. Més concretament, la noció de "clima social" tal com la proposa MOOS (1974, 1976), ens ha semblat prometedora per l'estudi del risc a la disadaptació psicosocial infantil a partir de les possibilitats que ofereix d'analitzar tant la incidència de la pressió del socioentorn vers l'individu, com les formes d'equilibri acomodatiu que individu i entorn ecosocial poden adoptar al llarg del procés de socialització, tenint ambdues relacions moltes característiques comuns per a tots els seus infants de la mateixa comunitat.

Des d'una perspectiva aplicada, l'estudi dels problemes que afecten els processos de socialització dels infants ens interessa particularment sota la perspectiva de generar propostes d'intervenció social que evitin els efectes indesitjats sobre els mateixos, per a la qual cosa la perspectiva sistèmica ens resultarà de destacable utilitat.

Si es poden demostrar les formes d'incidència del clima social sobre els processos de disadaptació infantils, també es podran estudiar intervencions modificadores d'aquest clima, que provoquessin canvis en les conductes disadaptades. D'aquesta manera es podria posar a prova la hipòtesi, utilitzada per alguns

polítics en els seus discursos, que un clima social més tolerant o intolerant disuadeixen o animen determinades conductes dissocials.

En última instància, el que ens interessa estudiar són els processos de socialització específics que es donen en ambients o contextos concrets, i els desequilibris que hi emergeixen entre individu i socioentorn, bo i considerant l'enmarcament d'aquests ambients o contextos en els sistemes més amplis en que estan immersos, de manera que es pugui incidir en algun o alguns punts del sistema per retrobar nous equilibris.

Com ja han dit molts autors, d'una manera estricta, seria totalment il·lusori pretendre incidir sobre la "globalitat" del procés de socialització dels infants o, ni tan sols, d'un infant, per molt que ens focalitzéssim en el sistema familiar. Tal cosa és pràcticament impossible a una societat tecnològicament avançada, en la que els medis de comunicació juguen un paper crucial en aquesta socialització, en detriment de la família. Però també s'ha ressaltat que massa sovint s'ha desestimat el paper del medi social de cada família, el qual influeix tan en la determinació de relacions socials (segons l'escola escollida, altres institucions socials amb qui es relaciona l'infant, elecció d'amistats, etc...), com en despertar o no determinats interessos, motivacions i actituds en l'infant (hàbits de joc, modes de tot tipus, etc...).

En una primera aproximació, i com a mera estratègia de recerca, no tindrem més remei que suposar iguals per a tots els infants de cada grup d'edat els efectes socialitzadors dels mass-media, dins d'una mateixa comunitat urbana, en el sentit apuntat a l'apartat 7.2.

Per estudiar aquest entorn concret, i les interrelacions socialitzadores que s'hi generen, ens farà falta avaluar les seves dimensions ambientals rellevants al respecte. Dimensions que tan poden ser físiques com socials, i aquestes darreres

hauran de ser considerades en la seva doble vessant de "situacions socials objectives" i de "clima social percebut". És així que, tal com expresa RIDRUEJO (1981, pàg. 323), "allò social" esdevingut "contexte" s'obra definitivament camí.

El clima social té un caràcter multifactorial, ja que coincideixen múltiples determinants en la seva generació. "L'utilització pràctica de la categoria de clima social imposa manegar un nombre reduït del llistat d'aquests ingredients determinadors bàsics del mateix, a l'hora que cal comptar amb que els que es marquin permetin una raonable operacionalització" (RIDRUEJO, 1983, pàg. 280). És clar que RIDRUEJO ens suggereix, amb altres paraules, que la noció de clima social cal estudiar-la amb indicadors.

Per a l'estudi de la socialització ens ha semblat que pot ser molt important considerar el clima social de la comunitat humana de referència amb visió prou ampla com per abastar bona part de les relacions quotidianes d'un infant, i prou petita com per poder captar la "personalitat" de cada comunitat urbana, sense perdre's en l'heterogeneïtat dels grans nuclis urbans, o de les grans extensions territorials.

LEHMANN (1982, pàg. 320), al igual que la majoria d'autors de la corrent de la psicologia comunitària, afirma que:

"fa molt temps que és una qüestió de coneixement convencional el fet que els parents, amics i veïns configuren un recurs natural per a la majoria de nosaltres, que és especialment valuós en èpoques de necessitats. Les més importants teories socials han assumit la primacia d'aquests grups pel benestar de l'individu (CODLEY, 1956) i com gairebé una base inevitable per a la societat mateixa (SIMMEL, 1949; TOENNIES, 1887/1957)".

I continua aquest autor:

"mirar el comportament humà primàriament com una interacció entre l'individu i el seu entorn és el que distingeix l'aproximació ecològica de les perspectives més tradicionals del comportament. Per tant no sorpren que els sistemes de suport social estiguin rebent gran atenció per part dels científics del comportament que assumeixen un punt de vista ecològic". (Els subratllats són nostres).

és a partir d'aquí que s'assumeixen les "xarxes socials i comunitàries" com a recursos socioecològics disponibles pel suport de les persones en cas de necessitats. Recentment MOOS (1985, pàgs. 433 i ss.) ha dedicat una especial atenció a l'avaluació dels recursos socials en contextes comunitaris, utilitzant, entre d'altres, les nocions de "sistema ambiental", "xarxa de recursos socials" i "clima social".

El concepte de clima social configura, doncs, en el nostre posicionament teòric, un macro-factor psicosocial component de la noció d'"ambient socio-ecològic", al igual que els components físics o les seves característiques socio-demogràfiques. Aquesta noció socio-ambiental integra la de "pressió social" tal com és percebuda pels individus, establint així un pont amb la important noció de "reacció social", assumida en els més recents estudis de la desviació social, i que tractarem a l'apartat 8.4. Segons MURRAY (citada per MOOS, 1976, pàg. 325) la pressió suposa una tendència direccional en un objecte o situació, i, al seu través, se'ns fa possible analitzar un ambient, en la mesura en què és afectat per ella, tan respecte al que facilita, com sobre tot el que impedeix i perjudica.

RIDRUEJO (1983) arriba a plantejar l'interès d'una "teoria del clima social", aportant les següents raons:

- pel valor sincrètic de la categoria. Es tracta d'un globalitzant singular d'aspectes molt diversos de la vida d'un grup humà.
- perquè és una realitat psicològica emergent de la

condició situacional. Un atribut actiu de la grupalitat.

-pel singular valor que dona a la dimensió afectivo-operatòria.

-pel caire de coordenada ecopsicològica que té. Permet un joc dialèctic entre medi intern i medi extern, que tan fecundes interpretacions psicològiques permet.

Un tema encara lluny de ser resolt és la definició i operacionalització de les dimensions que conformen la noció de clima social. Per a MOOS, resumidament, cada una de les Escales que utilitza medeix 3 dimensions del clima social:

-les relacions, que inclouen, segons l'escala, la cohesió, l'expressivitat, el conflicte, la implicació, el suport o ajuda, i l'afiliació.

-el desenvolupament o autorealització, que inclou, segons l'escala, l'autonomia, el grau d'interés en les activitats, el grau de participació, l'organització percebuda, la presió, la moralitat-religiositat, la competitivitat, etc...

-l'estabilitat/canvi, que inclou, segons l'escala, l'organització, el control, la claretat, la innovació, i la comoditat.

Una aportació que considerem interessant i valuosa, malgrat que es refereix exclusivament al clima social dels grups, és la que cita RIDRUEJO (1983, pàg. 284-5) dels canadencs SIMON & ALBERT (trad. 1979), que proposen tres factors condicionants del mateix:

-Les circumstàncies materials de la vida del grup (comoditat dels locals, nombre de persones que el componen, etc.).

-Influència de les persones sobre cada un dels membres del grup (tipus de lideratge, grau de maduresa, actituds passives o agressives, status social dels membres, etc.).

-Estat d'esperit general (influència del passat del grup, experiències tingudes, imatge de futur, etc.).

Per finalitzar aquest apartat volem deixar apuntades dues reflexions particulars: La primera és la nostra opinió sobre que el clima social és una noció molt relacionada amb la "qualitat de vida percebuda" per un grup humà o comunitat, malgrat la relació entre aquestes dues nocions no està molt treballada encara a nivell teòric.

La segona i última és observar que MOOS & INSEL (Eds.) (1974) van titular la Part 8 dels seu treball "Clima psicosocial i presió ambiental". Malauradament els autors no van donar cap explicació de perquè van canviar en aquest treball -única ocasió en que l'hem trobat així formulada- la seva habitual expressió "clima social", per la de "clima psicosocial". Hem estat temptats de posar aquest títol al present apartat. Però hem tingut por que no s'entengués l'expressió en un sentit limitador, de fixar-se només en les interrelacions personals i deixar excloses, per exemple, les percepcions personals d'allò social.

8.-LA DISADAPTACIO PSICOSOCIAL.

8.1.-El procés de socialització.

Són moltes les diferents conceptualitzacions i definicions que hom pot trobar a la literatura científica sobre la noció de socialització. Si considerem la socialització com un camp d'investigació, com fa LEVINE (1973), trobem que està interessant activament a etòlegs, psicòlegs evolutius, psicoanalistes, psiquiatres, psicolingüïstes, antropòlegs, sociòlegs, estudiosos de les ciències polítiques i juristes, com a mínim, i no pas sols als psicòlegs socials. De fet ha esdevingut, per aquesta raó, en un tema d'interès interdisciplinari en les ciències de la conducta (LEVINE, 1973).

Per fer més clara la nostra exposició adoptarem el procediment de començar agrupant diferenciadament les postures que ens semblen més interessants per a nosaltres, tan des de la perspectiva més sociològica, com, a continuació (sense que l'ordre impliqui cap valoració d'importàcia), aquelles nascudes des d'una perspectiva més psicològica.

En aquesta ocasió tenim la justificació addicional de que comptem amb un excel·lent treball de TORREGROSA i FERNANDEZ VILLANUEVA (1982) abundant en la conveniència i utilitat d'aquesta anàlisi diferencial, des de la psicologia social. Segons aquests autors, la interiorització de l'estructura social, és a dir, la socialització, interessa des de dues perspectives:

- 1.-Des de la comprensió del manteniment i reproducció de la dita estructura (perspectiva sociològica).
- 2.-Des de la comprensió dels individus com a subjectes que desenvolupen una personalitat paral·lelament a uns costums i valors per a l'actuació amb altri (perspectiva

psicològica).

De tota manera no voldriem abordar així el tema sense abans haver-lo enmarcat més ampliament. Creiem que no es pot deixar de costat el fet que tan l'antropologia, com, més recientment, l'etologia, han sentat bases d'innegable transcendència en l'estudi de la socialització.

En primer lloc, cal apuntar que tota una tradició de l'antropologia cultural identifica el terme "inculturació" amb "socialització", malgrat acostumi a preferir el primer (LEVINE, 1973). També, en aquesta tradició s'han utilitzat com afins altres conceptes, com "educació", "transmissió cultural" i "condicionament cultural".

Les primeres formulacions en aquest sentit les trobem en la Escola de Boas, especialment en BENEDICT (1938). Segons interpreta LEVINE, en les primeres formulacions del concepte, la inculturació es considerava com un procés automàtic d'absorció de la cultura, en el qual el nen "tanquam tabula rasa" adquireix cultura, simplement obrint-se a ella.

Aquest plantejament inicial es va anar complicant, intentant integrar-hi i conceptualitzar els mecanismes implícits. Així, M. MEAD (per exemple, 1964) i els seus col.laboradors van considerar la inculturació en el marc d'una teoria de la comunicació i de la informació, en una traducció de la interpretació configuracional. Per acabar arribant al que LEVINE (1973) considera la "conceptualització antropològica més complexa i actual d'inculturació", de caire cognitivista, que la defineix com

"l'estudi de la interacció de les creences culturals, transmeses al nen mitjançant l'ensenyament i l'experiència social, amb etapes universals de desenvolupament cognitiu".

Per a LEVINE (1973), aquesta orientació antropològico-cultural de l'estudi de la socialització ha evolucionat al llarg dels anys

seguint una seqüència de complexització cada cop més gran, al igual que ho han anat fent l'orientació de la psicologia de la personalitat i l'orientació sociològica. Això ha fet que cada orientació vagi adoptant cada cop perspectives més amples, i s'hagin anat tenint reciprocament en compte, fins arribar a algunes formulacions consensuades:

"Totes elles consideren que les experiències primerenques deixen residus permanents en l'individu; totes elles veuen la socialització com a socialment orientada, en certa mesura; i la majoria d'elles imagina alguna versió de l'adaptació com integradora del desenvolupament individual i dels objectius socials" (el subratllat és nostre).

No sols LEVINE (i també GINER, com tot seguit veurem), sinó també una relació inacabable d'altres autors s'han referit a la socialització com a procés lligat a la cultura (LEVI-STRAUSS; JOHNSON, 1960; etc...).

En segon lloc, cal plantejar tot un seguit de reflexions que han donat cos, en el marc de l'etologia, al conjunt de coneixements que s'han batejat amb el nom d'etologia humana.

Els treballs sobre socialització nascuts de l'etologia tenen unes fortes arrels en la biologia. Autors com PERINAT (1977) recorden, però, que

"el primer axioma de la genètica és que tot genotipus es tradueix en fenotipus a través d'una interacció amb el medi ambient (maduració, aprenentatge) i que en el transcurs de la mateixa la plasticitat de l'organisme permet una ampla gama d'ajustaments i modificacions".

Malgrat que la capacitat d'aprenentatge reposa sobre la base biològica de la configuració del sistema nerviós, la socialització fa més aviat referència a allò après que a allò innat (PERINAT, 1977). Així THORPE (1956) defineix l'aprenentatge

com "l'organització del comportament com a resultat de l'experiència", sent quelcom general a tots els éssers vius, des dels microorganismes fins els primats. Es una conseqüència del principi evolutiu d'adaptació. Sols en arribar als mamífers superiors ens trobem amb una aptitud molt més general per a l'aprenentatge adaptatiu i és aleshores que, quan la vida social juga un paper important, també l'aprenentatge a través del procés de socialització és intens (PERINAT, 1977).

Com ja posa sobre avis aquest autor, cal manegar amb molta cautela les analogies en l'estudi del comportament animal i el comportament humà. Però, en allò que toca a l'ontogènia del comportament, i, particularment, del costat dels estímuls ambientals i socials, és probablement un dels camps en que l'analogia (en el sentit de LORENZ, 1974) pot resultar fecunda (PERINAT, 1977). Com deia CROOK (1970; citat per PERINAT):

"Analogies suggerents entre constructes i dissenys experimentals en camps tan diferents poden donar origen a hipòtesis novedoses que rellencin la investigació".

Diversos estudiosos d'aquest camp han començat ja a utilitzar procediments de recerca més sofisticats que el clàssic etograma, com són els models probabilístics (cadena de Markov), i han acudit a la teoria de la informació (SIMPSON, 1973; NELSON, 1973).

En etologia humana queda però un problema per resoldre que deixa en un "impasse" la postura epistemològica de l'empirisme: el problema de la jerarquització de les pautes de comportament, ja plantejat per TINBERGEN, i que torna a estar sobre la taula. Si el comportament està jerarquitzat, quines implicacions té aquesta jerarquia en el procés d'ontogènia del mateix? I, aleshores, com s'integren els diferents repertoris de comportaments, als diferents nivells, fins i tot el de l'espècie? (PERINAT, 1977).

* * * * *

Retornant ara a TORREGROSA I FERNANDEZ VILLANUEVA (1982), ens endinsarem en la perspectiva sociològica d'estudi de la socialització. Als seus autors els importa sobretot identificar els requeriments de rol que la societat imposa a l'individu per considerar-lo membre de ple dret d'un determinat contexte social. També els interessen, però, altres aspectes:

- .com la societat aconsegueix imposar als individus aquests requeriments de rol.
- .l'explicació i comprensió d'aquells mecanismes socials utilitzats per reintegrar als qui s'han desviat d'"allò esperat", és a dir, els mecanismes de resocialització. A més de l'entrenament en rols, interessa l'adquisició d'una identitat socialment definida.

Alguns autors, com FARIS (trad. 1976), assumeixen que l'evolució històrica dels estudis sobre socialització tenen com a descriptor principal el concepte d'estatus. Així, comenta:

"Malgrat que el concepte de 'socialització' ha estat emprat típicament per descriure aquells processos mitjançant els quals el nen obté una perspectiva cultural, o el menor es inicit en els estatus d'adult, estudis recents han extès el concepte de manera que abarqui aquells processos mitjançant els quals es preparen els adults per assumir nous estatus" (FARIS, trad. 1976, pàg. 548).

Aleshores, no és d'extranyar que aquest autor defineixi la socialització com "la preparació per a l'estatus (d'edat) subsegüent". Per a ell una idea clau és que tota socialització és anticipativa. La socialització no és la mera transmissió d'una herència. Citant DAVIS (1940), recorda que una societat ha de desenvolupar també medis "d'absorvir a cada nova generació en l'estructura social".

FARIS (trad. 1976) puntualitza que el procés de socialització no

consisteix sols en aprendre a ser adult. En la complexitat de la societat actual, l'adult ha de continuar aprenent, revisant la imatge que té de si i del món. Existeixen molts exemples de com els més vells són "socialitzats" pels més joves, com és el cas dels llocs de treball industrials de sectors inmersos en canvis accelerats, o en la visió sòcio-política de la societat (per aquest darrer cas, veure NEUGARTEN & HAGESTAD, 1982). Fins el punt que els processos de socialització alteren el curs de la vida de forma fins ara desconeguda. L'estructura mateixa es veu constantment alterada per suministrar nous agents de socialització.

Aquestes reflexions ens porten a d'altres autors, que posen l'èmfasi en la socialització com aprenentatge. És el cas de GINER (1969, rev. 1976), per a qui:

"fonamentalment, la socialització és un aprenentatge, en virtut del qual l'individu apren a adaptar-se als seus grups, i a les seves normes, imatges i valors" (el subratllat és nostre).

és durant la infantesa, diu GINER citant FREUD, quan més clara es veu la naturalesa de la socialització que aleshores és, com aprenentatge, un procés d'interiorització normativa, imaginativa i valorativa. Subratlla, però, que la socialització dependrà no sols de l'estructura del grup al si del qual es desenvolupi, sinó també de la cultura.

Citant PIAGET, GINER recorda que aquesta interiorització és emocional, i, per això, els valors seran, tota la vida, reaccions afectives davant determinats aspectes del món:

"Tot aquest procés de transmissió cultural per la interacció del nen amb la mare i el pare, primer, i després amb germans, parents, amics de la família, sense que tal ordre sigui rígid, llevat del primer cas. Ja que, si algú substitueix la mare en la cura inicial del nadó, tal persona

adopta el rol matern i té els seus efectes sobre la consciència verge del nou ésser humà" (PIAGET, 1964).

Des d'aquesta perspectiva sociològica, per a KAMINSKY (trad. 1981), la socialització, al igual com la ideologització, cal entendre que té com objectiu fonamental "l'homogenització dels membres d'una societat". Aquest autor introdueix la proposta que cal abordar l'estudi de la socialització en 4 nivells diferents:

- .el comunitari o social, tenint en compte l'estructura social.
- .l'institucional, quan els individus estan reunits per realitzar tasques determinades, cosa que els proveeix d'una certa unitat i identitat.
- .el sòcio-dinàmic, des de la perspectiva dels grups primaris i secundaris, tan de referència com de pertinença.
- .el psicossocial, el de l'home socialitzat, amb un món intern que ha incorporat regles i normes socials.

és en aquest quart nivell, en opinió de KAMINSKY (1981), en el que haurem d'explicar

"les formes malaltes o patològiques de socialització: l'alienació, la reificació, la marginació, la desviació, l'anomia i l'alteritat".

Aquest plantejament és força interessant. De tota manera, cal dir que el sentit que KAMINSKY dona al qualificatiu "psicossocial" és molt restrictiu, al nostre entendre. I, per altra part, potser els termes "malaltia" i "patologia", agafats en préstec a les disciplines mèdiques, no són els més afortunats per destacar uns desequilibris relacionals i sistèmics.

* * * * *

Des de la segona perspectiva, la psicològica, i seguint TORREGROSA i FERNANDEZ VILLANUEVA (1982), s'enten que socialització:

"és un procés al llarg del qual es forma la personalitat en interacció amb d'altres personalitats, en el que s'adquireixen les estructures cognitives, es realitza l'entrenament en el control dels impulsos i s'adquireixen determinats tipus de resposta afectiva als estímuls interpersonals".

Aleshores és la perspectiva d'anàlisi del concepte de desenvolupament, en les seves vessants cognitiva, afectiva i conductual, la que té més interès per a l'estudi de la temàtica.

Malgrat que els conceptes d'aprenentatge i socialització fan referència a una mateixa gama de fenòmens, apunten els referits autors, cal notar que se'ls contempla des d'una perspectiva diferent. L'estudi de la socialització necessita contemplar l'individu des d'una perspectiva evolutiva.

ZIGLER i CHILD (1973), que ja hem citat a l'apartat 4.4, defineixen la socialització com:

"el procés total pel que l'individu desenvolupa, mitjançant transaccions amb d'altres persones, les seves pautes específiques de conducta i d'experiència socialment rellevants".

Aquesta definició és, per a TORREGROSA & FERNANDEZ VILLANUEVA (1982, pàg. 422), la que més ens acostava al concepte de socialització des de la perspectiva psicosocial.

MUSSEN, CONGER i KAGAN (1969) defineixen la socialització com:

"tot el procés en virtut del qual un individu, que ha nascut amb potencialitats conductuals d'una gama enormement

variada, es dut a desenvolupar una conducta real que queda confinada dins de límits molt més estrets, i referits a allò que, segons l'estandard del seu grup, deu i pot fer".

Des de l'interaccionisme, l'èmfasi s'ha posat en destacar els processos socials a través dels quals sorgeix la identitat social.

TORREGROSA i FERNANDEZ VILLANUEVA (1982) apunten la importància, des de la perspectiva psicològica de la socialització, que tenen tan els contrastos com les coincidències sobre aquesta noció que hom pot trobar des del punt de vista de les teories cognitiva, psicoanalítica i conductista. Com a esquema d'anàlisi aquestes autors desglosen, de cada teoria:

- a.-la concepció de la relació socialitzadora.
- b.-la concepció de l'individu socialitzat.
- c.-el contingut dels conceptes utilitzats.
- d.-la metodologia.

Pel que fa al primer aspecte, tan la teoria de l'aprenentatge com la psicoanàlisi permeten deduir una concepció teòrica sobre les bases de la socialització. Ambdues coincideixen en que són les necessitats afectives i motivacionals primàries dels individus les que obliguen a establir una relació de dependència, que és la base de la modulació social dels impulsos, o de l'aprenentatge social. Però difereixen en la consideració del contingut d'aquesta relació de dependència, de la seva força i durada, i del paper que juguen els subjectes que la integren (TORREGROSA i FERNANDEZ VILLANUEVA, 1982, pàg. 440 i ss.).

La psicoanàlisi concedeix una transcendència crucial a la primera relació afectiva de l'infant, relació de vinculació afectiva mútua o "attachment", com diu BOWLBY (1969). La psicoanàlisi tendeix a cercar en la infantesa de l'individu l'origen de qualsevol pertorbació de la seva conducta social. Mentres que la teoria de l'aprenentatge, i en certa manera també el

cognotivisme, no cerquen més enllà de la història propera si aquesta búsqueda els ofereix la possibilitat d'intervenir en la modificació de les relacions socials conflictives d'un individu o d'un grup.

Les teories cognitives, llevat de contades excepcions, no acostumen a anar més enllà de la contemplació dels factors socials en la configuració de les etapes de desenvolupament social. En la consideració de les etapes de la socialització, en especial del desenvolupament moral, els factors individuals són més considerats en l'explicació dels nivells d'evolució moral en que els individus es troben, que els factors d'experiència social.

Seguint amb TORREGROSA & FERNANDEZ VILLANUEVA (1982), ens destaquen que entre els conceptes utilitzats per més d'una teoria, malgrat que caldria matitzar que hi ha moltes diferències segons diverses orientacions teòriques, val la pena destacar-ne tres de molt properes entre si: La internalització, el procés d'identificació i l'aprenentatge per imitació.

La internalització fa referència a l'adopció de normes i valors d'altri com a propis. I també s'utilitza per expressar la substitució d'un control extern de comportament per un control intern. La internalització es produeix quan apareix una capacitat nova, cosa que relaciona amb la maduració de l'individu.

Els procés d'identificació al·ludeix a la reproducció de comportaments i actituds d'altri. Les teories conductistes entenen la identificació com una modalitat de l'aprenentatge per imitació. En la teoria psicoanalítica el reforç (intern o extern) i el desig, com a fantasia a realitzar, específica de l'individu, innata o biològicament determinada, es barrejen a l'hora d'oferir explicacions de l'adopció d'un comportament o actitud, o d'altres. El significat simbòlic, real o imaginari, que el model posseeix per a l'imitador és eliminat en la majoria de les teories conductistes, que utilitzen un concepte de reforç que,

des de la perspectiva psicoanalítica resulta massa estret (TORREGROSA i FERNANDEZ VILLANUEVA, 1982).

Quan les 3 teories baixen al terreny de la recerca, la metodologia que utilitzen uniforma molt més les conclusions del que semblava en la teoria (TORREGROSA i FERNANDEZ VILLANUEVA, 1982, pàg. 443).

Volem destacar que, tot seguint les cites que hem anat fent, esdevé evident que la majoria d'autors entenen que hi ha un fort lligam entre les nocions de socialització i d'adaptació: La socialització és adaptativa, l'individu apren a adaptar-se, i la majoria de teories plantejen versions de l'adaptació com integradora del desenvolupament individual i dels objectius socials.

Per abordar la problemàtica social que ens interessa hem de considerar tan els mecanismes favorables perquè es dongui aquesta articulació integradora individu-socioentorn, com els seus mecanismes "defectuosos" o "distorsionadors", en el sentit de que creen desequilibris o disharmonies en les seves interrelacions. Recordem que KAMINSKY (trad. 1981, pàg. 25), parlà de "formes patològiques de la socialització" i en definí 5: alienació, reificació, marginació, desviació, anomia i alteritat.

Nosaltres no seguirem exactament la seva classificació. De fet, no seguirem cap classificació, sinó que ens limitarem a repassar els conceptes que aporten plantejaments que ens han semblat més clarificadors o més fructífers pel nostre camp d'estudi. Com veurem, probablement les reflexions teòriques al sí de la nostra disciplina científica encara no han arribat en aquest camp a la maduració suficient com per articular coherentment els diferents enfocaments conceptuals utilitzats. És per això que trobem tan autors que consideren que, per exemple, l'anomia i l'alienació són dues realitats diferents que deriven de la marginació (RECIO, 1978, pàg. 18), o que l'anomia és una forma d'alienació (BEYER, 1981), com que anomia, alienació i marginació són tres realitats

diferenciables (KAMINSKY, trad. 1981).

Estem convençuts, però, que poc a poc es va avençant en aquest camí d'articulació conceptual, especialment des de que diferents autors estan reformulant alguns plantejaments a la llum de la teoria general de sistemes. A l'apartat següent contrastarem algunes de les línies de reflexió existents sobre el mal funcionament de la socialització i de l'adaptació.

8.2.-Desviació, inadaptació, alienació, dissocialitat i marginació en la infància.

Tots els conceptes enunciats en el títol d'aquest apartat han estat altament polèmics en el marc de les ciències socials. Tots ells han estat atacats per alguns (o per molts) autors acusant-los d'imprecisos, ambigus o mancats de rigor científic, i per això han restat sotmesos a moltes revisions. És indubtable que el seu nivell d'abstracció i la seva pròpia complexitat els fan dificultosament mesurables i altament especulatius. Per altra part, són termes d'ús habitual en el marc de les tecnologies socials, de les polítiques socials, i, fins i tot, dels mass-media. No és d'extranyar, doncs, que la diversitat d'intents d'integració de cada un d'aquests conceptes al si d'una ciència social bàsica hagi estat conflictiva. Des d'una perspectiva estrictament científica no tenim més remei que reconèixer que es tracta de nocions utilitzades sovint com a conceptes omnibus.

És per això, i pel fet que tots ells es refereixen a unes realitats socials d'alguna manera semblants i d'alguna manera distintes, que ens caldrà, a les pàgines següents, clarificar el sentit que li donem a la nostra opció per un d'aquests conceptes, i la interpretació que li atribuïm, enmig dels possibles sentits que diferents autors donen a cada un d'ells.

Pot sobtar que no aprofundim conceptes que han estat tan productius com el d'"anomia", de la qual ja DURKHEIM (1893) en plantejà la primera teoria, que MERTON (1938) revisà i CLINARD (1949, Comp.) reactualitzà en una interessantíssima recopilació; o el d'"estigmatització", de GOFFMAN (1963), o tants d'altres.

No considerem que els conceptes que optem per no comentar més explícitament no tinguin una importància destacable per a la psicologia social, ni molt menys. El nostre breu repàs només a alguns d'ells té el limitat propòsit d'intentar tenir presents o destacar alguns dels aspectes que entenem articulats amb el

concepte que més utilitzarem, el de disadaptació psicosocial, i que nosaltres considerem des de l'òptica dels processos de socialització en la infància que viu en una comunitat concreta.

Això no treu que, en un futur, sigui necessari anar elaborant més detalladament la possible major integració de tots plegats.

Si analitzem els termes "desviació" i "inadaptació" des d'una perspectiva històrica no tenim més remei que reconèixer que corresponen a dues evolucions totalment separades de les ciències socials dedicades a analitzar uns conjunts de fenòmens que tenen una important intersecció, però que de cap manera poden superposar-se. És fàcil demostrar com ambdós es relacionen profundament amb l'estudi de la socialització, però és molt més difícil concretar com s'articulen teòricament i pràcticament.

Entenem que és per això que és tan difícil contrastar aquests dos conceptes ja al nivell teòric. I també és per això que autors que se senten molt vinculats a un dels dos conceptes es mantenen molt crítics amb els treballs d'aquells que consideren afiliats al concepte antagònic. El concepte d'"inadaptació", a més, ha estat sovint paral·lelament utilitzat i contrastat amb el de "marginació", concepte freqüentment acusat d'ambigüitat des de les perspectives acadèmiques més estrictes.

A l'Estat espanyol tenim com exemple el recient treball d'ALVIRA i CANTRERAS (1985, pàg. 65), que fent una crítica generalitzada a tota la literatura espanyola que utilitza aquests termes, insisteix diverses vegades i radicalment en que:

"l'utilització del terme marginació es fa de manera caòtica, ambigua i amb escàs rigor. No sembla existir -a no ser que adoptem la perspectiva de la nova criminologia- un marc teòric que doni coherència als diferents estudis o assajos realitzats sobre el tema de la marginació aplicat a joves i menors". Per reafirmar-se a continuació: "Insistim que no existeix aquest marc teòric a pesar que hi ha autors

espanyols que afirmen el contrari, sense explicar en què consisteix aquest marc teòric"

Com a primera pauta per a una anàlisi cal tenir en compte que "desviació" és el concepte majoritàriament preferit a la literatura sociològica i psicosocial nordamericana. Només més recientment, i per raó d'influències europees a través d'autors anglesos s'ha anat adoptant, en un àmbit molt restringit, el terme "maladjustment", potser a partir de la creació d'alguns organismes internacionals, especialment de la "International Association of Workers for Maladjusted Children" el 1951.

Malgrat tot, no sembla que la interpretació més habitual que s'ha donat als països anglosaxons al terme "maladjustment" corresponguin exactament al d'"inadaptació", cosa que ha originat, en les traduccions a les llengües llatines dels darrers anys, l'aparició de neologismes dels tipus "desajustaments", acabant de complicar la qüestió.

Paral·lelament, el terme "desviació" ha estat molt menys utilitzat als ambients europeus, probablement tan pel pes d'altres conceptualitzacions, com per les seves connotacions negatives en el llenguatge popular. A l'Estat espanyol, i a diferència dels altres termes que encapçalen aquest apartat, el seu us es veu força restringit als ambients acadèmics, únics llocs on s'ha pogut centrar més la seva significació en relació als treballs de recerca nordamericans. Treballs als que, donat el seu enorme embalum, no podem deixar de referir-nos, al menys en el seu conjunt, a l'hora de plantejar una recerca vinculada al tema.

Els autors europeus, particularment els propers a la tradició sociològica francesa, han preferit utilitzar el concepte d'"inadaptació", especialment en la recerca aplicada. Cal tenir en compte que, contrastant amb la tradició sociològica americana, el naixement de les línies d'investigació a França, en el camp de les problemàtiques socials d'infants i adolescents, no està tan

l·ligada a les universitats, i per tant, al món acadèmic, com a la pràctica institucional, constantment en conflicte amb la feixuga Administració Pública francesa.

Per altra part és prou conegut el diferent pes en la dinàmica social que han tingut al llarg del segle XX les respectives corrents filosòfiques, qüestió en la que no hi podem entrar aquí a risc de ser excessivament superficials.

Als interessants treballs de GAUDIN i WILLERVAL (1979, 1984) s'esquematisa l'evolució del concepte d'"inadaptació social" a França, les darreres dècades, en tres etapes històriques:

- 1.-Un primer període, que els autors situen imprecisament a finals de la Segona Guerra Mundial, durant el qual la noció tenia un sentit eminentment sanitari: era allò que posava en perill la salut general de l'infant, fins i tot la seva supervivència.
- 2.-Des d'aleshores fins a 1968 la noció adquireix una vinculació als problemes de naturalesa educativa. Sobretot en l'àmbit de la reeducació, i també en el del treball social, la noció adquireix tot un entramat de lligams en relació a la noció de "necessitats socials". Els autors consideren que aquest fet no és aliè a la mateixa evolució demogràfica del país.
- 3.-Un tercer període neix el 1968, amb l'aparició del que els autors refereixen com a "nou camp normatiu": L'equilibri afectiu de l'infant. Aquesta noció vincula la temàtica directament amb la psicologia infantil i amb la psicologia social.

Al segon treball d'aquests autors (GAUDIN i WILLERVAL, 1984), afirmen que, d'una manera inconscient, ja s'està entrant en un quart període, en el que un nou camp normatiu s'està implantant. Camp en el que, mantenen, s'inscriurà la "inadaptació" com objecte d'estudi en el futur. Es refereixen aquests autors a que la nova perspectiva d'estudi de la inadaptació que s'està

implantant a França és la que la interpreta com a

"dificultats d'un sistema relacional o comunicacional, que arriba al punt de ser incapaç de regular els seus propis conflictes".

Aquesta concepció dels autors la presenten com a inevitablement lligada a un model d'intervenció capaç de redinamitzar un sistema humà, i a un model d'investigació-acció. Models que els autors veuen despendre's de la teoria general dels sistemes i del seu enfocament psicosocial.

Una revisió molt extensa de l'evolució del concepte de "desviació" a la literatura científica nordamericana la trobem al treball de l'italià PITCH (1975). Molts autors nordamericans s'han sentit obligats a buscar els antecedents del concepte en DURKHEIM. Per a ell, com diu MATZA (1969), la desviació està implícita en la mateixa organització social i moral. Certament trobem en DURKHEIM (1983) referències que ens evidencien una postura respecte al "problema":

"El conjunt de creences i de sentiments comuns al terme mig dels membres d'una mateixa societat, forma un sistema determinat que té vida pròpia; podem anomenar-lo consciència col·lectiva o comú. (...). Un acte és delictiu quan ofen als estats forts i definits de la consciència col·lectiva (...). En altres paraules, no s'ha de dir que un acte ofen la consciència comú. No el reprovem perquè és delictiu, sinó que és delictiu perquè el reprovem".

El cert és que a DURKHEIM no podem trobar el terme "desviació". Cal esperar als primers treballs estadístics sobre els comportaments socials no desitjats perquè la noció de desviació estadística comenci a extrapolar-se a la categoria de "desviat social".

PITCH (1975) ens il·lustra el tema amb l'aportació de que van

existir tres diferents nocions successives del concepte "desviació" a la literatura científica nordamericana:

- A) La desviació social com a conducta que discrepa del terme mitjà de les conductes comuns. Aquesta concepció identifica "desviació" amb "anormalitat estadística" d'una conducta. Les dificultats en mantenir aquesta noció estribaven en que parteix del supòsit que la conducta humana es distribueix d'una forma regular i que la freqüència pot ser presa com a índex de conformitat.

En la pràctica no va ser tan el poc sustent d'aquestes premisses, sinó una altra circumstància que va fer canviar la concepció: el fet que immediatament la conducta desviada adquirís les connotacions de "menys bo", "menys desitjable", i, fins i tot, "perillós" i "nociu". És pràcticament impossible utilitzar el concepte d'una forma "netament" estadística, sense altres agregats.

- B) La desviació social com a comportament que viola les regles normatives, les intencions o expectatives dels sistemes socials. Aquesta concepció introdueix com a referència el concepte de "norma" i una actitud valorativa. Amb la qual cosa es preten, al mateix temps, explicar perquè del comportament desviat se'n desprenen connotacions negatives per a la major part dels membres dels referits sistemes socials.

Comporta un nou conflicte teòric: I què és exactament "la norma" social. Quines regles la defineixen? Qui defineix aquestes regles? A quin tipus de sistemes es refereix cada norma? Per què és dona cada tipus de norma en un sistema determinat?

Aleshores es fa imprescindible determinar quines són les normes, la violació de les quals constitueix desviació social: No tota conducta que s'aparti de les normes

s'enten com a desviada, sinó sols aquelles que tenen connotacions negatives i que es consideren perilloses o nocives. Hi ha conductes anticonformistes que poden ocasionar sancions positives: genis, beàts, ...

és per això que aquesta concepció va precisar de tota una bateria de conceptualitzacions complementàries, que originà diferents corrents. Si la conducta involucra una dependència respecte a l'actor i a la situació (normativa), es tracta d'una conducta de rol. La verdadera desviació social, disfuncional respecte al sistema en que es produeix, consistiria en l'abandó o en la impugnació del propi rol (PITCH, 1975).

Resulta, però, que amb aquest plantejament, certes conductes de rol (evasió d'impostos, delictes de "coll blanc", etc..), haurien de ser considerades desviades, malgrat que poden ja no ser l'excepció estadística, sinó la "normalitat". Aquestes objeccions se salven difícilment en les argumentacions teòriques a través de la conceptualització sobre les "expectatives de rol", sobretot les expectatives institucionalitzades.

- C) Desviació com a propietat conferida a una conducta per la gent que pren contacte directe o indirecta amb la mateixa. Ja no es tracta d'una propietat inherent a una forma peculiar de conducta. Cal veure també els termes mitjans de conducta amb que la gent reacciona davant la suposta conducta desviada. (PITCH, citant ERIKSON).

Aquests plantejaments són els que van donar lloc al naixement del conjunt de perspectives englobades en les teories de la reacció social.

PITCH (1975) resumeix aquestes tres concepcions de la desviació social de la següent manera:

"La primera definició suposa que és possible determinar un sistema de normes unitari i compartit pel grup social considerat. La segona definició restringeix l'àmbit d'aplicació del terme, posant en relació l'estatus-rol i la situació específica en que es desenvolupa l'actor. I vist que l'estatus i els rols es defineixen com a coherents i funcionals al sistema, tota conducta desviant és a l'ensem, disfuncional a aquest. La tercera definició no pren en consideració les conductes, sinó els processos socials pels quals resulten considerades desviantes. L'enfocament normatiu es manté intacte en tant que part de les sancions, malgrat que l'òptica es desplaça respecte les definicions anteriors".

Vistes les línies conceptuals més destacades en la literatura científica nordamericana i francesa, entenem que estan arribant al punt de coincidència en que tan "desviació com "inadaptació" són nocions referides a interrelacions conflictualitzades entre individus i el seu socioentorn, que arriben a perturbar la dinàmica d'equilibri en algun aspecte de l'ecosistema relacional. Considerem que una psicologia social ecològica pot fer compaginables i, probablement, complementàries aquestes dues línies històriques. Això representa, però, una tasca àrdua, que requereix esforços més enllà del present treball.

Per la nostra part només apuntem aquesta possible articulació en el camp concret d'estudi dels problemes psicosocials de la infància que, com farem a l'apartat proper, preferim abordar des de la perspectiva de l'adaptació psicosocial.

* * * * *

Segons JIMENEZ BURILLO (1985) existeixen dues vies de definició del concepte d'"alienació" en la literatura especialitzada: Una la considera com un procés social, i l'altra l'enten com un estat psicològic de l'individu. Seguint GEYER (1980), considera que hi ha, de tota manera, un cert consens sobre tres punts fonamentals

en relació a l'alienació:

- és una relació entre un individu o grup d'individus i algun aspecte del seu ambient.
- aquesta relació es pot qualificar mínimament de "separació", i sota un altre prisma, apareix com constitutivament indesitjable.
- en última instància es refereix a un estat subjectiu de l'individu en una concreta situació. Qui estan alienades són les persones, no les estructures socials que poden ser alienants.

Els treballs de SEEMAN (1959, 1967, 1971), inspiradors de bona part de la recerca sobre psicologia de l'alienació, segons JIMENEZ BURILLO (1985), distingeix 5 tipus o variants d'alienació: impotència, carència de sentit, anomia, aïllament i autoextranyament.

Seguint la proposta de STOKOLS (1975) hom pot distingir 3 components fonamentals en una teoria sociopsicològica de l'alienació:

- un conjunt de condicions antecedents, derivades de l'ambient físic i social.
- una experiència psicològica generada per les condicions antecedents.
- una sèrie de manifestacions comportamentals, expressió de la referida experiència psicològica.

Des de la teoria general de sistemes, GEYER (1980) formula hipòtesis semblants, proposa diferents tipificacions de l'ambient i elabora una reformulació de la teoria de SEEMAN, mantenint-se en un model constituït per la tríada ambient-experiència psicològica-conducta (JIMENEZ BURILLO, 1985, pàg. 18).

En una de les classificacions utilitzades per GEYER distingeix entre ambient natural, interpersonal i societal:

- "-L'ambient natural, en tan que no manipulat o produït per l'home, és escassament influenciable pels individus i la seva importància és considerable en el desenvolupament d'actituds fatalistes en societats primitives.
- L'ambient interpersonal es diversifica de dues maneres: la directa, constituïda pels altres amb qui es mantenen contactes cara a cara de forma regular; i la indirecta, constituïda pel conjunt de persones amb qui es mantenen predominantment contactes funcionals.
- L'ambient societal és el produït per l'home, sense que es pugui establir quin impacte poden tenir sobre ell les conductes dels individus, perquè, com es pregunta GEYER, com averiguar la influència d'una persona -escriptor, polític, etc.- en les idees, costums i gustos de la societat?" (JIMENEZ BURILLO, 1985, pàg. 18).

Respecte a l'experiència psicològica, GEYER reformula els 5 tipus d'alienació definits per SEEMAN. Seguint JIMENEZ BURILLO, la reformulació es pot resumir de la següent manera:

- La impotència queda definida quasi com inhibició d'outouts (conductes possibles o actuals) i està en connexió, per una part, amb conductes que hom es incapaç d'aprendre a causa de les limitacions inherents a l'individu i, per l'altra, amb conductes no apreses per inducció de reforçament negatiu.
- El sense-sentit es refereix a que els inputs (conjunt estímul que afecta a l'individu) poden o no introduir informació en funció de si el subjecte els pot assignar significat o no, cosa que depèn, a l'ensem, de l'estat de l'individu en el moment de presentació de l'input. Si l'input no aporta res de "nou" sobre el que el subjecte ja "coneix" i merament conté "soroll" irrellevant, aleshores no necessita ser enregistrat. I si l'input duu un missatge massa complex, no assimilible, tampoc serà adequadament codificat.

Impotència i sense-sentit són així dos pols d'un mateix continuum. Mirant-ho des de l'intercanvi d'informació subjecte-ambient hom pot establir una doble casuística: Si l'ambient és simple i estable, amb nul·la o mínima informació, el subjecte es trobarà infraestimat; si, al contrari, l'ambient arriba a ser excessivament complexe o canvia massa rapidament, determinarà també trastorns en el subjecte que respondrà formant estereotips, distorsions, etc. En definitiva, els éssers humans funcionen optimitament dins de certs llindars d'estímuls, amb variacions individuals; si es traspassen els llindars, l'individu mostrarà reaccions patològiques expressives de la ruptura dels procediments "normals" de processament de la informació, acompanyades de pèrdua de sentit.

-L'anòmia es reconceptualitzada per GEYER com les regles de transformació per canviar els inputs en outputs. SEEMAN limitava l'anòmia a un problema específic de transformació: l'expectativa de que conductes socialment desaprovades siguin exigides per assolir fites determinades. Des de la perspectiva de GEYER, les normes han de tenir un mínim de flexibilitat.

-L'aïllament es defineix com la relativa absència d'inputs i outputs simultaniament. És un terme que té una certa ambigüitat perquè es pot referir tan a l'absència de relacions interpersonals (nivell micro), com al fet d'apartar-se de les normes socials (nivell macro). No se l'ha de confondre amb la impotència, que és inhibició, no absència d'outputs.

-L'autoextranyament s'enten com la manca de comunicació interna dins del propi subjecte. SEEMAN l'havia definit com la dependència d'una conducta donada respecte a recompenses subjacents fora o més enllà de l'activitat mateixa. Per GEYER el subjecte arriba a oblidar què vol realment en la vida, sia per creure-ho irrealitzable, per ser

emocionalment amenaçant o per exigir-li excessiu desplegament d'energia. Aleshores cercarà fites intermitjes (diners, status), reforçadors secundaris, sumpriment el seu self real.

Amb aquest breu resum d'una de les reformulacions més actualitzades del concepte d'alienació des de l'òptica psicosocial hem pogut veure com també es tracta d'una noció que ha anat evolucionant per apropar-se cap a la idea d'absència d'equilibri o harmonia en les relacions entre individu i sòcio-entorn.

* * * * *

Una noció que no ha evolucionat (al menys encara) fins aquest punt és la d'"associalitat"; com tampoc les seves nocions derivades o afins, entre les que destacarem la de "dissocialitat".

Aquesta noció sempre ha restat considerada un atribut, sigui de la conducta de la persona, sigui de l'estructura de la seva pròpia personalitat. Així, MUNNÉ (1971, pàg. 95 ed. 1979) defineix com "associal tota persona o grup a qui repugna establir relacions amb d'altres persones o grups", mentres que és "antisocial tota persona o grup que, de manera voluntària o no, està en franca oposició amb l'ordre establert".

Un dels màxims exponents de treball minuciosament elaborat sobre estructuració de la personalitat associal és el de CANESTRARI & BATTACCHI (1963), bo i tenint en compte que molts autors anteriors de la línia "cultura i personalitat", i especialment alguns psicoanalistes com FRIEDLANDER (1945) havien abordat ja la noció de la "personalitat antisocial" i del "caràcter antisocial", i la seva formació.

CANESTRARI & BATTACCHI (1963, trad. pàg. 93) distingeixen entre dinàmica antisocial i personalitat associal, entenent que aquesta

darrera és una "disposició o condició de personalitat vers l'acte antisocial", mentre que l'acció antisocial no és necessàriament obra d'un individu amb personalitat associal.

Aquests autors reconeixen molta proximitat dels seus plantejaments amb els d'alguns autors francesos de l'època ancorats en la noció d'"indadaptació", com és el cas de CHOMBART DE LAUWE (1959). També trobem aquest lligam en els treballs de MUCCHIELLI (1965), que parla de les "sociopaties" o "malalties de la socialitat", i acunya la noció de "universos mentals dissocials". Per a ell "la dissocialitat és una pertorbació del vincle social de l'individu".

Entre nosaltres, a Catalunya, comptem amb alguns autors que, també prefereixen utilitzar el terme "dissocial", pel fet de connotar menys radicalitat que "associal" o "antisocial", i han mantingut en el seu us com atribut individual-conductual. És el cas de VENTOSA & RECOLONS (1982) i de FUNES (1982).

VENTOSA & RECOLONS (1982, pàg. 174) defineixen la dissocialitat com "la reacció a la incapacitat bàsica d'assumir la vida social". Els autors plantejen l'existència d'un procés de dissocialització, com a contrapunt al procés de socialització, que és fruit dels dèficits de relació específics que un infant pateix al llarg del seu procés de desenvolupament. Aquests dèficits, segons el moment evolutiu en que es produeixen, donen lloc a diferents formes de dissocialitat, d'entre les que els autors destaquen 3 categories: el dissocial desestructurat, el dissocial profund i el dissocial rebel.

Per a FUNES (1982, pàg. 16):

"dissocial cal interpretar-ho com la persona que manté un tipus de relacions socials diferents del conjunt social, que té els valors i les conductes del grup social al que pertany, alterades o absents. Aquesta interpretació s'hauria de donar al terme 'marginal', sobretot en el sentit que

manté maneres d'ésser i actuar, en la seva gran majoria, al marge de la societat. S'ha de treure al terme qualsevol sentit de grup minoritari, per tal com, en el cas que estudiem, arriba a afectar alts percentatges de la població".

Amb contrast amb aquest tipus d'atribució centrada en el subjecte, obviament tipificadora, aquest autor després d'expressar que "el noi no és classificable", afirma que cal "abandonar, amb rapidesa, qualsevol hipòtesi explicativa que fes referència a mecanismes de patologia personal individual".

Entenem que aquestes paraules expressen la necessitat de considerar quelcom més que la personalitat o la conducta per explicar els fets conceptualitzats com a "dissocialitat". L'anàlisi posterior que fa l'autor del context ambiental familiar i dels barris on viuen els joves delinqüents denoten clarament que és conscient de la transcendència del sòcioentorn.

En el cas, doncs, del concepte de "dissocialitat" hem de considerar que les formulacions teòriques que el sustenten comencen ja a tenir en compte, al menys per alguns autors, els elements interrelacionals individu-medi, malgrat que en les definicions del mateix encara no es trobin.

* * * * *

Si era delicat abordar cada un dels conceptes que acabem de tractar en aquest apartat, per les susceptibilitats que sovint ha eixecat, amb el concepte de "marginació" arribem probablement al punt més àlgid. Ja hem observat els encesos comentaris d'autors com ALVIRA & CANTRERAS (1985).

Autors com SABATÉ (1980) consideren que el concepte de marginació correspon a una gran corrent teòrica nascuda a Amèrica Llatina,

com a contraposició a la gran corrent teòrica Nordamericana centrada en l'explicació i anàlisi de les conductes diferents o desviació social. A Amèrica Llatina el terme majoritàriament utilitzat ha estat el de "marginalitat", mentre que a l'Estat espanyol ha estat el de "marginació".

Totes aquestes afirmacions de SABATÉ només les podrem acceptar parcialment. Segons MUNNÉ (1971, pàg. 97 ed. 1979) va ser el nordamericà PARK (1928) qui va utilitzar per primera vegada la noció de "persona marginal" referint-se a aquella que:

"viu simultàniament sotmesa a dues o més cultures diferents, les quals escindeixen la seva personalitat, en haver de repartir les seves lleialtats entre ambdues. La persona o el grup marginals nos estan ni se senten completament integrats en els agrupaments a que pertanyen. El seu comportament segueix sols algunes de les pautes establertes, tan per propia ambivalència, com perquè no hi són propiament admesos".

El tipus de desviació d'aquestes persones es considerarà "desviació marginal". El comportament d'aquestes persones va ser molt estudiat precisament als E.U.A. els anys 30, trobant-se una bona descripció i resum dels treballs realitzats a STONEQUIST (1937).

Segons MANGIN (1967), a Amèrica Llatina el terme

"marginalitat va començar a utilitzar-se principalment en referència a característiques ecològiques urbanes, és a dir, als sectors de població segregats en àrees no incorporades al sistema de serveis urbans, en habitatges improvisats i sobre terrenys ocupats illegalment".

Un origen conceptual certament diferent, doncs, al nordamericà. NUN (1969, pàg. 175) abunda en aquesta opinió, apuntant que:

"els afanys d'una enginyeria social simplista no van

distingir entre l'ús de la perspectiva ecològica com a mètode d'investigació i com a teoria de la societat urbana, considerant directament 'marginal' a qui visqués en un habitatge 'marginal', determinisme quasi biològic que cap ecòleg seriós estaria disposat a subscriure".

Segons GERMANI (1980, pàg. 12), a partir d'aquí:

"el terme es va estendre a les condicions de treball i al nivell de vida d'aquest sector de població. Aleshores es va percebre la seva marginalitat tan en relació amb el sistema econòmico-social de la producció, com amb el sistema regulador del consum, en bens i serveis.

Simultaniament es va advertir que aquell estat de marginalitat abastava altres aspectes essencials, tals com la participació política, la sindical, la participació formal i informal i, en general, l'absència o exclusió en la presa de decisions, sia a nivell de comunitat local, de situació de treball o en el nivell de les institucions i estructures més amples, estatals i nacionals.

Al mateix temps molts van observar que aquests sectors divergien de manera no menys pronunciada en relació a altres aspectes de la cultura nacional (definida sobre la base dels patrons dels centres dominants i dels grups hegemònics i/o plenament participants). Tals aspectes inclouen des de les organitzacions familiars, normes valors, actituds en moltes esferes de la vida. La mateixa carència d'identificació nacional (en el sentit de predomini de localisme o parroquialisme tradicional) va aparèixer, en opinió dels observadors, com un tret distintiu de la condició marginal".

Alguns autors diferencien el primer moment històric de conceptualització de la marginació com el de la seva "dimensió ecològica", lligat a les anàlisis dels autors de l'Escola Ecològica de Chicago (PARK, BURGESS), mentres que posteriorment

s'obririen camí la seva "dimensió social" i "l'època del control social omnipresent" (BONAL, 1981).

Revisant els diferents plantejaments teòrics que han estudiat el fenomen de la marginalitat, GERMANI (1980, pàg. 22) considera que es poden distingir 5 tipus diferents de grans factors causals bàsics:

- factors d'ordre economico-social.
- factors d'ordre politico-social, de distribució del poder en la societat.
- factors d'ordre cultural (en sentit antropològic).
- factors d'ordre psicosocial (actituds i tipus de personalitat).
- factors d'ordre demogràfic.

Els factors d'ordre psicosocial -d'especial interès, lògicament, per a nosaltres- són, segons GERMANI, els que plantejen autors com INKELES (1966) quan afirmen que la plena participació en la societat moderna depèn, sobretot, o al menys en part, de l'adquisició dels "trets moderns", de la "modernització de l'home". Per a GERMANI (1980, pàg. 30):

"en aquest cas la marginalitat resulta d'una incapacitat d'adaptació o d'un retard en l'adopció de pautes modernes".

Més endavant l'autor afirma:

"la situació de marginalitat -siguin quins siguin els seus orígens últims o de major pes causal- és capaç de generar mecanismes autosostinguts tendents a mantenir i a reforçar actituds i comportaments que dificulten l'adopció de models moderns, requerits per a una participació plena en la societat industrial. També les situacions d'inferioritat d'estatus i la privació sistemàtica de drets acostuma a produir una subestimació del jo, pèrdua d'identitat i altres efectes psicològics que, segons s'ha comprovat, poden contribuir, més enllà dels canvis estructurals, a la

perpetuació de la marginalitat".

Un paper crucial en la perpetuació de la marginalitat el juga, segons GERMANI (1980, pàg. 31) la socialització prematura dels infants en les condicions familiars, ambientals de la comunitat i de la escola (o absència de la mateixa), en els sectors marginals, particularment urbans.

Per a GERMANI (1980, pàg. 66) la marginalitat és:

"la falta de participació d'individus i grups en aquelles esferes en les que d'acord amb determinats criteris els correspondria participar". I enten com a participació "l'exercici de rols concebuts de la manera més amplia".

Els membres d'una comunitat poden estar afectats per algun tipus "parcial" de marginalitat o per una "marginalitat generalitzada". En qualsevol cas, trobant-se dins de la societat, queden exclosos de "l'exercici dels rols i de la fruïció dels drets que li 'correspondrien' segons l'esquema normatiu -utilitzat-".

"La marginalitat es produeix en desaparèixer la correspondència entre el nivell de participació -definit sobre la base de l'esquema normatiu-, els recursos materials i les condicions personals necessaris per fer efectiva la participació mateixa". Mentre la societat o alguns dels seus sectors significatius no adverteixin una carència de participació, la marginalitat no existirà com a 'problema social'" (GERMANI, 1980, pàg. 86-87).

Finalment només ens queda apuntar, en relació al treball de GERMANI (1980, pàg. 95) que en la seva opinió, malgrat tenir limitacions, es poden identificar les característiques més superficials del fenomen de la marginalitat en conjunts de població mitjançant l'explotació de dades censals o de dades obtingudes a través d'enquestes.

Malgrat que GERMANI ha produït forces treballs en l'àmbit de la psicologia social, resta un autor poc conegut per les seves reflexions específiques sobre la marginalitat. Tanmateix, la seva definició de marginalitat és ben propera a moltes de les definicions de marginació que utilitzen autors del nostre país. Cal observar, però, que no manquen treballs en que es dona una significació diferent als dos conceptes referits, especialment quan es reserva el terme "marginals" pels "automarginats", com es pot observar, per exemple, al treball de PASCUAL et al. (1979).

BONAL (1981, pàg. 47) defineix el grup marginat com aquell:

"que no participa ni activament ni passivament dels beneficis i les avantatges de la societat més amplia".

Per a MIRANDA (1985) és un procés d'exclusió que presiona sobre aquelles persones que es troben en situacions d'inferioritat, d'indigència o de carència de qualsevol tipus.

També GALTUNG (1981), en un tò ben informal, ressalta els mecanismes d'exclusió:

"La marginació és una part de l'estructura social i significa que la gent es posada o inclús espitjada fora de la vida social regular".

"Tot comença amb la marginació del menor. Simplement pensis en una petita cosa: pel fill, al poble, el que fan els seus pares és perfectament intel·ligible. La granja i la botiga són ambients que els nens poden abastar, d'alguna manera, des dels tres anys".

Passen a formar part dels jocs dels infants: joc i treball es confonen. En canvi, a la societat urbana el joc està separat de les activitats quotidianes, i tampoc té cap relació amb el món del treball real.

Per TORTOSA (1981), cal distingir entre marginació cívica, civil, política i social:

"La marginació social és una situació de l'individu o del grup respecte a la societat".

	ESTAT	SOCIETAT
Actitud del subjecte	Marginació cívica (desencant)	Marginació civil ("passotisme")
Situació del subjecte	Marginació política (abstenció, retrainm.)	Marginació social

La marginació social dels infants, és per alguns autors com CANALES & NAVARRO (1981) l'expressió del fracàs de la seva socialització.

Per a LOPEZ LOPEZ (1985) infància marginada és

"aquella població que manca dels llindars mínims de necessitats vitals, salut, educació, estabilitat i afecte; i els trets de patologia social de la qual es manifesten a través de la pobresa, la deficiència afectivo-familiar i, en ocasions, la conducta desviada. En última instància, el bloqueix del normal desenvolupament de l'aprenentatge social i del desenvolupament de la personalitat està motivat pel medi ambient familiar desfavorable. Més encara, practicament la totalitat dels menors que poblen els internats tutelars i de reforma, procedeixen de poblacions clarament marginades, amb nivells culturals i econòmics extremadament carencials, amb escassíssimes possibilitats d'autoprotecció".

Coincideix aquest autor amb MARTINEZ (1984) en afirmar que

"el concepte de marginació fa referència a l'ambient, sent la causa social del fenomen de l'abandó, desassistència o maltractaments; i tot plegat s'engloba en la marginació social del menor".

LOPEZ LOPEZ (1985, pàg. 32), per a detectar les causes fonamentals de la infància marginada utilitza els següents indicadors:

- 1.-Absència de la figura paterna i/o materna (amb 6 subvariables).
- 2.-Presència dels pares:
 - *famílies sense recursos econòmics.
 - *famílies amb recursos escassos i habitatge deficient.
 - *famílies amb problemes convivencials.
 - *pares de conducta desviada.
 - *família hiperprotectora, hipoprotectora i/o agressiva (maltractaments).
 - *famílies emigrants i/o refugiades polítiques.

Resumint, veiem com els autors de la línia conceptual de la marginació, malgrat ser probablement els d'enfocament més macrosocial de tots, també reconeixen, al menys alguns d'ells, una rellevància important als processos més estrictament psicosocials de l'individu amb el seu sòcio-entorn, i els integren en els seus plantejaments. En aquest cas cal dir que moltes de les seves contribucions teòriques, si bé que certament més complexes i difícils d'articular que les contemplades en altres de les línies conceptuais exposades, tenen un indubtable interès a molts nivells.

8.3.-Adaptació, inadaptació, disadaptació.

Tot organisme viu enmig d'un medi extern amb unes característiques concretes, però canviant. Cada espècie d'organismes posseeix un abundant ventall de potencialitats, genèticament determinades, per les quals respon a cada medi, o a cada canvi de medi, amb determinats "síndromes d'adaptació" (MARGALEF, 1982).

Cada individu d'una espècie, en funció de les interaccions amb el medi on viu, desenvoluparà unes determinades capacitats (i unes més que altres) per adaptar-s'hi, a partir de destriar i combinar algunes de les seves potencialitats. El fracàs de l'individu per desenvolupar una "flexibilitat" suficient davant els canvis del medi, o la variabilitat del medi més enllà de les potencialitats existents a l'individu, duu al fracàs de l'adaptació, i pot dur a la destrucció de l'individu.

Però el conjunt d'individus que formen part d'un ecosistema tenen innumerable interaccions entre si i amb el seu medi, fins al punt de poder modificar aquest medi. Existeix entre ells un procés dinàmic i incessant d'interacció, reajustament i regulació. És per això que el fracàs d'adaptació d'un individu, o un conjunt d'ells, repercuteix en el medi i el modifica.

D'entre totes les espècies vives, l'ésser humà és el que posseeix un ventall més ampli de possibilitats adaptatives, per raó dels "instruments" de que disposa: Les seves potencialitats cognitives i la seva voluntat. Filogenèticament, amb l'ésser humà la noció d'adaptació assoleix un canvi abismal, per l'enorme major pes que en l'home té la dimensió psicològica. La capacitat d'autonomia de l'home davant el seu medi físic és molt superior a la de qualsevol espècie animal, fins al punt que l'home pot modificar el medi de manera molt substancial, per adequar-lo als seus interessos o necessitats. Però, de la mateixa manera que pot influir sobre el medi de maneres diferents, també és influenciat

pel medi de formes significativament diferents. Podem dir que l'home és tan autor del seu propi medi, com resultat del mateix.

En qualsevol ecosistema humà, les interaccions entre els individus adquireixen una riquesa i una complexitat molt superior a la mera relació individu-medi físic: La dimensió relacional, i, per tant, psicosocial, dels processos humans d'adaptació té només tímids antecedents en la vida animal. En el cas de l'home el medi social "desplaça" en bona part el medi físic. Per això, a més de la realitat física de cada persona o del medi on viu, existeix una vessant psicosocial dels seus processos adaptatius al medi, que interessa estudiar tan des de l'òptica de les relacions dels individus amb el medi, com dels individus entre si en el medi, en la doble vessant física i sòcio-cultural d'aquest medi. Són les dificultats que apareixen més específicament en aquesta vessant les que voldriem abordar somerament a continuació.

MEYER (1967), plenament ficat en la línia piagetiana d'investigació, ja deia que el terme "adaptació" guarda una rica fenomenologia sota la seva aparent sencillesa. Argumentava que es tracta d'una noció que es pot actualitzar en totes les dimensions del sistema biològic, segons:

- "a) els caràcters o variacions morfològiques, ja externes, com la disposició dels membre del cos, ja internes, com les estructures dels òrgans.
- b) la fisiologia: variacions quantitatives i qualitatives del metabolisme, secrecions, etc...
- c) el comportament: aptituds etoecològiques, investigació i explotació d'un medi, estructuració del "Umwelt".
- d) el procediment tècnic, és a dir, el modelat i movilització del medi, des de la teranyina, fins a les tècniques humanes.
- e) les reaccions col·lectives, des del simple efecte de grup, fins els complexos sistemes tècnico-culturals de l'home (ritus, mites, normes, sistemes de simbolització)."

La funció adaptativa s'actualitza en la convergència de totes aquestes modalitats. És a dir, "implica un torrent de mecanismes superposats" (MEYER, 1967).

Aquest mateix autor planteja la necessitat de matitzar l'ús habitual del terme "inadaptació" en relació a l'home:

"Al menys en l'home, psicològicament parlant, la inadaptació letal és extremadament rara, i l' 'inadaptat' és en realitat un "subadaptat" que sobreviu sense 'viure conforme a les normes humanes'" (MEYER, 1967, pàg. 21 trad.).

Precisament, és a causa de la seva autonomia en relació al medi i de la riquesa de la seva vida psíquica, que en l'home l'efecte més habitual del fracàs de l'adaptació no és la destrucció física més o menys immediata. El desequilibri individu-medi en l'espècie humana té dues cadenes d'efectes:

-L'una és el conflicte intrapsíquic, que comença amb el patiment de la persona i pot arribar a produir la malaltia psíquica, la qual per la seva part, pot arribar a configurar-se en alguna forma d'autodestrucció paulatina.

-L'altra és el conflicte psicosocial, que afecta les relacions entre l'individu i altres (o els altres) individus del mateix medi, i en el que entren en joc els comportaments i actituds recíprocs, podent arribar a la desviació, a l'alienació, a la marginació o a l'exclusió social de la persona, de forma passiva, o fins i tot violenta.

Ambdós conflictes estan profundament vinculats, especialment perquè els aprenentatges socials i la capacitat de relació amb els altres membres de la societat depenen fortament de la salut mental de cada persona, amb totes les seves implicacions (COMITE D'EXPERTS DE L'OMS, 1977).

El fet que aquests dos tipus de conflictes puguin arribar a ser més o menys destructius per a l'individu no significa, ni molt menys, que puguem valorar el conflicte com a quelcom negatiu en els processos adaptatius humans, ans al contrari. Precisament alguns autors, com és el cas de PERRON (1967) el defineixen com el motor del desenvolupament humà. Les mateixes concepcions piagetianes conflueixen en aquesta idea.

L'antropòloga Ruth BENEDICT ja senyalava el 1934 que cada cultura posa un límit a les conductes que considera adaptades. Cada cultura té uns patrons d'adaptació i d'inadaptació, i, a més, cada societat té, implícits o explícits, uns ideals que espera que tots els seus membres comparteixin i cerquin. Tot plegat configura les "normes socials", en un sentit ampli.

En aquella mateixa època, HARTMAN (1937), des d'una perspectiva psicoanalítica, definia l'adaptació com una funció psíquica del jo. L'adaptació pot ser, deia, progressiva o regressiva, segons provingui de zones lliures de conflictes o no.

PIAGET (1967), per la seva part, definí l'adaptació com un equilibri resultant entre l'assimilació i l'acomodació, derivat de la interacció de 3 grans factors del desenvolupament orgànic: La programació deguda al genoma, les influències del medi, i els factors d'equilibració o autorregulació. Aquests darrers factors venen condicionats pel moment evolutiu en que es troben les capacitats cognitives de la persona, quan es tracta d'éssers humans.

Des d'una perspectiva piagetiana, per tant, a més de l'individu i el medi, apareix un "tercer protagonista": els factors d'equilibració o autorregulació, al menys sempre que parlem d'"adaptació-procés" i no d'"adaptació'estat". Aquests factors són:

"allò que s'ha construït de la interacció entre les potencialitats de l'individu i la realitat del medi, i que

no és, propiament parlant, ni hereditat ni adquirit" (PIAGET, 1967).

Opinem que és suggestiu contrastar aquesta definició amb la noció de "clima social", que hem exposat a l'apartat 7.4, pàg. 247.

Quan hom vol definir els problemes d'adaptació individu-medi des d'una perspectiva d'ecologia humana autors com PERRON (1967) i molts altres, parlen d'"inadaptació", entenent com a tal

"aquelles situacions en que les relacions d'equilibri entre un individu i d'altres o entre un individu i el seu medi estan dificultades o són disharmòniques, fins el punt d'originar conflictes intrapsíquics o socials".

Al igual com li passa a MEYER, com acabem de citar, ens incomoda la radicalitat del prefix "in", que creiem que és etimològicament massa negatiu quan s'utilitza en relació a dificultats d'adaptació en l'espècie humana. Alguns autors utilitzen el prefixe "des" (per exemple, VALVERDE, 1986). Nosaltres entenem que per referir-se a les "dificultats d'adaptació" és molt més precís utilitzar el prefixe "dis", al igual que s'utilitza per a "dislàlies", "dislèxies", "disàrtries", etc., i per "dis-socialitat".

Ens interessa diferenciar el concepte "disadaptació" de la multitud de diferents accepcions donades al terme "inadaptació", no sols per prendre distància de la confusió, sinó també per destacar el sentit específic que pretenem donar-li, en aquest treball, des de la perspectiva de la psicologia social. En tan que parlem de l'adaptació social com un procés psicosocial incardinat dins el "macro-procés" de socialització, considerem que no es pot confondre tot "conflicte adaptatiu" amb el naixement d'algun tipus d'"inadaptació", en el sentit de "no-adaptació". Sovint, com hem ja repetit, els conflictes adaptatius reforcen l'adaptació més que la inadaptació.

Podriem dir que, fins i tot, existeixen conflictes adaptatius que es poden "resoldre" amb una disadaptació psicosocial, és a dir, amb una complexització del mecanisme de manteniment de l'harmonia en les interrelacions socials, que genera dificultats a totes les parts implicades en l'equilibri, però especialment a la més feble. De fet, aquesta "dificultat d'adaptació" individu-medi social rarament apareix de sobte, sinó que, al igual que l'adaptació, "es va construint". Podriem, també doncs, parlar de "processos de disadaptació".

és important advertir que entendrem que el concepte d'adaptació no té un límit precís ni estrictament oposat en relació al concepte de disadaptació. No es tracta, per tant, d'una fórmula conceptual per delimitar dos conjunts d'una població (adaptats versus inadaptats), ni d'un concepte nosològic per classificar determinades persones ("els disadaptats-prototipus").

Ara be, en funció dels aprenentatges adquirits al llarg del procés de socialització, també podem parlar d'adaptació i disadaptació en termes d'unes capacitats subjacents (potencialitats) en l'individu. No podem negar que existeixen individus conscientment i voluntariament inadaptats o semi-adaptats al seu medi social.

D'ells podriem dir que "són capaços" d'adaptar-se, però no volen. També existeixen individus que voldrien adaptar-se a uns determinats contextos socials i no en són capaços, perquè els seus aprenentatges han estat excessivament inadequats, o diferents dels culturalment requerits. En els casos de major inadequació, el procés de resocialització, si és possible, només és viable al llarg de molt de temps (canvis a cultures molt diferents, conflictes interreligiosos, etc..).

Definirem la disadaptació com un fenomen psicosocial, derivat de la relació conflictualitzada entre determinades conductes, individuals o grupals (tant en el sentit de comportaments, com d'actituds i valors, d'un individu o grup) i el clima social